

DEMOGRÁFIA

---

62. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

Budapest
2019

Az MTA Demográfiai Bizottsága és
a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Folyóirata
Alapítás éve: 1958

A Population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Demographic Research Institute
Founded in 1958

A szerkesztő bizottság tagjai | Editorial board
BARTUS Tamás, BUKODI Erzsébet, DÖVÉNYI Zoltán, ELEKES Zsuzsanna, GÁBOS András,
GÁL Róbert Iván, GÁRDOS Éva, JANKY Béla, JÓZAN Péter, HOÓZ István, KOVÁCS Erzsébet,
RÓBERT Péter, SPÉDER Zsolt (elnök), TAKÁCS Judit, TOMKA Béla, TÓTH Pál Péter, VALUCH Tibor

Szerkesztőség | Editors
KAPITÁNY Balázs főszerkesztő | editor-in-chief
ŐRI Péter szerkesztő | editor
MURINKÓ Livia szerkesztő | editor
PAKOT Levente szerkesztő | editor
TÖRŐ Ágnes szerkesztőségi titkár | editorial secretary

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Kiadja a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Felelős kiadó: Spéder Zsolt igazgató

Olvasószerkesztők: Bada Csilla, Bodnár Kriszta és Törő Ágnes
Design: Anagraphic
Tördelőszerkesztő: Simonné Horváth Gabriella
ISSN 0011-8249

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Mihályi Péter: A gyermekvállalás határhasznai és határköltései
mikro-, mezo- és makroszinten 311
- Erát Dávid: A párkapcsolattal való elégedettség időbeli alakulása:
lehetséges pályák és befolyásoló tényezők 347
- Gábrriel Dóra: Gondozói migráció és nemi szerepfelfogások 385

SZEMLE

- Johann Fuchs – Alexander Kubis – Lutz Schneider:
Zuwanderung und Digitalisierung. Wie viel Migration
aus Drittstaaten benötigt der deutsche Arbeitsmarkt künftig?
Bertelsmann Stiftung, Gütersloh, 2019. (Leitheiser Fruzsina) 419

- SZERZŐINKNEK** 425

- MEGRENDELŐLAP** 429

CONTENTS

STUDIES

- Péter Mihályi: The marginal benefits and costs
of childbearing at micro, meso and macro levels 311
- Dávid Erát: The development of relationship satisfaction over time:
possible trajectories and determinants 347
- Dóra Gábrriel: Care workers' migration and gender role attitudes 385

REVIEWS

- Johann Fuchs – Alexander Kubis – Lutz Schneider:
Zuwanderung und Digitalisierung. Wie viel Migration
aus Drittstaaten benötigt der deutsche Arbeitsmarkt künftig?
Bertelsmann Stiftung, Gütersloh, 2019. (Fruzsina Leitheiser) 419

SZERZŐINKNEK (FOR OUR AUTHORS) 425

MEGRENDÉLŐLAP (ORDER FORM) 429

A GYERMEKVÁLLALÁS HATÁR- HASZNAI ÉS HATÁRKÖLTSÉGEI MIKRO-, MEZO- ÉS MAKROSZINTEN

Mihályi Péter

ÖSSZEFOGLALÓ

Amikor a családok ex ante döntést hoznak a gyermekvállalásról, akkor csökkenő hozadékkal számolnak. Ez történelmileg nem volt mindig így. Napjainkban az a meghatározó, hogy az első gyermek születése a család számára óriási boldogsággal jár, s ehhez képest a második és további gyermekek csökkenő boldogsághozadékat eredményeznek. Ily módon standard mikroökonómiai elemzést alkalmazunk, de azt három ponton is kiegészítjük az általános egyensúlyelmélet Kornai-féle kritikájával. A gyermeknevelésnek nyilvánvalóan társadalmi haszna is van. Minden egyes megszülető gyermek társadalmi hasznossága közel azonos, de ez alig-alig befolyásolja a családokat. Véggkövetkeztetésünk az, hogy a tanulmányban figyelembe vett tényezők keretein belül nincs egyensúly, a stabil tendenciák nem vezetnek el a tankönyvi optimumhoz (2,1-es teljes termékenységi arányszám). A népesség fogyása és előregedése nemzeti keretek között nem szüntethető meg, sőt számottevően nem is enyhíthető, akármilyen nagy pénzüsszeggel is próbálja az állam társadalmisítani a gyermeknevelés családi költségeit.

Tárgyszavak: határhaszon, határkötség, fogamzásgátlás, termékenység, humán tőke.

Mihályi Péter
Budapesti Corvinus Egyetem Makroökonómia Tanszék
E-mail: peter.mihalyi@uni-corvinus.hu

BEVEZETÉS¹

Tárgyunk szempontjából a 20. század innovációi közül három elemet célszerű kiemelni: (i) kifejlődtek a népesség túlnyomó részét lefedő nyugdíjrendszerek; (ii) az anyai, a csecsemő- és gyermekhalandóság töredékére csökkent, lényegesen nőtt a születéskor várható élettartam; (iii) a fogamzásgátló tablettá megjelenésével a korábbi évszázadokhoz képest sokkal megbízhatóbbá, biztonságosabbá és humánusabbá vált a családtervezés.

Napjainkból visszatekintve triviális, de a 19. század végén a különféle nyugdíjrendszerek kigondolójának aligha juthatott eszébe, hogy a garantált öregségi nyugdíj *antinatalista* hatású: ha valaki elégséges nyugdíjra számít, akkor nem lesz szüksége arra, hogy idős korában gyermekei tartsák el. Éppen ezért a nyugdíj nagyságának megállapítása és a felnevelt gyermekek számának összekapcsolása a nemzetközi irodalomban régóta napirenden van (Demeny, 1987), és e tárgyban már 2012-ben is volt egy színvonalas szakmai konferencia Magyarországon. Az ennek alapján megjelent tanulmánykötetben (Kovács, 2012) már kifejtettem véleményemet. Akkor írásom címe visszatükrözte mondanivalóm lényegét: „*Húsz érv a nyugdíj és a gyermekszám összekapcsolása ellen*” (Mihályi, 2012). Véleményem jottányit sem változott azóta: nem gondolom, hogy a nyugdíjrendszeren keresztül lehetne ösztönözni a gyermekvállalást, sőt – mint majd e tanulmányból ki fog derülni –, abban a kérdésben is szkeptikus vagyok, hogy lehetséges-e egyáltalán a születésszámot tartósan növelni bármiféle állami támogatással. Azokkal a nyugdíjszakértőkkel értek egyet, akik úgy látják, hogy a mai magyar nyugdíjrendszernek amúgy is sokkal előbbre való problémái vannak, mint az, hogy rajta keresztül próbálja meg a kormány ösztönözni a termékenységet (Matits, 2012; Simonovits, 2012; Farkas, 2019).

E tanulmány nem továbbfejlesztése korábbi írásomnak, hanem logikai hátralepés, kísérlet két előzetes kérdés megválaszolására. *Miért nem vállal a magyar családok túlnyomó többsége immáron fél évszázada harmadik, negyedik, ötödik stb. gyermeket? Miért emelkedik folyamatosan a gyermektelen és az egygyermekes nők aránya?*

¹ E tanulmány első változata a Budapesti Corvinus Egyetemen, 2019. június 13-án megrendezett *Gyerek és nyugdíj – 2.0* konferenciára készült. Első írott változata ismeretterjesztő stílusban, erősen rövidítve, magyarul és angolul a *Pénzügyi Szemle* 2020. évi 1. számában jelenik meg. A konferencián elhangzott megjegyzésekért, továbbá a kézirat korábbi változataihoz fűzött bírálatokért köszönettel tartozom Banyár Józsefnek, Bauer Tamásnak, Csillag Istvánnak, Holtzer Péternek, Kovács Erzsébetnek, Kuncz Izabellának, Major Klárának, Németh Petráknak, Palócz Évának, Révész Tamásnak, Róna Péternek, Simonovits Andrásnak, Szabó-Morvai Ágnesnek, Szelényi Ivánnak, Ványai Juditnak, továbbá jelen folyóirat anonim lektorainak.

A tanulmány négy fő újdonsága az, hogy:

(i) a gyermekvállalásról szóló döntéseket a határhasznok és a határköltségek összevetése alapján fogjuk elemezni – még hozzá nagyon hosszú távon, az elméletileg lehetséges gyermekvállalási kor kezdetétől a késő időskorig, tehát hozzávetőlegesen a szülők 20. életévétől a 80. életévükig.

(ii) a neoklasszikus mikroökonómiából kölcsönzött határhaszon-megközelítést három ponton is kiegészítjük az általános egyensúlyelmélet Kornai-féle (1971) kritikájával (döntések osztályozása, oszthatatlanság, aspirációk).

(iii) a Kornai-féle kritika logikája mentén megmutatjuk, hogy egy demográfiai tény (az alacsony termékenység) közgazdaságilag miképpen értelmezhető termelésfüggvény-problémaként.

(iv) a gyermekvállalás problémáit nem csak mikro- és makroszinten elemezzük, de felhívjuk a figyelmet arra is, hogy a demográfiai tények és az oksági kapcsolatok a mai Magyarországon nagyon másképpen néznek ki mezoszinten, vagyis a területi, a jövedelmi és a képzettség szerinti különbségek dimenzióiban.

Logikai értelemben a tanulmány valamennyi állítása ahhoz a kiindulópontához kapcsolódik, hogy a munkaerő újratermelése minden társadalomban alapvető közgazdasági szükséglet, s ennek kielégítése részben családi, részben állami feladat. Soha semmilyen létező gazdaság nem tekintette és tekintheti a munkaerőt közönséges árunak. Triviális, ezért részletesen nem fejtjük ki, hogy csak a nők szülhetnek gyermeket, és átlagosan erősebb vágyat éreznek arra, hogy gyermekük legyen, mint a férfiak. A nők gyermekeik felnevelésére és boldogulására is nagyobb figyelmet fordítanak. Ez a nemek közötti egyenlőtlenség evolúciós alapja. A nők genetikusan kódolt viselkedése minden körülmények között számottevő gazdasági hátrányt okoz, amely 25 és 45 éves életkor között a legnagyobb, de hatása az egész élet során megmarad. Tény az is, hogy a létező biológiai különbségeket a szocializáció, a munkahelyválasztás és a nőkkel szembeni bérdiszkrimináció még a leginkább emancipált társadalmakban is tovább erősíti (Fuch, 2003, 19., 70. o.).

Az elemzés végén ki fog derülni, hogy szemben a hagyományos egyensúlyi modellekkel, a mi modellünkben az egyéni (családi) és a társadalmi érdek ellentéte nem oldható fel. Itt nem egy ciklikus folyamatról vagy véletlen ingadozásról van szó, hanem egyirányú, perzisztens változásról. A nők emancipációja, a modernizáció és a globalizáció feltartóztathatatlan hatása nyomán, az időben és térben stabilnak látszó tendenciák Magyarországon sem konvergálnak a demográfiai egyensúly egyik szükséges feltételéhez, a 2,1 körüli teljes termékenységi arányszámhoz (TTA, *total fertility rate* – TFR). A népesség fogyása és elöregedése nemzeti keretek között nettó bevándorlás nélkül nem szüntethető meg.

TÖRTÉNELMI TANULSÁGOK

Optimális anyagi körülmények között, ami persze a történelmi múltban csak nagyon keveseknek adatott meg, a magas női termékenység jól összeegyeztethető volt a nemek közti egyenlőséggel, s ezen belül az aktív munkavállalással. A Habsburg-monarchia császárnéja, Mária Terézia 20 és 39 éves kora között 16 gyermeket szült; a brit trónon közel 40 évet eltöltő Viktória királynőnek kilenc, Nagy Katalin cárnőnek és az egyiptomi Kleopátrának pedig négy-négy gyermeke volt. Mindannyian jól össze tudták egyeztetni az anyai hivatást az uralkodással, vagyis a munkájukkal.

Mint ezek a történelmi példák is mutatják, a termékenység jelentős részben mindig is attól függött, hogy miképpen oldható meg a gyermekeiket kihordó anyák későbbi „helyettesítése” (szoptatós dajkával, anyatejet pótló tápszerrel, cselédekkel, nevelőnőkkel stb.), vagy tágabb értelemben a gyermeknevelés és a házimunka „kiszervezése”. Így képzelték el a nők emancipációját az 1920-as évek szovjet ideológusai is: a kis háztartást, ahol a nők elnyomása szükségszerű, a nagy szocialista háztartásnak kell felváltania (Kollontay, 1922; Csányi et al., 2018). A második világháború idején a náci Németország is a gyermeknevelés családi terheinek „államosításával” tervezte növelni az anyák szülési kedvét. Kevésbé ismert, hogy Fritz Sauckel, az 1942–1945 között a kényszermunkások importjáért felelős főmegbízott arra kapott utasítást Hitlertől, hogy a megszállt „keleti területek”-ről 400–500 ezer válogatottan egészséges és erős fiatal lányt szállítson Németországba, a német háziasszonyok és a sokgyermekes árja anyák tehermentesítésére.²

Nyilvánvaló, hogy ezek a történelmi példák sem a jelenre, sem a jövőre vonatkozóan nem általánosíthatók. Arra, hogy minden egyes szülő anyát dajkák, cselédek és szolgák hada helyettesítse, nincs mód. Másfelől viszont arra van empirikus bizonyíték, hogy napjainkban a Magyarországhoz hasonló vagy még a fejlettebb országokban a női termékenység szignifikáns módon korrelál azzal, hogy az elvárható 0–50%-os arányon belül az apák milyen százalékos mértékben vesznek részt a gyermeknevelésben és a házimunkában – azaz a nukleáris családon belül milyen mértékben valósul meg az anyák tehermentesítése.³

Téves magyarázatok: föld, autó, lakás. Magyarországon az „egykezés”-re, vagyis arra, hogy sok családban csak egy gyermek születik, először Hölbling Miksa, Baranya vármegye főorvosa hívta fel a figyelmet 1845-ben megjelent

² Sauckel egyike volt annak a 24 náci főbűnösnek, akiket a háború után Nürnbergben bíróság elé állítottak. Halálra ítélték és ki is végezték.

³ A 19 országot átfogó longitudinális *Generations and Gender Programme* (GGP) tanulságait ld. Doepke és Kindermann (2019) cikkében.

könyvében (Hölbling 1845/1980). Ő és kortársai az egyke okát elsősorban a föld szűkében, a szegénységtől való félelemben látta.

A második világháború utáni totális rendszerváltást követően a csökkenő születésszám kapcsán előbb a Ratkó-korszak idején, majd az 1960-as években is erőteljesen megjelent a *pronatalista* álláspont a nyilvánosság szférájában⁴ (nagyobb erővel és elkötelezettséggel a közvélemény-formáló médiában, de visszafogottabban a demográfusok körében is). Meglepően tartós hatást ért el a „kicsi vagy kocsi” megfogalmazás (a budapesti Vidám Színpad 1965-ben bemutatott kabaréja is ezt a metaforát használta). A gondolatmenet lényege az volt, hogy az egyre inkább fogyasztásorientált magyar családok önző, ám tulajdonképpen érthető módon, előbb autót akartak venni maguknak, és csak utána terveztek gyermekvállalást. 1960 és 1965 között a személygépkocsik száma több mint háromszorosára nőtt (31 ezerről 100 ezerre), majd a következő 15 évben (1980-ra) tízszeresére, és elérte az 1 milliós darabszámot (KSH, 2012). Ám a termékenység trendszerű csökkenését mindez egyáltalán nem befolyásolta.

Nagyjából ugyanebben az időben közkeletű vélekedés volt az is, hogy az „elégtelen” születésszám fő magyarázata a lakáshiány. Egyéb okok mellett ezért indította be 1960-ban a kormány a 15 éves lakásépítési programot, amelynek célja 1 millió új lakás felépítése volt.⁵ Ez a cél nagyjában-egészében teljesült is, de ettől sem nőtt meg a gyermekvállalási kedv. A népszámlálási adatok szerint 1949 és 2011 között az ország lakásállománya közel megduplázódott, miközben az évente megszülető gyermekek száma a felére esett vissza (1949: 190 ezer, 2011: 88 ezer). A legfrissebb adatok is azt mutatják, hogy a születésszám és a lakáshoz jutás feltételeinek változása között nincs egyértelmű kapcsolat. Miközben 2011 óta a lakásárak – és ezzel együtt a bérleti díjak is – meredeken emelkednek, e közben a teljes termékenységi arányszám (TTA) éppenséggel javult (2011: 1,23; 2019. I. félév: 1,41), de vélelmezhetően ebben szerepet játszott az ún. visszapótlási hatás is. Persze ez az 1,41-os érték a demográfiai alapmodellek által ideálisnak tartott (és Orbán Viktor miniszterelnök szerint 2030-ra reálisan el is érhető, ld. Orbán, 2017) 2,1 körüli értéktől még továbbra is messze van. Ennek ellenére tény, hogy a 2019-ben elindított kormányzati kampány, *A gyermek az első* éppen a két fentebb elemzett hamis narratívát, a kedvezményes lakáshoz és az autóhoz jutást, illetve juttatást állítja középpontba.⁶

⁴ A Ratkó-korszak utólagos értékeléséről ld. Pongrácz (2013).

⁵ Magyarországon a TTA értéke 1961-ben esett először 2,00 alá, ez a küszöbátlépés az Egyesült Államokban 1973-ban, vagyis jóval később következett be.

⁶ Tulajdonképpen ez a 2018/2019-es kampány „csak” felturbósítása volt az első Orbán-kormány idején, 2000-ben, a miniszterelnök évértékelő beszédében megfogalmazott politikai jelszónak: „három gyerek, három szoba, négy kerék”.

Előljáróban azonban azt is érdemes megemlíteni, hogy 1970-ben a „népese-
dési vita” nagy társadalmi figyelem közepette kibontakozott újabb hullámában
a vita egyik kezdeményezője, Fekete Gyula (1972) író és szociográfus már világó-
san megfogalmazta, hogy Magyarországon a születésszám csökkenésének nem
a nehéz anyagi körülmények (alacsony jövedelmek, elégtelen állami támogatás,
lakáshiány) adják a magyarázatát, hanem a „megváltozott közgondolkodás”.
És ebben neki volt igaz! Az már egy következő kérdés, hogy miként ítélik meg
egyes szerzők a „megváltozott közgondolkodás” kifejezés mögött meghúzódó
okszági magyarázatokat. Aligha tévedünk, ha úgy gondoljuk, hogy Fekete Gyula,
a népi írók mozgalmának ismert képviselője nagyjában és egészében ugyanazt
gondolta, mint a Horthy-korszak demográfusai: *„valószínű, hogy közel jártunk a
lényeghez, ha a romló gazdasági viszonyokat, az önzést, az individualizmust, a
hitelenséget, a politikai viszonyokat és az akaratot, illetőleg nemakarást állítjuk
oda bűnbakul. Ezeknek a tényezőknek egyenként való vagy kölcsönös hatása
teremtette meg a 'kis családot', melyben egy vagy egy gyermek sincs. Európa
jövőjét a kis család fogalmának elterjedése alá fogja ásni, vagy már alá is ásta...”*
(Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1937, 10. o.). Ez a fajta, moralizáló
attitűd máig tovább él a hazai demográfiai szakirodalomban. Nyilván nem vé-
letlen, hogy a fenti, 1937-ből származó idézetet Faragó (2011, 113. o.) demográfiai
tankönyve is szó szerint idézi, még hozzá egyetértően és dicsérően („jövőbe látó
mondatok több, mint 70 évvel ez előttről”).

Valójában a családok és a nők igazi dilemmája a munkavállalás és az anyai
szerep közötti választás volt már 1960-as években is. 1949-ben a 15–54 éves
nők csupán 35%-a dolgozott, 1960-ra azonban már minden második nő jelen
volt a munkapiacon (Horváth, 1986). Az akkortájt készült felmérések kimutat-
ták, hogy a bölcsődés korú gyermekeket nevelő anyák munkaidejüknek mint-
egy 30–40%-át gyermekük betegsége miatt táppénzen vagy fizetés nélküli
szabadságon töltötték – vagyis a kisgyermeknevelés részleges társadalmási-
tása, a bölcsőde sem jelentett igazán jó megoldást (Szalai, 1992).

A KÉTKERESŐS, EGY- ÉS KÉTGYERMEKES CSALÁD- MODELL ÁLTALÁNOSÁ VÁLÁSA

Azt a mai magyar élethelyzetet modellezzük, amikor a családban felnövő gyermekek
száma és a szülők iskolázottsága közötti kapcsolat ellentétes irányú: a három- és
többgyermekes modell a legalacsonyabb képzettségi szinttel rendelkező családok-
ban a legelterjedtebb, a felsőfokú képzettséggel rendelkezők között a kétgyermekes

modell vált általánossá (1. táblázat). Az is fontos jellemzője a mai helyzetnek, hogy minél fejlettebb egy régió, annál alacsonyabb a TTA- érték: 2017-ben Budapesten az 1,2-et sem érte el, míg Észak-Magyarországon közel járt az 1,8-es értékhez (Központi Statisztikai Hivatal [KSH], 2019b, 20. o.). A fővárosi nők egyötöde gyermek nélkül éli le életét (Szabó, 2015). Ezek a tendenciák aligha fognak megváltozni a belátható jövőben.

1. táblázat: A szülők képzettségi szintje és a gyermekszám közötti összefüggés napjainkban

Magnevezés	képzettség		
	Csak alapfokú ↓	Középfokú ↑	Felsőfokú ^a ↑
Egygyermekes családok		Legmagasabb	
Kétgyermekes családok			Legmagasabb
Három- és többgyermekes családok	Legmagasabb	Legalacsonyabb	

Megjegyzés: A le- és felfelé mutató nyilak azt jelzik, hogy a befejezett termékenységű, 40–44 éves nők körében az adott képzettségi szinttel rendelkezők aránya 1990 óta csökken vagy nő.

^a A felsőfokú végzettségű nők körében a legmagasabb a gyermektelenek aránya.

Forrás: a szerző összeállítása Monostori és Murinkó, 2018, 177. o. alapján.

A modern társadalmakban a gyermekek születése egyedi döntés következménye. Ahogyan azt Gál (2014) találóan megfogalmazta, „*az, amit a közgazdászok (...) termékenységi döntésnek neveznek, valójában terméketlenségi döntés. Az esetek zömében az ember nem arról dönt, hogy legyen-e gyereke, hanem arról, hogy ne legyen. A csökkenő termékenység elsősorban azt jelenti, hogy többben és tovább mennek el annak megakadályozásában, hogy gyerekük szülessen.*” Praktikusan fogalmazva arról van szó, hogy

- az evolúció során kialakult átlagos női termékenységet tudatos családtervezéssel felül lehet írni; amikor a párok elérkezettnek látják az időt a gyermekvállalásra, akkor a nők időlegesen abbahagyják a fogamzásgátlást; végszükség esetén pedig abortusz útján akadályozzák meg a nem kívánt gyermek megszületését;
- a többség szexuális orientációjától eltérő, a gyermeknemzésről való lemondást jelentő életformákat (LMBTQ, szinglilit, aszexualitás, önkéntes vallási tilalmak stb.) a liberális társadalmak egyre inkább elfogadják, és nem kényszerítik ki mindenkiből a „normális” viselkedést, a heteroszexuális életvitelt.⁷

⁷ Itt és a továbbiakban figyelmen kívül hagyjuk a statisztikai számosság szempontjából külön-külön nem nagy vagy egyenesen elhanyagolható jelentőségű egyéb demográfiai eseményeket (örökbefogadás, külföldön született gyermekek, nemi erőszak, fel nem ismert terhesség, béranyaság stb.).

Magyarországon már fél évszázada az egy- és a kétgyermekes családmodell a tipikus – a családok nem akarnak sok gyermeket. Részben közismert, hogy milyen okok vezettek ide, de azért szükségesnek látszik egy, a fontossági sorrendet is jelző, rövid összefoglalás:⁸

1. A biológiailag „készen kínált” emberi munkavégző képesség egyre kevesebbet ér a munkaerőpiacon. Korábban természetes volt, hogy épkézláb férfiak és nők formális képzettség nélkül is alkalmasak a (fizikai) munkára. A neoklasszikus közgazdaságtan kategóriáival (Becker, 1992) ezt úgy fejezhetjük ki, hogy az ipari forradalmat megelőzően a munkaerő (L) hasznossága születéstől fogva adott volt, és érdemben nem is volt növelhető. Mi több, a gyermekek többségét már 5–6 éves koruktól munkára fogták – vigyáztak a jószágra és/vagy saját kisebb testvéreikre. A városi, alsó rétegek fiai inas-ként léptek be a munka világába, akár már 10 éves koruk előtt. Innen nézve jó a sok gyerek, mert egy gyereknek két keze van, de csak egy szája. A történelmi múltban sok helyütt a gyermekek magas száma társadalmi presztízs forrása is volt (l. többnejűség).

Azután az ipari forradalom mindent megváltoztatott. Előbb a fiúkat, majd pár évtizedes késéssel a technika fejlődése a lányokat is rákényszerítette arra, hogy egyre hosszabb időn át formális iskolai képzésben vegyenek részt. Ezzel együtt is, egy sokszor emlegetett, az 1970-es évekből származó statisztikai adat szerint Magyarországon akkortájt még 1 millió ember végzett fő- vagy melléktevékenységként anyagmozgatást (Mihályi, 2010, 81. o.). Az 1989/90-es rendszerváltás alapjaiban változtatott ezen.

2. Mint Nyugat-Európában sok helyen, a felső osztályok asszonyai számára *de facto* Magyarországon már a két világháború között is hozzáférhetővé vált a viszonylag biztonságos abortusz⁹, ami ettől fogva normaképző hatással járt az alacsonyabb státusú rétegek számára is. A művi terhességmegszakítás 1956 júniusától *de jure* is engedélyezett és egyúttal gyakorlatilag ingyenes is volt. A megbízható és olcsó orális fogamzásgátló tabletták használatának elterjedése

---

⁸ A nemzetközi irodalomból Roser (2017) összefoglalója ajánlható.

⁹ Egy 1933-as kúriai döntvény, bár a törvényi tilalmat nem szüntette meg, mégis talált egy formulát arra, hogy kvázi legálissá tegye a művi abortuszt. Eszerint a műtét elvégezhető volt az anya életének megóvása érdekében vagy más egészségügyi okból, azonban ezeket az okokat nem határozta meg egyértelműen, a döntést az orvos lelkiismeretére bízta. Mindez a maga korában páratlanul liberális joggyakorlatot tett lehetővé. A felderített esetekben rendre enyhe, gyakran felfüggesztett ítéletek születtek, és csökkent a perek száma is. Az ítéletek száma az 1940-es évek végén nem haladta meg az évi 150-200-at, noha a legserényebb becslések szerint is több tízezer illegális műtétet végeztek évente (Mink, 1991).

Magyarországon 1968-ban kezdődött. E két „piaci sokk”¹⁰ tovaterjedésével *a fiatal, nem házas férfiak és nők számára szinte kockázatmentessé vált a rendszeres szexuális élet*. Ennek jelentőségét nem lehet túlbecsülni! Egy csapásra megszűnt az a társadalmi nyomás, hogy a párok egy nem kívánt terhesség esetén kénytelenek összeházasodni, vagyis meghosszabbodott a párválasztásra rendelkezésre álló idő. A gyermekek időzítésének és számának tervezhetősége (főként a nők számára) azt is eredményezte, hogy megnőtt a továbbtanulás abszolút haszna, és általában minden hosszú távú terv realizálhatósága, mert nem kellett azzal számolni, hogy egy váratlan terhesség miatt házasságot „kell” kötni és félbe „kell” szakítani a tanulmányokat vagy a sportpályafutást.

Goldin és Katz (2002) tanulmánya bemutatta, hogy ez az oksági kapcsolatot az 1960-as évek közepétől kezdve milyen speciális okok miatt volt különösen erős az Egyesült Államokban. Egyfelől a csak receptre felírható fogamzásgátlók terjedését nagyban elősegítette a nagykorúság alsó határának leszállítása 18 éves korra (vagyis nem volt szükség többé szülői beleegyezésre), másfelől ekkor már lezajlott az egyetemi/főiskolai kapacitások jelentős kibővülése, aminek pozitív hatását addig jobbra csak a fiúk élvezték. Az is fontos volt, hogy mindeközben a családtervezést ellenző, tételes vallások követőinek aránya folyamatosan csökkent, így egyre kevesebb nő és férfi érzett büntudatot a fogamzásgátlás miatt.¹¹

Azután, mint az életmód és a divat annyi más területen, e téren is érvényesült az amerikai életmodell mintaadó hatása a fejlett világ minden más országában. A 2000-es évek fordulóján négyszer annyian kerültek be a felsőoktatásba, mint 1989 előtt – többségükben lányok. Ez azért lényeges, mert azokban az életkorokban, amelyekben az oktatással kapcsolatos döntéseket meg kell hozni – a gimnázium esetében a 14. életév, az egyetemi továbbtanulás esetében a 18. és a 21. év, a PhD-képzés esetében a 22–24. év –, sem a hajadon lányok, sem a szüleik nem tudhatták, hogy hány gyermekük lesz, nem is szólva ezeknek a szüléseknek az időpontjáról (Fuchs, 2003, 95. o.).

3. Miután a tanulás miatt a kenyérkereső kor elérése is kitolódott, szükségszerű volt, hogy a családalapítás és a gyermekvállalás ideje is későbbre halasztódjon. Ez utóbbi változás viszont szembe megy az evolúciós logikával – többszörösen is.

¹⁰ Akerlof és Yellen (1996) kifejezése. Az Egyesült Államokban a „pill” elterjedését megelőzően, illetve azzal párhuzamosan gyorsan terjedt a méhen belül elhelyezett, hormont tartalmazó spirál (IUD) használata is. Ezt is figyelembe véve akár három technológiai sokkal is számolhatunk.

¹¹ Figyelemre méltó, hogy az EU-tagországok 2016-os TTA-listájának „alján” számos olyan ország áll, ahol egyébként a katolikus vallású népesség aránya igen magas: Spanyolország (1,34 és 67%), Olaszország (1,34 és 74%), valamint Portugália (1,36 és 81%), illetve Lengyelország (1,39 és 88%) (Kapitány és Spéder, 2018, 51. o.).

- A párok olyan életkorban akarnak gyermeket vállalni, amikor már túl vannak az orvosi szempontból optimális életkoron. Általában ugyan igaz, hogy a jólét miatt kitolódott a női reprodukciós kor vége, de a stressz hatására sok nőt mégis elér a korai, 40 éves kor előtti klimax (Hajduska, 2008, 109. o.). Az orvostudomány már régóta tisztában van azzal, hogy a megtermékenyülés valószínűsége miképpen és miért csökken a nőknél 30 éves kor után, arra vonatkozóan azonban kevesebb tudományos ismeret áll rendelkezésre, hogy a középkorú férfiak nemzőképessége miért és milyen meredekséggel romlik – de hogy ez így van, az tény (Kumar és Singh, 2015).
- Az is jól ismert, hogy a szülők harmincas éveinek elmúltával nő a spontán vetélés, a perinatális halálozás, illetve annak a valószínűsége, hogy a születendő gyermek súlyos betegséggel jön majd a világra.¹² Ugyanakkor az ikerterhesség valószínűsége – a mesterséges megtermékenyítés fejlődése miatt – folyamatosan és gyorsan emelkedik (amerikai adatok szerint a 45 évesnél idősebb nők esetében már 17%, szemben az átlagos 3%-kal) (Fiero, 2019).

Ezek azok a jelenségek, amit a köznyelv úgy nevez, hogy „*a párok kifutottak az időből*”. Ez elsősorban a nőket fenyegeti¹³; a férfiak jó része okkal gondolja úgy, hogy az apaság számára mint lehetőség, még jóval később is meglesz (Fuchs, 2003, 101. o.). És valóban: Magyarországon az ezredforduló óta eltelt időszakban a tartós párkapcsolat kialakítása és ezzel a gyermekvállalás a férfiaknál gyorsabb ütemben tolódtott későbbi életkorra, mint a nők esetében. Ilyen értelemben mondhatjuk azt is, hogy a megbízható fogamzásgátlás a férfiak számára jelent nagyobb „időnyereség”-et. Ha a leginkább érintett két korcsoportot nézzük, a 20-as éveik végén járó férfiak körében 15, a nőknél 14 százalékponttal csökkent a házastárssal vagy élettárssal élők aránya 2001 és 2016 között. Ugyanez a csökkenés a 30–34 éves férfiaknál 16, míg a nők esetében csupán 9 százalékpontos (Murinkó és Rohr, 2018, 12. o.).

Arra is sok példa van, hogy a stabil párkapcsolatot kereső férfiak és nők miután túl hosszú ideig éltek egyedül, el sem jutnak abba az helyzetbe, hogy kiderüljön van-e akadálya a gyermekvállalásnak. Szélsőséges példaként érdemes megemlíteni, hogy ez a probléma a Magyarországnál sokkal gazdagabb Japán-

¹² Egy 20 éves nő esetében annak a valószínűsége, hogy gyermeke Down-kórral születik 1:525-höz, egy 40 éves nő esetében 1:65-höz (Domonell, 2018).

¹³ A nők körében az első gyermek születése szerinti életkor kitolódása a 2010-es években 28,6 év volt, de a jövőben még tovább nőhet. A megfelelő olasz adat 31,0 év (Kapitány és Spéder, 2018, 53. o.; Obádovics, 2018, 273. o.). Férfiak esetében ez az adat megbízhatóan nem becsülhető.

ban mennyire erősen jelentkeznek: a 18–39 éves nők korosztályában, 2015-ben a kohorsz 24,6%-ának életében egyszer sem volt semmiféle heteroszexuális kapcsolata, a férfiaknál ez az arány 25,8% volt (Ghaznavi et al., 2019).

Másfelől a fogamzás gyógyszeres szabályozása által megteremtett választási lehetőség következménye a pszichiáterek által „női elköteleződési problémá”-nak nevezett dilemma, amiről a köznyelv úgy beszél, hogy „nehéz megfelelő partnert találni”. A huszonéves korosztály tagjai – különösen a diplomások – időben elhúzva és nehezen döntenek a végleges párválasztásról, illetve a gyermekvállalásról. Ez a rendszerváltás óta egyre inkább közvetlenül összefügg a „végleges” munkahely megválasztásával kapcsolatos halogatással¹⁴, és újabban a külföldi munkavállalás lehetőségének figyelembevételével is. A döntést nehezíti a „helyes” választás bénító kényszere, a média és a reklámok által sugallt megoldások is. A halogatás mögött meghúzódhat a házasság intézményében való bizalomvesztés, amelyet a sok válás, a sok rosszul működő párkapcsolat példája látszik igazolni (Hajduska, 2008, 82–84. o.). Goethe szép szavaival ez a *Die Qual der Wahl* (a választás gyötrelme).

4. Gyakori érv, hogy a kérdőíves felméréssel megbecsült ideális gyerekszám¹⁵ és a családokban ténylegesen megszületett gyermekek száma között van egy jelentősnek mondható eltérés, és ebből többen azt a következtetést vonják le, hogy állami támogatással ez a rés megszüntethető.¹⁶ Ezzel a logikával két baj is van.

(a) Az emberek az efféle, tét nélküli kikérdezés során (amikor nem kizárólag párkapcsolatban élő, fiatal felnőtteket kérdeznek meg, hanem a 18–50 éves korosztály tagjait egy mintavételes kiválasztás után) hajlamosak azt a választ adni, amiről azt gondolják, hogy ilyen a többség véleménye is. Vagyis a mért adat nem valóságos, hanem áltény (*artifact*). Hogy ez valóban így van, arra utal az is, hogy 2001 és 2016 között mindkét nem valamennyi korcsoportjában, 22-től 49 éves korig valamelyest nőtt az ideálisnak mondott gyermekszám. Ezt nehéz mással magyarázni, mint a pronatalista állami propaganda folyamatos jelenlétével, sőt erősödésével, hiszen az elért gyermekszám mindeközben minden korcsoport esetében csökkent (Kapitány és Spéder, 2018, 63. o.).

¹⁴ A rendszerváltás előtt a kezdő bérek nagysága alapszabályként véve az iskolai végzettségtől függött. Ebből a szempontból mindegy volt, hogy egy pályakezdő mérnök, orvos vagy tanár hova ment dolgozni.

¹⁵ Az ideális gyermekszám értéke 2016-ban 2,2 volt mind a nők, mind a férfiak körében (Monostori et al., 2018).

¹⁶ A legfrissebb irodalomból ld. Állami Számvevőszék [ÁSZ] (2019), Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családért (2019), Koncz (2019).

(b) Természetesnek kell tekintenünk, hogy az emberek túlnyomó többsége élete során vágyainak jelentős részét soha nem tudja kiteljesíteni. Ha azt kérdeznék az utca emberétől, hogy hány szobás lakást szeretne, évente hányszor szeretne szabadságra menni, vagy azt, hogy mennyit szeretne keresni, akkor hasonló arányú eltérést tapasztalnánk a tervek és a megvalósult valóság között.¹⁷ Kornai (1971) terminológiája szerint pedig arról van szó, hogy az emberek aspirációi, az élettől való elvárásai egyidejűleg elvileg sem teljesülhetnek, hiszen egymásnak ellentmondó célokat szeretnénk megvalósítani (Kornai, 1971, 214. o.). Mária Terézia császárné példája ezen a ponton is visszaidézhető: az uralkodónő anyaságát dadák, szakácsnők, mosónők hada segítette, így és ezért tudta összeegyeztetni sokféle életcélját, feladatát.

5. Sokan hajlamosak azt feltételezni, hogy a sokgyermekes életforma választása jelentős részben etnikai ügy. Ilyenkor Magyarországon a *romák* helyzetére szoktak hivatkozni – tévesen. Hoóz (1973, 1991) empirikus kutatásai szerint azonos végzettségi szint mellett a baranyai cigányok gyermekszáma valójában alacsonyabb volt, mint a nem cigány családban született gyermekeké. Egy frissebb kutatás során Husz (2011) halmozottan hátrányos kistérségekben (Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében) olyan csoportokat vizsgált, ahol egyetemi végzettségűek nem is voltak. Ő úgy találta, hogy a szakmunkásképzőt végzettek esetében már nem volt lényeges etnikai különbség a roma és nem roma minták között¹⁸, és az átlagtól eltérő roma-mintázat legalább az egyik helyszínén (Baranyában) az alacsonyabb végzettségű nők mintájában sem volt látható. Nem lehet elég sokszor elmondani, hogy a „cigány” születésszám alapvetően a szegénység/képzetlenség következménye.

Alapvetően ez a probléma áll a 15–19 éves korosztályhoz tartozó nők termékenységének 2011 és 2017 közötti feltűnően nagy, 25%-ot meghaladó (!) növekedése mögött is. A roma háttérre utal, hogy az ebbe a korcsoportba tartozó fiatal anyák egy része a 8 osztályt sem végezte el, háromnegyed részük hajadonként szült, és olyan megyében lakik, ahol köztudottan magas a roma népesség aránya stb. (Makay, 2019). Nem lenne meglepő, ha egy jövőbeli vizsgálat kiderítené, hogy a tankötelezettség 2012-ben történt leszállítása 18-ról 16

¹⁷ A szándékok akkor sem valósulnak meg teljes mértékben, ha emögött anyagi érdek és szerződéses kötelezettségvállalás áll. Tény, hogy 2001–2009 között, a szocpol akkori berekesztéséig 41 305 olyan szerződést kötöttek, amelyben a még meg nem született gyerekekre vagy gyerekekre igényeltek megelőlegező támogatást. Főszabály szerint a házaspárok első gyerekének négy, a másodiknak nyolc éven belül kellett volna megszületnie. Legalább 10 ezer beígért gyermek (25%!) mégsem született meg: 9 571 szerződéshez kapcsolódóan fizettek, illetve még fizetnek is a családok az államnak. De nyilván sokan medikális okokra hivatkoztak, nekik nem kellett visszafizetni a támogatást.

¹⁸ Ilyen végzettségű roma nők azonban még csak a fiatalok körében találhatók.

évre és a közfoglalkoztatás gyorsütemű kiterjesztése, illetve az említett korcsoport „baby boom”¹⁹-ja között van oksági összefüggés. Polónyi (2011) korábbi, szociográfiai módszerekkel készített kutatása még azt is fontosnak találta, hogy a kilátástalan anyagi helyzetben lévő fiatal roma férfiak számára a sok gyermek egyúttal a mikroközösség keretein belül társadalmi presztízs forrása is volt.

6. Az Egyesült Államokban nagy irodalma van az egyenlőtlenségek azon fajtájának, amely a *párválasztási* szokások változásával függ össze. A lényegyet tekintve itt egy évszázadok óta ismert jelenségről van szó, amit a magyar népnyelv valaha úgy hívott, hogy „suba a subához, guba a gubához”. Manapság nemcsak erről a tradicionális képletről van szó, hanem arról is, hogy jelentősen megnőtt a diplomás nők aránya, s ennek nyomán egyre nagyobb a statisztikai valószínűsége annak, hogy hasonló szinten iskolázott férfiak és nők bútoroznak össze.²⁰ Ha viszont a házasság évei során a több gyermeket vállaló feleség a munkapiacról való visszavonulás miatt²¹ leamortizálja saját humán tőkáját, magára vállalja a háztartás összes munkaterhét, akkor nagyon megnőhet a különbség a házastársak között a tudás, a műveltség és a társadalmi presztízs terén, ami azután visszahathat a házasság minőségére is. Emiatt természetesnek kell tekinteni, hogy csak nagyon kevés nő hajlandó feladni karrierjét a „főállású anyaság”-ot választva²² – jöllehet, ahhoz, hogy a gyermektelen, illetve az egy- és kétgyermekes anyák miatti hiányt pótolni lehessen, és biztosítva legyen

¹⁹ Kapitány és Spéder (2018, 56. o.) kifejezése. Ha elfogadjuk a fenti gondolatmenetet, akkor mindjárt érthetőbbé válik, hogy 2011 és 2017 között, amikor a közmunka *de facto* emeltszintű szociális segélyként funkcionált (és biztosította a tb-alapon járó ellátásokhoz való hozzáférést is!), miért döntött sok roma fiatal úgy, hogy bátrabban vállalkozik gyermeknemzésre, és ugyanők miért támogatták szavazataikkal a kormányt több egymást követő választáson is.

²⁰ A biológiában ezt hívják nem véletlen alapú párválasztásnak, vagy idegen szóval homogámiának. A társadalomtudományban használatos angol nyelvű kifejezés: *assortative mating* (ld. Mihályi és Szelényi, 2016).

²¹ A hároméves gyes-t 1967-ben vezették be; a közvéleménynek azt mondták, hogy ezzel is a gyermekvállalást kívánja bátorítani a kormány. Ez a tévképzet ma is él (ÁSZ, 2019, 5. o.). Csak a beavatottak szűkebb köre tudta, hogy ez a lépés elsősorban az 1968-as gazdasági reform része volt. A kormány ugyanis azt feltételezte, hogy a reform hatására a vállalatok tömegesen fogják elbocsátani a képzetlen, fiatal nőket – legyen számukra az előrehozott gyermekvállalás a közvetlen menedék. Ha ez történt volna, akkor az pont a legrosszabb időben történt volna, hiszen az 1960-as évek végén egymás után jelentek meg a munkaerőpiacra a Ratkó-korszak nagylétszámú generációi. Másfelől viszont lényeges volt a munkára ösztönzés fenntartása, azaz annak biztosítása, hogy a kivonulás átmeneti legyen. Ezért lett a gyes munkaviszonyhoz és nem állampolgársághoz kötve (Szalai, 1992). Az viszont csak utólag vált jól láthatóvá, hogy a gyes bevezetése nemcsak a nőket kímélte meg a gyári munkától, hanem a férfiakat is attól, hogy részt vállaljanak a gyermekek és a háztartás körüli teendőkben. A nagy egyenjogúsági propagandával szöges ellentétben további évtizedekre intézményesítette a klasszikus női-férfi feladatkorok megosztását (Makay, 2017).

²² 2019 elején több jel is utalt arra, hogy a kormány az ún. Nemzeti Konzultáció eredményére hivatkozva tervezi a „főállású anyaság” jogi intézményesítését (ld. Benda, 2015, 2019; Tóth, 2016). A legalább 4 gyermeket nevelő anyák életre szóló szja-mentessége részben ilyen intézkedés.

a népesség reprodukciója (TTA = 2,1), szükség volna négy- és ötgyermekes anyákra is.²³

7. Fontos, ám ritkán esik szó arról, hogy az átlagos várható élettartam meghosszabbodása miatt megnőtt az időbeli távolság a fiatal nemzedék családalapítása és gyermekvállalása, illetve szülei elhalálózása és az általuk felhalmozott vagyon átöröklése között. Gyakori, hogy a „fiatalok” csak 60 éves korukon túl jutnak hozzá a felhalmozott családi vagyonhoz, így ez a vagyon – éppen, amikor a legnagyobb szükség lenne rá – nem tud érdemben segíteni a gyermekneveléssel kapcsolatos anyagi terheken. Különösen erőteljes formában érvényesül ez a késleltetés a lakáspiacon – és nem csak Budapesten, de Bécsben és New Yorkban is.

8. A gyermekvállalás ma inkább „női” döntés, de jelen tanulmányban a gondolatmenet egyszerűsítése érdekében családi (közös) döntésnek fogjuk tekinteni. Ám amikor Orbán Viktor miniszterelnök egy rádióinterjúban kizárólag női döntésről beszélt, az biztos nem elszólás volt.²⁴ Doepke és Kindermann (2019) már idézett tanulmányából kitérnek ugyanis, hogy az olyan alacsony termékenyséű országokban, mint éppen Magyarország is, a második, harmadik és további gyermekek vállalásakor az együtt élő párok esetében általában a nők kevésbé szeretnék újabb gyermekáldást, mint férfi párjuk, és kimutathatóan tényleg rendelkeznek valamiféle *informális vétőjoggal*, amellyel attól függően élnek, hogy mennyire számíthatnak párjuk részvételére a gyermeknevelésben, illetve a házimunkában.

AZ EGYÉNI HASZNOK ÉS KÖLTSÉGEK TERMÉSZETE

E tanulmány fő állítása az, hogy a gyermekvállalási döntést napjainkban Magyarországon a szülők racionális módon, a hasznok és a költségek figyelembevételével hozzák, viszonylag kisszámú alkalommal. Akkor, amikor párok a gyermektelen állapotból átlépnek az egygyermekes állapotba, majd az egygyermekes

²³ Ez jól belátható két számpéldán. Ha 10 szülőképes korú nő közül 9-nek két gyermeke születik, akkor a 2,1 TTA-érték eléréséhez elegendő, ha egy anyának születik 3 gyermeke. Csakhogy, mint a fentebbi tényekből kitérünk, a magyar helyzet távolról sem ez. Ha viszont 10 nőből kettőnek nem születik gyermeke, két anya csak egy gyermeket szül, három anyának lesz két gyermeke, 1-nek pedig 3, akkor két anyának 5–5 gyermeket kell szülnie ahhoz, hogy az összgyermekszám 21 legyen, és meglegyen a 2,1-es TTA-érték. A számpéldáért köszönettel tartozom Németh Györgynek.

²⁴ A 2018-as választásokat követő első rádió interjújában a miniszterelnök így fogalmazott: „Szeretnék egy átfogó megállapodást kötni a magyar nőkkel, mert a demográfia rajtuk áll vagy bukik. Az ő döntésük. (...) Fontosnak tartom, hogy mondják el, mi pedig értsük meg, hogy mit akarnak, mert a gyerekvállalás az a legszemélyesebb ügy, de a közösség számára fontos ügy. Azt is mondhatom, hogy a legszemélyesebb közügy, de csak a hölgyek tudják eldönteni” – érzékeltette a kormányfő, hogy pontosan mire is gondol (www.portfolio.hu, 2018. április 20.)

állapotból a kétgyermekes állapotba, a kétgyermekes állapotból a háromgyermekes állapotba stb.

A gyermekek születése előre elhatározott szándékkal történik, a gyermekhalál pedig majdnem nullavalószínűségű rossz kimenetel. Ez sem volt mindig így. Az „Isten adta, Isten elvette”²⁵ népi mondás is arra utalt, hogy a gyermekáldás előre nem megjósolható öröm, az újszülött, a csecsemő vagy a gyermek halála viszont szomorú, de gyakori végkimenetel volt. Másképpen fogalmazva: a gyerekszám-ról való döntés napjainkban nem *szokványos* rutindöntés, hanem – Kornai (1971) *Anti-equilibrium*ának terminológiáját használva – ún. *alapvető* döntés, amelyre ritkán kerül sor, és következményeit tekintve *irreverzibilis* (Kornai, 1971, 9.3., 10.4., 13.4. és 14.6. alfejezetek).²⁶ Az emberek többsége számára egész életükben nincs is ehhez hasonlítható, visszafordíthatatlan elhatározás.²⁷

A munkaerő újratermelése a modern társadalomban egy olyan különleges piacon folyik, ahol az *oszthatatlanság* drámai erővel jelentkezik.²⁸ Gondoljuk meg, a munkaerőpiacon lehet 48, 36 órát is, vagy még ennél kevesebbet is vállalni, a családon belüli munkamegosztás is adagolható (a hét 7 napján kell/lehet mosogatni), lehet 10 kg almát venni, meg 1 kg-ot is, sőt az is lehetséges, hogy valaki csak egy fél almát eszik. De háromnegyed vagy fél gyermeket nem lehet szülni. Ezen a piacon a termelés nem folytonos változó, ezért az optimum fogalma és az optimalizálás mint egyéni és/vagy össztársadalmi cél csak közelítő pontossággal értelmezhető. Van még egy probléma a szokásos Marshall-i határkölség-határhaszon ábrákkal. Amikor két egymást keresztező egyenes segítségével fejezzük ki a (határ)kölségeket, illetve a (határ)hasznokat, akkor szükségszerűen eltekintünk attól, hogy bár a valóságban sem a hasznok, sem a költségek nem fejezhetők ki pénzben teljes körűen, de ettől még ezek a tényezők additív módon elkülöníthetők.²⁹ Ezért a jelen tanulmány legfontosabb üzenetét kifejező négy ábra eltér a szokásos prezentációtól, mert a határhasznokat és a határkölségeket külön-külön, additív módon ábrázoljuk. A hasznokat a pozitív, a költségeket a negatív tartományban mutatjuk ki.

²⁵ A népi mondás alapja egy közismert bibliai idézet, „Az Úr adta, az Úr elvette” (Jób, 1.21).

²⁶ A kétfajta döntés megkülönböztetésének jelentőségéről ld. Mihályi (2013).

²⁷ Érdekes, hogy az amúgy meglehetősen kollektivistá szellemiségű Japánban, a gyermekvállalást olyan mértékben tekintik egyéni, egyedi és ritka döntésnek, hogy a társadalombiztosítás alapesetben az ezzel 9 hónapon át együtt járó folyamatos ambuláns költségeket, illetve a kórházi szülés árát nem is fedezi. Intézzék el ezt a szülők a magánbiztosításuk vagy a készpénztartalékaik terhére – ez a japán közfelfogás.

²⁸ A *mainstream* közgazdaságtant bíráló elméletében Kornai (1971) nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy bemutassa, milyen tévedések következnek abból, ha a termelésről vagy a fogyasztásról a priori feltételezzük a végtelen oszthatóságot (Kornai, 1971, 44., 225–227. o.).

²⁹ Ez a matematikai kifejezés azt jelenti, hogy egy hasznossági függvényben vagy egy költségfüggvényben az egyik tényező nagysága nem befolyásolja a többi tényező nagyságát. Például: $U(x, y) = u(x) + v(y)$.

Az 1. ábrán a gyermekvállalás egyéni határhasznait (*marginal utility*, MU) és határkölteégeit (*marginal costs*, MC) vetjük össze a szülők szempontjából, az első gyermek születésétől az utolsó gyermek felneveléséig. Pontosabban szólva, azt is figyelembe vesszük, hogy a későbbre kitolódott gyermekvállalás igen sok esetben azt eredményezi, hogy a sikeres megtermékenyülés és a terhesség kihordása valójában nem 9 hónappal növeli meg a női gyermekvállalás terheit, hanem akár további egy, két vagy három évvel is. Azt az átlagos helyzetet ábrázoljuk, hogy egy *mai* magyar családban a gyermek(ek) megszülése, felnevelése, taníttatása, önálló életük elkezdése mindösszesen közel 30 évet vesz igénybe. (Addig sokan a „mamahotel”-ben lagnak.)

Gyermekeket – *ex ante* – azért vállalnak a szülők, mert ez nekik boldogságot (*pleasure*) okoz, és ezt a genetikai programozottságot nem írják felül más szempontok (Holtzer, 2012, 134. o.). Ezt egyébként már Malthus (1803) is olyannyira fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a „boldogság” kifejezés tanulmányának címébe is bekerült. A gyermek a szülők számára önérték, közgazdasági metaforával élve, élethossziglan élvezhető *tartós fogyasztási cikk* (Mészáros, 2012, 9. o.). Az egyszer megszületett gyermek a szülő hátralévő évtizedeiben mindvégig örömforrás – tovább tart, mint egy átlagos lakás és sokkal tovább, mint egy autó. Másfelől viszont az is igaz, hogy az első gyermek jelenti a legnagyobb költség(teher) vállalását, mert a „szabad”, gyerek nélküli életvitelt az első gyerek születésénél kell feladni, ehhez képest a két, három vagy akár négy gyerek már nem jelent olyan minőségi változást az életvitelben. ^{Am} az állítás fordítottja is igaz: a gyermektelenségnek súlyos kárai (*disutility*) vannak az egyének számára mind rövid, mind hosszú távon. Amikor egy pár a gyermekvállalásról dönt, akkor – implicit módon – azt is mérlegeli, hogy mi lenne a következménye annak, ha egyáltalán nem vállalnak gyermeket. Legelőször is az, hogy unokáik sem lesznek.³⁰

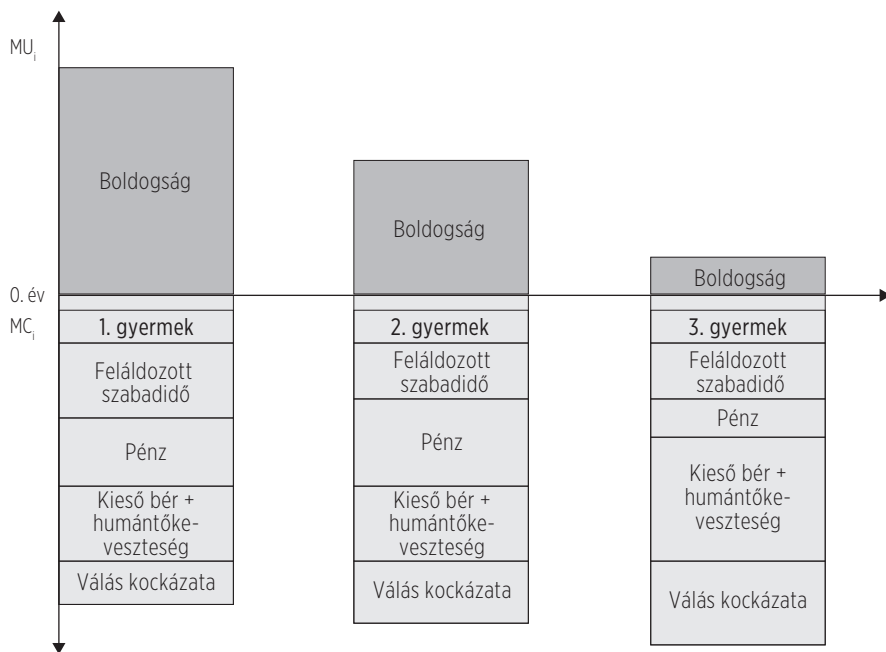
Fontos körülmény és napjainkban Becker és Greeg (1973) nyomán a neoklasszikus elmélet egyik sarokköve is, hogy a gazdag és fejlett országokban a családok elsősorban azért korlátozzák a születendő gyermekek számát, hogy több pénzük, idejük és energiájuk legyen minden egyes gyermekük nevelésére, taníttatására. Ebből a szemszögből nézve tehát a gyermekvállalással kapcsolatos egyéni szülői döntések mikroszintűen egyensúlyi állapothoz vezetnek: a családok jó okkal vélhetik úgy, hogy a *mennyiségi* csökkenés negatív hatásait ellensú-

---

³⁰ Az 1970-es évektől 2015-ig, vagyis több mint 40 éven át (!) Kínában működtetett „Egy gyermek” politika azért bizonyult társadalmilag fenntarthatónak, mert a szülőkben legerősebben élő genetikai program, hogy ti. *legalább egy gyermekük* legyen, végső soron kielégítést nyert.

lyozza a felnevelt gyermekek *minőségi* javulása.³¹ Ez a vélekedés egyben meg is könnyíti a nőknek, hogy megfeleljenek a „jó anya” szerepéhez tartozó társadalmi elvárásoknak is (Csányi és Kerényi, 2018). Egy zárt gazdaságban azonban, makroszinten nem tekinthető egyensúlyi (optimális) helyzetnek, ha folyamatosan csökken a népeség, és elöregszik a társadalom (Kuncz, 2020).

1. ábra: A gyermekvállalás egyéni határhasznai és nettó határköltégei a gyermek(ek) 0–25 éves kora között

Megjegyzés: MU = Marginal utility (határhaszon), MC = Marginal cost (határköltés)

Forrás: saját szerkesztés.

Elemzési módszerünk végletesen leegyszerűsített. Hasznosságokat és költségeket vetünk össze, de egyik tételt sem fogjuk pénzben kifejezni („forintosítani”). A pénzt csak pénzzel, a boldogságot csak boldogsággal vetjük össze.

³¹ Érdemes felidézni, hogy a francia felvilágosodás nagy filozófusa, Condorcet a mennyiség és a minőség közötti választás dilemmájába már a női egyenjogúság szempontját is beleértette: a minőségi élethez való jog fontosabb, „mint a mindenáron életet adás” (Ludassy, 2019).

A köznapi gondolkodás számára természetes feltételezés, hogy a szülők minden gyermeküket egyformán szeretik. Ez azonban csak *ex post* érvényes, a már megszületett gyermekekre. A jelen tanulmány megközelítése ettől különbözik. Abból indulunk ki, hogy a szülők számára, *ex ante* az első, egészséges gyermek megszületése hatalmas boldogság. Elsődlegesen ez az a haszon, amiért vállalkoznak gyermeknemzésre. Ehhez képest a második gyermek megszületése már jóval kisebb pótlólagos öröm. És még ennél is kisebb a harmadik gyermek születésével járó határhaszon. Minél több gyermeke van már egy párnak, annál valószínűbb, hogy az anyák kevésbé akarnak további gyermekeket vállalni, mint férfi párjuk (Doepke és Kindermann, 2019). Önmagában az, hogy a jelen tanulmányban monoton csökkenő meredekségű hasznossági függvényt feltételezünk, semmi különleges nincs – az egyensúlyi modellek majdnem mindig ezzel a feltételezéssel élnek.³² Azt tekintjük új megközelítésnek, hogy ezt a csökkenő meredekségű függvényt *nagyon meredeken csökkenőnek* feltételezzük.

Persze, az is igaz, két azonos nemű gyermek után a szülők sok esetben azért az extra örömért vállalkoznak harmadik gyermekre, hogy a két fiú mellé szülessen egy lány is, illetve fordítva.³³ 2011-es adatok szerint ez a megfontolás leginkább azon 30 év alatti, az egyház tanításait követő nők számára fontos, akik nagyobb településen – Budapesten vagy megyei jogú városban – nem családi házban élnek, és a munka iránt kevésbé voltak elkötelezettek (Árki, 2018). Ezt a képet még tovább bonyolítja az újrarahasodás 2011 óta növekvő gyakorlata, amikor a már gyermekkel rendelkező anyák vagy apák a második kapcsolatukból is szeretnének gyermeket vállalni. Ezekben a mozaik-családokban – az alaphelyzethez képest – megnövekedhet a második és harmadik gyermek határhaszna mind a férfiak, mind a nők számára.

A boldogságon kívül minden más hasznot a *nettó* költségek között vesszük figyelembe (az *x* tengely negatív tartományában): az összes pénzbeli és természetbeni juttatást, adókedvezményt stb., amit a családok kapnak, levonjuk a gyermeknevelés ténylegesen felmerülő költségeiből. Melyek ezek a költségek? A gyermekneveléssel járó pénzbeli kiadások, a szülők feláldozott szabadideje, továbbá a gyermek(ek) nevelése miatt kieső (többnyire női) munkabér. A költ-

---

³² Ilyen csökkenő határhasznot feltételező modell szerepel Németh (2016, 2017) írásaiban is.

³³ Számos kultúrkörben a fiúgyermeket értékesebbnek tartják, mint a lányokat. Ez a torzítás (*bias*) a mai Magyarországon is létezik, és nem is marginális jelentőségű (Csapodi és Kapitány, 2015). Sok családban a második és a harmadik gyermek vállalásának okai között is ott szerepel, hogy a szülők egy, illetve két leánygyermek után szeretnének egy fiút is. Arra az „átlagszülők” nem gondolnak, hogy a gyermekszületések egymástól függetlenül valószínűségi változók, ezért két leány után is „csupán” 50% a valószínűsége annak, hogy „végre” fiú születik.

ségek egy része több gyermek esetében megspórolható (a ruházat egy része többször felhasználható, két gyermekkel játszani nem igényel több időt, mint eggyel stb.), de ezek aránya az összköltségen belül elhanyagolható.

Magyar viszonyok között, amikor az anyák már 50 éve (!) minden gyermekük után három évig jogosultak otthon maradni (gyes), nemcsak munkabérkieséssel, hanem jelentős *humántőke-vesztéssel* lehet és kell is számolni. A munkából való többéves kiesés nyilvánvalóan megnehezíti az újbóli munkába állást (napjainkban sokkal inkább, mint 1989 előtt!), rész munkaidős állásban nem nagyon lehet karriert építeni stb. Sőt, Lovász és szerzőtársai (2018) azt is kimutatták, hogy Magyarországon már az első gyermek megszületése *előtt* is jelentős bérhátrányt szenvednek el azok a nők, akiknek a közeljövőben gyermekük születik. Ez részben saját döntésük következménye: milyen szakmát választottak, mennyire törekszenek előrelépésre stb. Végső soron mindez lényegesen alacsonyabb életpálya-jövedelemben és nyugdíjban mutatkozik meg, annak ellenére is, hogy a 2011-es népszámlálás idejére már a 15 évnél idősebb népesség körében a nők előnyre tettek szert a férfiakkal szemben, a felsőfokú végzettségűek arányát tekintve (Varga, 2018, 99. o.).

Tegyük hozzá, az anyák és az apák többsége csak az első és a második gyermekük megszületése *után*, saját személyes tapasztalatai alapján érti meg, hogy a gyermeknevelés milyen energiákat, időbeli ráfordítást igényel – egyebek között a gyermekek számával közel lineárisan növekvő lakásnagyság-igények és az ezáltal megnövekedő házimunka mennyisége miatt is. Az esetek egy részében az anyák a terhesség és a szülés során fizikai és pszichés traumák sorozatán mennek keresztül. Ez is befolyásolhatja a második, a harmadik, illetve a többedik gyermek vállalására vonatkozó (elvi) szülői hajlandóságot.³⁴

A *kockázatok* is egyfajta költségtényezőnek tekintjük. Kevésbé ismert adat, ezért elsőként említjük, hogy az élveszületések 11%-ában *az apa hivatalosan nem ismert* (Makay és Spéder, 2018, 72. o.) – ez meglehetősen nagy szám. Vagyis, az anyák szempontjából ez számottevő kockázat, ami mezoszinten távolról sem egyforma mértékben érinti az egyes társadalmi csoportokat. Amikor a szülők második és harmadik gyermek vállalása mellett döntenek, akkor figyelembe veszik azt is, hogy két vagy ennél is több gyermek esetén a válás, a *párkapcsolat felbomlása* mindkét felet nagyon nehéz helyzetbe hozza (és persze a kiskorú gyermekeknek is nagyon rossz). A gyermek(ek)et egyedül nevelő szülő a meg-

³⁴ Farré és Gonzalez (2019) tanulmánya arra talált szignifikáns – bár kismértékű – összefüggést, hogy ez a személyes tapasztalás nemcsak az anyák, de a gyermekük mellett otthon maradó spanyol apák későbbi gyermekvállalási hajlandóságát is negatívan befolyásolja.

duplázódott munkateher miatt³⁵, a másik fél (többnyire az apa) a Magyarországon meglehetősen szigorú szabályok szerint működő tartásdíjfizetési kötelezettség miatt kerülhet krízishelyzetbe.

Ezt mutatják a szubjektív jólét indexei is. A 2016-os mikrocenzus adatai szerint (KSH, 2019a, 207. o.) a párkapcsolatban élők 75–76%-a – akár házasságról, akár együttélésről van szó, akár van gyermekük, akár nincs – önmagát boldognak vagy többnyire boldognak mondta. Az egyszülős családokban élők körében ugyanez az arány csak 55% volt. És működik a fordított irányú oksági kapcsolat is: a válás kockázata arra ösztönzi a nőket, hogy bennmaradjanak a munkaerőpiacon, mert ez védelmet jelent a végzetes elszegényedés ellen – ez viszont önmagában is erősen ellene hat a harmadik vagy a negyedik gyermek beállalásának (Hétfa Kutatóintézet, 2019). Mindezeket a tényezőket figyelembe véve az 1. ábrát úgy szerkesztettük meg, hogy világos legyen: *érvelésünk logikája szerint a gyermeknevelés egyéni, nettó határköltégei a gyermekszám emelkedésével biztosan nem csökkennek, sőt az is lehet, hogy nőnek.*

A 2. ábrán a gyermekvállalás *ex post* egyéni határhasznait és (nettó) határköltégeit vetjük össze hosszú távon, amit 26–60 év között határozunk meg (az első gyermek születésétől számítva). Ezen az ábrán azokat a hasznokat és költségeket vetjük össze, amelyekkel a szülők számolhatnak azt követően, hogy gyermekeiket felnevelték. A szülők szempontjából többféle haszon is adódik: felnőtt gyermekeik léte (szakmai, emberi sikereik, boldogságuk). A realizált érzelmi hasznokat egészíti ki az, hogy a kereső gyermekek képesek anyagilag is támogatni szüleiket (ha erre szükség van), és fizikai gondozásukban is nagyon sokat tudnak segíteni. Ha a felnevelt gyermekek száma több, az a szülők számára nagyobb biztonságot ad, mintha csak egy gyermekük született volna. Éppen úgy, mint régen. De az unokák határhaszna is meredeken csökkenő!

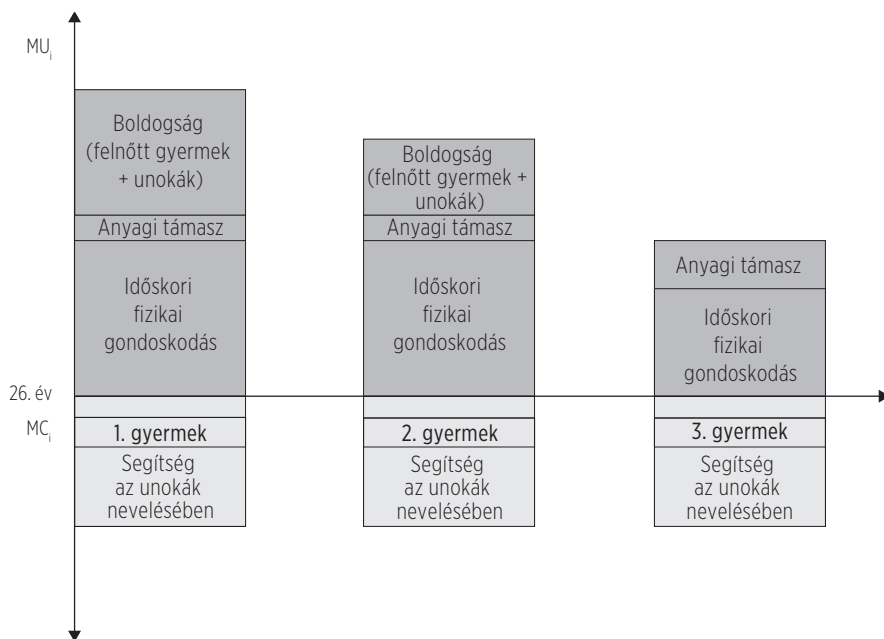
Bár ezt a köznapi gondolkodás ritkán szokta szavakban kifejezni, nyilvánvaló, hogy *csak annak lehet unokája, akinek gyermeke is van.* És az is nyilvánvaló, bár ezt is ritkán hangsúlyozzák az elemzések, hogy a várható életkor kitolódásával az emberek egyre hosszabb ideig (akár 20–30 évig) folyamatosan „élvezhetik” a nagyszülői lét örömeit. Feltéve, persze, hogy a Magyarországon felnevelt gyermek(ek)nek Magyarországon születik gyermeke³⁶, és feltéve továbbá azt is, hogy a felnőtt fiúgyermekek esetleges válását követően nem szakad meg a kap-

³⁵ 2016-ban a gyermekes családok között közel 30% volt az egyszülős családok aránya. Az ilyen családok 24%-ában élt kettő, 7%-ában három vagy annál több gyermek. A gyermekek egyedülálló szülőként való nevelése főként az anyákra hárul, az összes egyszülős családon belüli részesedésük megközelíti a 86%-ot (Monostori és Murinkó, 2018).

³⁶ Sajnos a Magyarországról kivándorolt magyar szülők külföldön születő gyermekeire vonatkozóan, közelítőleg pontos adatok sem léteznek (Gödri, 2018, 265–266. o.).

csolat a nagyszülők és az unokák között. Az életkor kitolódásával az is gyakori, hogy a nagyszülőkről való fizikai gondoskodás egy részét az unokák vállalják magukra és ezzel saját szüleiket tehermentesítik valamelyest. Ezért azt állítjuk, hogy nagyon hosszú távon, az unokák határhasznát is figyelembe véve a határhasznok csak kismértékben csökkennek.³⁷

2. ábra: A gyermekvállalás egyéni határhasznai és nettó határkölttségei a gyermek(ek) 26–60 éves kora között

Megjegyzés: MU = Marginal utility (határhaszn), MC = Marginal cost (határkölttség)

Forrás: saját szerkesztés.

Ugyanakkor azt is számba kell venni, hogy Magyarországon a családok többségében az egykori szülők (most már nagyszülők) részt vesznek az unokák nevelésében³⁸, és ez a nagyszülői segítség részben ellensúlyozza a későbbi

³⁷ Könnyen lehet, hogy tévedünk! Gao és Qu (2019) kínai adatokon megkísérelte számszerűsíteni, hogy hosszú távon mennyivel boldogabbak azok a 60 évnél idősebb emberek, akiknek nem egy, hanem több élő, felnőtt gyermekük van. Az derült ki, hogy a depresszió valószínűsége is csak 3%-kal kisebb azoknál, akiknek egyáltalán van felnőtt gyermekük. Viszont a többgyermekesek hatása az idős szülők szubjektív jólétére (*subjective well-being*) nagyon-nagyon kicsi, az 1-től 5-ig terjedő skálán mindössze 0,1.

³⁸ 2016-ban az 55–79 év közötti korosztály háromnegyedének volt unokája. Ezen nagyszülők több mint kétharmada – a nők és férfiak közel azonos arányban – részt vett az unokák ellátásában, felügyeletében (Monostori és Gresits, 2018, 137. o.).

örökséghez jutást (amit már fentebb említettünk). Az unokák nevelésében való közreműködés időben és pénzben ráfordítással jár – a lényeg itt is az, hogy ezek a nettó határköltések gyermekeként nem különböznek lényegesen. Mindezek a szempontok azonban nem változtatnak azon, hogy a zömében rövid távú megfontolásokon alapuló gyermekvállalási döntéseket hosszú távon – azaz utólag – már nem lehet korigálni.

A TÁRSADALMI HASZNOK ÉS KÖLTSÉGEK TERMÉSZETE

Ami a szülők szempontjából egyéni döntés, az a társadalom egésze számára nem más, mint a munkaerő (L) újratermelése. Közgazdászok számára közismert, hogy az ebből eredeztethető rövid távú ellentmondás (a gyermekvállalás minimálisan is néhány hónapnyi időtartamra, de inkább egy vagy két évre csökkenti a női munkaerőkínálatot), illetve a hosszú távú ellentmondások (például a népesség és az élelmiszertermelés eltérő ütemű növekedése) már felmerültek Smith, Malthus, Ricardo és Marx modelljeiben is. Ezzel együtt is Adam Smith (1776/2001) főművének éppen az volt – a címében is megfogalmazott – alapgondolata, hogy a „nemzetek gazdagsága” *nem* a népességnövekedésétől függ. Mint írta, a kis lélekszámú Hollandiában jobb volt élni, mint a népességét tekintve többszörösen nagyobb Angliában. Ám mindettől függetlenül a közvélemény többsége számára mégis a pronatalista álláspont az irányadó ma is: az a jó, ha emelkedik a népesség, ha csökken az mindenképpen nagy baj.

Tárgyunk szempontjából a probléma lényege úgy fogalmazható meg, hogy egy zárt modellben elvész a munkaerő kitüntetett szerepe. A piacgazdaság zárt modelljében ugyanis minden termelési folyamat az egész rendszer újratermelését szolgálja. Ha viszont a munkaerő közönséges áru, akkor értelmezni szükséges a munkaerő (újra) előállítását leíró termelési függvényt, és valamilyen módon azt is meg kell mutatni, hogy a munkaerő termelése során ugyanúgy profit keletkezik, mint minden más anyagi jószág termelése során. Ez utóbbi feltételezés viszont kevésbé hangzik életszerűen – hogy miért, azt a jelen tanulmány korábbi részeiben már elég részletesen bemutattuk.

A munkaerő újratermelése minden korban részben családi, részben állami feladat; soha semmilyen létező gazdaság nem tekintette a munkaerőt közönséges árunak.³⁹ S mivel a munkaerő újratermelése a modern korban a családok döntésétől függ, és nem természetadta adottság, mint korábban, ezért a munkaerő (L)

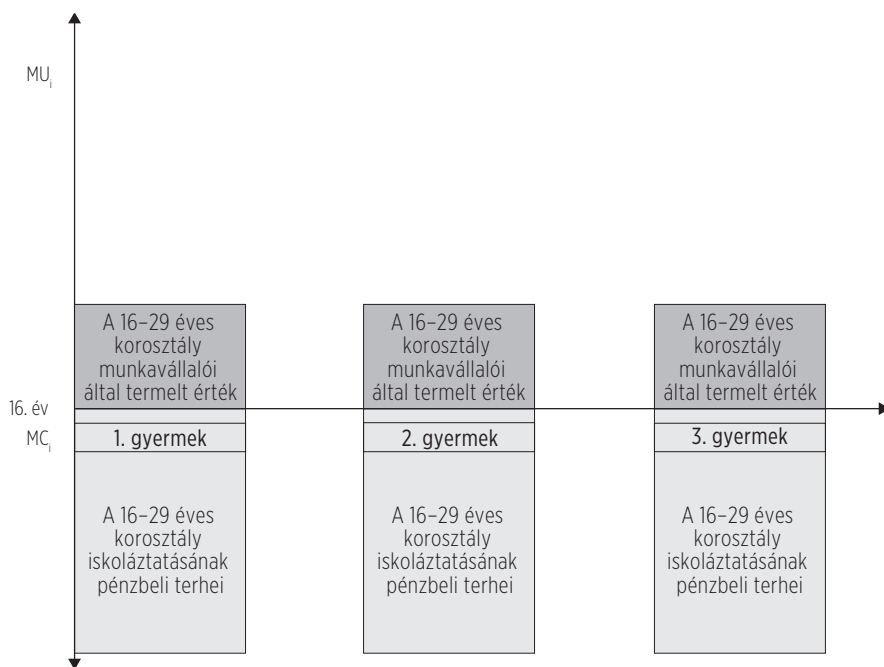
---

³⁹ Erről részletesen ld. Mihályi (1982).

termelési függvénye – a tőke javak (K) és a nemzeti jövedelem (Y) termeléséhez képest – nagyon kisszámú „termelési” lehetőséget ábrázol (többnyire 0, 1, 2 vagy 3 elemű), és (mint már említettük) az oszthatatlanság miatt nem folytonos.

Nyilvánvaló, hogy a születést követő első 18 évben a fejlett országokban a gyermekek a társadalom számára csak költséget jelentenek, semmiféle közvetlen haszonnal nem járnak. Hosszú távon viszont nyilvánvalónak tekinti a közvélemény, a társadalomtudósok és a politikusok, hogy a gyermekek nem pusztán a család, hanem a társadalom újatermelése szempontjából is értékesek. Valamilyes mértékben a legtöbb szülő maga is ezt gondolja. Ebből a nézőpontból tekintve tehát a gyermeknevelés *pozitív externális hatása* is értelmezhető (Fuchs, 2003, 137–142. o.).

3. ábra: A gyermekvállalás társadalmi határhasznai és határkölségek a gyermek(ek) 16–29 éves kora között

Megjegyzés: MU = Marginal utility (határhaszon), MC = Marginal cost (határkölség)

Forrás: saját szerkesztés.

A 16–18. év betöltése után a kohorsz egy része bekerül a munkaerőpiacra, de a többség még éveken át tanul, vagyis számottevő társadalmi haszon csak

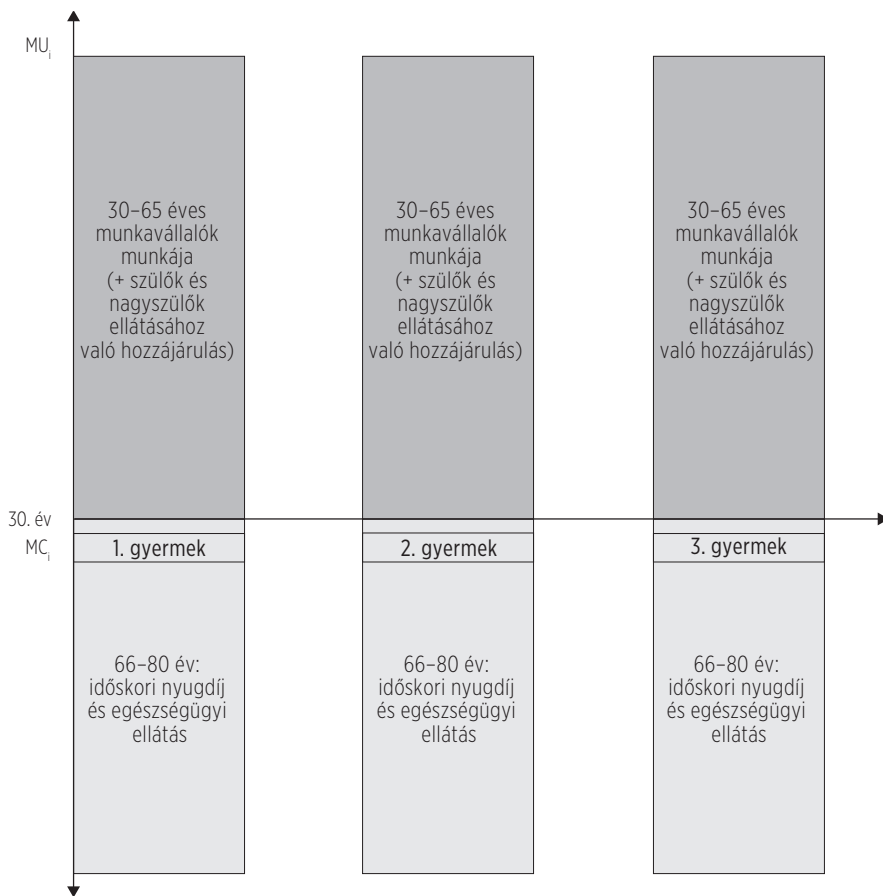
később keletkezik – méghozzá minden fiatal esetében nagyjából azonos mennyiségű haszon. Igaz, ha csak a felnőtt gyermekek adófizetési potenciálját tekintjük, akkor persze van szóródás, ha viszont úgy tekintjük, hogy a felnőtt gyermekek maguk is szülők lehetnek, akiknek szintén lehetnek gyermekeik, akkor már nem is olyan kirívó a fenti leegyszerűsítés, miszerint már az első gyermekgeneráció esetében is azonosnak tekintjük a társadalmi szinten értelmezett határhasznokat. Ebben a korosztályban a gyermekneveléssel járó társadalmi költségeket is azonosnak vesszük minden paritás esetén, ami szintén leegyszerűsítés. Ezt a helyzetet illusztrálja a 3. ábra.

Könnyen elfogadható véleménynek tűnik, hogy vannak extrém társadalmi korszakok, amikor a születendő gyermekek számának növelése minden más célt felülír. Ez a *háborúk* időszaka. De még ebben az esetben is igaz, hogy sok-sok év telik el attól fogva, hogy egy újszülött (fiú) hadra fogható lesz. A múltban a háborúk igen gyakoriak voltak – az egymással rivalizáló klánok, törzsek, országok úgyszólván folyamatosan háborúztak. Ezért ez a hosszú távú szempont mélyen belerögződött a társadalmak értékrendszerébe. A modern kor azonban a fejlett országok számára elhozta a tartós béke korszakát. Emiatt ez a szempont vesztett fontosságából. Általánossá vált viszont a négy-öt évenként kötelező *választások* rendszere. A 3. ábra jól mutatja a modernkori kormányok dilemmáját. Nagyjából két évtizeden át a gyermekvállalás a társadalmi érdekeket „hivatalból” képviselő kormányok számára lényegesen nagyobb költséggel jár, mint haszonnal. Ezzel együtt világos, hogy kivételes esetként ma is vannak olyan országok, amelyek folyamatos háborús fenyegetettségben léteznek. A szigorú vallási tradíciók továbbélése mellett részben ez magyarázza a gazdaságilag nagyon fejlett Izrael igen magas női termékenységét (TTA = 2,92).

A hadászati szemponttól eltekintve napjainkban a születendő gyermekek társadalmi hasznosságát a demográfiai adatokból vezetik le a politikusok és a véleményformáló közvélemény is. De ezen belül is megfigyelhető egy hangsúly-eltolódás. A népesség abszolút számának alakulása helyett a figyelem középpontjába az *előregedés* – vagyis a korosztályok közötti arány – került. A munkavállalóként a társadalom számára minden felnőtt gyermek értéket képvisel (azonos mennyiségűt), ezt követően viszont a 65 év fölötti korosztálynak, vagyis a nem dolgozó népességnek nyugdíjat kell fizetni, és az egészségi állapotuk romlásával járó társadalmi költségek is meredeken emelkednek az életkorral. Másfelől viszont nyugdíjas korban a társadalom számára a hasznok között érdemes számba venni, azt, amit a nagyszülők hozzájárulása az unokák nevelésében a családok számára jelent (ld. 4. ábra). Összességében tehát jól látszik, hogy ilyen hosszú távon (az első gyermek születése utáni 31. évtől a szü-

lők haláláig) minden egyes megszületett gyermek társadalmi határhaszna jelentősen meghaladja a határköltéseket.

4. ábra: A gyermekvállalás társadalmi határhasznai és határköltései a gyermek(ek) 29 éves kora fölött

Megjegyzés: MU = Marginal utility (határhaszon), MC = Marginal cost (határköltés)

Forrás: saját szerkesztés.

KÖVETKEZTETÉSEK

Jelen tanulmányban azt jártuk körbe, hogy miért növekszik a gyermektelen és az egygyermekes családok aránya, s miért születik viszonylag kevés harmadik és negyedik gyermek a mai magyar családokban. A határhasznok és a határköltségek fogalmának alkalmazásával, valamint az elemzési időhorizont élethossziglani kiterjesztésével arra a következtetésre jutottunk, hogy a második és a harmadik gyermek *egyéni* határhaszna rövidebb és hosszabb távon egyaránt jóval kisebb, mint az első gyermeké, miközben a határköltségek az első két évtizedben biztosan nem csökkennek. A második és a harmadik gyermek *társadalmi* határhaszna a 16–29 éves korosztályt tekintve rövidebb távon állandó, de nagyságát tekintve kicsi. A határköltségek viszont mind rövidebb, mind hosszabb távon lényegében azonosak. A probléma lényege az, hogy a második és a harmadik gyermek vállalása mellett rövidebb és hosszabb távon is kevés érv szól az egyén szempontjából.

Ezt a *bias*-t – békeidőben, fenntartható módon – sem pénzzel, sem természetbeni társadalmi ráfordításokkal nem lehet teljes mértékben ellentételezni. Különösen akkor nem, ha a potenciálisan érintett állampolgárok jelentős része nem is ismeri a családtámogatási rendszert, másfelől akik ismerik, azok sem bíznak a tartósságában (Ignits és Kapitány, 2006), és/vagy a kormány által elgondolt támogatási eszközt alkalmatlannak tartják. Ez utóbbira vonatkozóan fontos figyelmeztetést tartalmaz az Állami Számvevőszék (2019, 10. o.) friss jelentése, amely egy 2017-es, a felsőoktatásban részt vevő tanulók kérdőíves felmérése alapján arra hívja fel a döntéshozók figyelmét, hogy a megkérdezett fiatalok 76%-a (!) szerint az otthonteremtési támogatások lényegesen nem vagy egyáltalán nem befolyásolják a gyermekvállalási kedvet. Akármekkora összegeket is fektet az állam családpolitikai támogatásokba, ezektől *hosszú távú* népesedéspolitikai hatást csak akkor várhatunk, ha az állami szabályozás logikája fő vonalakban egyezik a tudományos szakmai közvélemény álláspontjával, és nincsenek körülötte éles politikai viták.

Ami a számszerűsített hatásokat illeti, a Hétfa Kutatóintézet (2019) ökonometriai elemzése azt mutatta ki, hogy a Magyarországon kipróbált, különféle családtámogatási rendszereknek *rövid (0–3 éves) távon is igen alacsony a hatása* a TTA-ra és a szülési valószínűségekre. Különösen akkor, ha azt is figyelembe vesszük, hogy számos kormányzati intézkedés „csak” arra jó, hogy a már egyébként is tervezett, első vagy második gyermek születését időben előbbre hozza.⁴⁰

⁴⁰ Az újabb irodalomból ld. Berde és Kovács (2016) és a Hétfa Kutatóintézet (2019) eredményeit. Figyelemre méltó, hogy a Lengyel Családonként 500+ program esetében sem találtak az első ökonometriai vizsgálatok szignifikáns TTA-javulást (Myck and Trzcinski, 2019).

Így például, számításaik szerint a családi adókedvezmény összegének 10%-os növelése – ami igen jelentős ráfordításnövekedést jelentene – várhatóan csak annyi változást eredményezne, hogy (adottnak véve a szülőképes korban lévő nők számát) a „többletgyermek” születésének valószínűsége 3,87%-ról 3,97%-ra nőne. A bölcsődei férőhelyek bővítése is csak mérsékelt pozitív hatással járna. A jelenlegi, 16%-os lefedettségéből kiindulva 1 százalékpontos emelkedés csupán 1,18%-kal növelné a születési valószínűséget. Ha 25 ezer új férőhely létesülne, az három év alatt mindössze 5400-zal növelné a születések számát. Ráadásul, ez utóbbi intézkedés ösztársadalmi szinten nagyon sokba kerülne, mert egyidejűleg feltételeznék az ehhez szükséges tőke- és speciális élőmunka-állomány gyorsütemű bővülését több mint 2600 aprófalvas településen (a 3300-ból), ahol jelenleg nem működik bölcsőde. Ugyanezen tanulmány szerint egy „plusz” gyermek megszületése aktuális árakon számolva 5,6 millió forintba kerülne.⁴¹

Kiknek kedvez a kormányzat népesedési stratégiája? Magyarországon a gyermekvállalás ösztönzése érdekében alkalmazott intézkedések – a bölcsődei/óvodai férőhelyek létesítésétől, a lakáspolitikán keresztül az adókedvezményekig és a mindenféle pénzbeli juttatásig – mind az érintettek, mind a társadalom szemében általában népszerűek. Még azok körében is, akik közvetlenül ennek nem kedvezményezettjei. Némileg leegyszerűsítve: *az emberek szeretnék, ha másoknak több gyerekük lenne* – gyarapodjon az ország népessége és legyen minél több adófizető. Ez összhangban áll azzal, – mint a 2. táblázatból látszik –, hogy a magyar költségvetés nemzetközi összehasonlításban sokat költ családtámogatásra, lényegesen többet, mint az OECD-átlag. Ugyanakkor – szemben a közvélekedéssel és a kormányzati kommunikációval – ez az arány 2010-hez képest egyenletesen csökkenő.

Ám van itt egy félreértés: a mai, magyar viszonyok között az állami segítség csak arra alkalmas, hogy a gyermekneveléssel összefüggő terhek nyomán kialakuló jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségeket – *ceteris paribus* – enyhítse (Gál, 2014; ÁSZ, 2019), de arra nem, hogy tartósan és minden társadalmi rétegben növelje a termékenységet.

⁴¹ Természetesen azt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a standard ökonometriai elemzések parciális elemzések, a másodlagos hatásokat nem képesek figyelembe venni. Például azt, hogy a bölcsődei és/vagy az óvodai férőhelyek növelése javítja a nők munkába való visszatérésének a valószínűségét, és ezen keresztül növelheti a termékenységet is (ld. Szabó-Morvai és Lovász, 2018).

2. táblázat: A családokra költött költségvetési juttatások a GDP százalékában néhány OECD-országban (2015) és Magyarországon (2010–2015)

Ország	A családokra költött költségvetési juttatások a GDP százalékában
Svédország	3,5
Egyesült Királyság	3,5
Franciaország	3,0
Magyarország	
2010	3,4
2011	3,3
2012	3,1
2013	3,0
2014	3,0
2015	3,0
Csehország	2,0
Szlovákia	2,0
Lengyelország ^{a)}	1,5
Izrael	1,9
Amerikai Egyesült Államok	0,6
OECD-átlag	2,0

Megjegyzés: Pénzbeli és természetbeni támogatások együtt. A számba vett tételek között a gyermekek után járó adóked-vezmény nincs figyelembe véve. Ez – éppen Magyarország esetében – jelentős alulbecslést eredményez és le-hetséges, hogy az időbeli trendet is torzítja.

^{a)} A lengyel adat 2014-re vonatkozik. 2016-ban viszont életbe lépett egy igen nagyvonalú gyermektámogatási rendszer, a *Családonként 500+ program*, amely alanyi jogon 500 zloty/hónap (≈ 39 ezer Ft) pénzügyi támogatást biztosít a családoknak a második, a harmadik, a negyedik stb. gyermek után.

Forrás: Organisation for Economic Co-operations and Development, 2019.

De van egy további súlyos probléma is: a hazai családtámogató rendszerek elmúlt 10 évben alkalmazott direkt formái erősen *pro-rich* hatásúak voltak, vagyis azonos gyermekszám esetében a magasabb jövedelmű és vagyonú családoknak kedveztek. A Hétfa Kutatóintézet 2000–2014-re vonatkozó, már említett vizsgálata (2019) azt is kimutatta, hogy a legújabb reformok részeként kidolgozott családpolitikai támogatások – az átlagosan igen alacsonynak mondható pozitív összhatás mellett – leginkább a nyugati megyékben, a magas végzettségű, 30–40 év közötti nők születésszámaára hatottak. Ugyanez mondható el a 2016-ban jogszabályba foglalt, majd 2019-ben lényegesen kibővített Családi

Otthonteremtési Kedvezményről (CSOK) is.⁴² Vélhetően a döntéshozók ezen a módon szerették volna „visszacsinálni” azt a hatást, amiről fentebb már szóltunk a 19 éves kor alatti gyermekvállalás „baby boom”-ja kapcsán. Merthogy kiderült, hogy hiába megy a rengeteg költségvetési támogatás a gazdagabbak felé, mégsem (csak) ott születnek a gyerekek.⁴³

Nemzeti keretek között nem érhető el az optimum. Szemben a neoklasszikus egyensúlyi modellekkel, amelyekben az egyéni/családi életstratégiák optimalizálása a gyermekek taníttatásába fektetett humántőke-beruházás hosszú távú hozadékán keresztül vezet el a társadalmi optimumhoz, a jelen tanulmány legfontosabb következtetése az, hogy a tanulmányban figyelembe vett tényezők keretein belül *nem jön* és nem is jöhet *létre az egyensúly*. Egyéni szinten a legtöbb ember, férfi és nő racionális megfontolásoktól vezérelve évtizedes távlatokban is össze tudja hangolni az egyéni karriert, a munkavállalást és a gyermeknevelést (akár úgy is, hogy nem alapítanak családot és nem vállalnak gyermeket), de ez nem vezet társadalmi optimumhoz: a népességfogyás és az előregedés nem szűnik meg. Így viszont sokkal nehezebb megteremteni a tartós GDP-növekedés alapjait és fenntartani a jóléti társadalmaktól elvárt társadalombiztosítási konstrukciókat. Mint azt Polónyi és Tímár (2002), valamint Hablicsek (2004) elemzései már másfél évtizeddel ezelőtt kimutatták⁴⁴, nemzeti keretek között az éves születések számához képest jelentős arányú *nettó bevándorlás nélkül* ezen a helyzeten a kormányzat csak igen kismértékben tud javítani.

⁴² Az ÁSZ (2019) tanulmányában is idézett, Tatay és szerzőtársai (2017) által írt tanulmány szerint a felsőoktatásban tanulók között mindössze 15–16% volt azon férfiak és nők aránya, akik szerint a 2016-ban kibővített otthonteremtési támogatások lényegesen befolyásolják a családalapítási döntéseket. Hasonló következtetésre jutott a KSH Népeségstudományi Kutatóintézetének 2012–2013-as vizsgálata is: a lakáshelyzet nem meghatározó a gyermekvállalási döntések meghozatalakor (Kapitány, 2016). Ez az állítás nem feltétlenül érvényes valamennyi poszt-szocialista országra. Sorvachev és Yakovlev (2019) tanulmánya szerint a putyini Oroszországban 2007 és 2012 között bevezetett és egyre bővülő, gyermekszámfüggő támogatási rendszer (*Matyernij Kapital*) oly módon növelte szignifikánsan – mind rövid, mind hosszú távon – a női termékenységét, hogy a családok a támogatás közel 90%-át lakásszerzésre fordították. (A TTA 2006-ban 1,3 volt, ez 2017-re 1,8-re emelkedett. Ez számottevő!) Számításaik szerint minden egyes többletgyermek – a kumulatív hatásokat is figyelembe véve – az állami költségvetésnek 50 ezer USA-dollárnak megfelelő összegbe (≈ 15 millió forintba) kerül.

⁴³ Ugyanezt a *pro-rich* elfogultságot igazolják a már említett Családonként 500+ lengyel program első hatásvizsgálatai is. Az éves lengyel GDP 2%-ának megfelelő ráfordítással működő program a családok felső decilisének a teljes pénzügyi támogatás 12,40%-a, míg az alsó decilisnek 6,18% jut.

⁴⁴ Még 2004-ben, vagyis az EU-csatlakozás előtt Hablicsek László arra az eredményre jutott, hogy 1,6-es TTA-érték mellett már ahhoz is évente 30 ezres bevándorlási többlet kell, hogy Magyarország népessége 2050-re ne csökkenjen 9,7 millió fölé.

IRODALOM

- Akerlof, G. A. and Yellen, J. L. (1996). An analysis of out-of-wedlock childbearing in the United States. *Quarterly Journal of Economics*, 111(2), 277–317.
- Állami Számvevőszék (2019). *A családtámogatások rendszere Magyarországon*. Budapest: Állami Számvevőszék.
- Árki D. (2018). Családbővítési intenciók: A harmadik gyermek vállalásának szándéka. *Demográfia*, 61(2–3), 191–222.
- Becker, G. (1992, december). *The economic way of looking at life*. Előadás a Nobel-díj átvétele alkalmából. Elérhető: <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/becker-lecture.pdf>
- Becker, G. and Greeg, H. (1973). On the interaction between the quantity and quality of children. *Journal of Political Economy*, 81(2), 279–288.
- Benda J. (2015). *A szakadék szélén. A népességfogyás okai és megállítása*. Budapest: Barankovics István Alapítvány.
- Benda J. (2019, január 13). A főállású anyaság feltételei. *Magyar Idők*. Elérhető: www.magyaridok.hu
- Berde É. és Kovács E. (2016). A svéd és a magyar termékenységi arányszám összehasonlítása. *Közgazdasági Szemle*, 63(12), 1348–1374.
- Csányi G., Gagyai Á. és Kerékgyártó Á. (2018). Társadalmi reprodukció: Az élet újratermelése a kapitalizmusban. *Fordulat*, 24, 5–29.
- Csányi G. és Kerényi Sz. (2018): A 'jó anya' mítosza Magyarországon a reprodukív munka és a piac globális történetének szempontjából. *Fordulat*, 24, 134–160.
- Csapodi Cs. és Kapitány B. (2015). A születendő gyermekekkel kapcsolatos nemi preferenciák Magyarországon. *Korfa Népesedési Hírlevél*, 15(2), 1–4.
- Demeny, P. (1987). Re-linking fertility behavior and economic security in old age: A pronatalist reform. *Population and Development Review*, 13(1), 128–132.
- Doepke, M. and Kindermann, F. (2019). Bargaining over babies: Theory, evidence and policy implications. *American Economic Review*, 109(9), 3264–3306.
- Domonell, K. (2018). Real talk: Is there a 'right' age to have a baby? *Women's Health*. Elérhető: <https://www.womenshealthmag.com/health/a21563046/best-age-to-have-a-baby/>
- Faragó T. (2011). *Bevezetés a történeti demográfiába* (I. kötet). Elérhető: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/adatok.html
- Farkas A. (2019). Gyerekszámhoz kötött nyugdíj? Vannak valódi gondok is. *Portfolio*. Elérhető: www.portfolio.hu
- Farré, L. and González, L. (2019). Does paternity leave reduce fertility? *Journal of Public Economics*, 172(April), 52–66.
- Fekete Gy. (1972). *Éljünk magunknak?* Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Fiero, P. P. (2019). What are my odds and chances of having twins? Statistics about twins, triplets, and multiple births. *Verywell Family*. Elérhető: <https://www.verywellfamily.com/what-are-the-odds-what-are-my-chances-of-having-twins-2446682>

- Fuchs, V. F. (2003). *A nemek közötti gazdasági egyenlőtlenségekről*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Gál R. I. (2014). Kísérlet a gyermeknevelés-függő nyugdíjszabályokról szóló vita befolyásolására. *Népesezési Kerekasztal*. Elérhető: <http://www.nepesedesikerekasztal.hu/index.php/2-uncategorised/16-kiserlet-a-gyermekneveles-fueggo-nyugdijszabalyokrol-szolo-vita-befolyasolasara>
- Gao, Y. and Qu, Z. (2019). 'More children, more happiness?': New evidence from elderly parents in China (GLO Discussion Paper 366). Essen: Global Labor Organization.
- Ghaznavi, C., Sakamoto, H., Yoneoka, D., Nomura, S., Shibuya, K. and Ueda, P. (2019). Trends in heterosexual inexperience among young adults in Japan: Analysis of national surveys, 1987–2015. *BMC Public Health*, 19(355).
- Goldin, C. and Katz, F. L. (2002). The power of the pill: Oral contraceptives and women's career and marriage decisions. *Journal of Political Economy*, 110(4), 730–770.
- Gödri I. (2018). Nemzetközi vándorlás. In Monostori J., Óri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről (237–270)*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Hablicsek L. (2004). A nemzetközi vándorlás hatása Magyarország népességének változására. *Demográfia*, 47(3–4), 300–320.
- Hajduska M. (2008). *Krízislélektan*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Hétfa Kutatóintézet (2019). *Evaluation of family policy measures and their impact on fertility*. Budapest: Hétfa Kutatóintézet.
- Holtzer P. (2012). Mikor lesz itt gyerek és nyugdíj? In Kovács E., (szerk.), *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012 (133-135. o.)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hoóz I. (1973). *Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében II.* (A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének és a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának közleményei 37). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Hoóz I. (1991). A társadalmi folyamatok és a cigánynépesség. In Utasi Á. és Mészáros Á., (szerk.), *Cigányélet (54–77. o.)*. Budapest: MTA Politikatudományi Intézet.
- Horváth E. (1986). *A gyestől a gyedig*. Budapest: Kossuth kiadó.
- Hölbling M. (1845/1980). *Baranya vármegyének orvosi helyirata*. Pécs: Baranya megye Tanácsa V.B. Egészségügyi Osztály.
- Husz I. (2011). Alacsony végzettség – sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról. *Demográfia*, 54(1), 5–22.
- Ignits Gy. és Kapitány B. (2006). A családtámogatások alakulása: Célok és eszközök. *Demográfia*, 49(4), 383–401.
- Kapitány B. (2016). Lakáshelyzet és gyermekvállalás: Fontos, de nem a legfontosabb. A csok termékenységi hatásairól. *Korfa Népesedési Hírlevél*, 16(1), 1–4.
- Kapitány B. és Spéder Zs. (2018). Gyermekvállalás. In Monostori J., Óri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről (47–64. o.)*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Kollontay, A. (1922). *A család és a kommunizmus*. New York: Proletár Könyvkereskedés.
- Koncz K. (2019). A gyermekvállalás társadalmi, gazdasági háttere. *Magyar Tudomány*, 180(8), 1213–1221.

- Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (2019). *A tervezett gyermekek számának alakulása a 2010-es években*. Budapest: Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért.
- Kornai J. (1971). *Anti-equilibrium. A gazdasági rendszerek elméleteiről és a kutatás feladatairól*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kovács E. (szerk.) (2012). *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Központi Statisztikai Hivatal (2012). *Magyar statisztikai évkönyv 2011*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Központi Statisztikai Hivatal (2019a). *Magyarország, 2018*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Központi Statisztikai Hivatal (2019b). *A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon, 2018*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Kumar, N. and Singh, A. K. (2015). Trends of male factor infertility, an important cause of infertility: A review of literature. *Journal of Human Reproduction Sciences*, 8(4), 191–196.
- Kuncz I. (2020). *Gazdasági növekedés a demográfiai osztályok tükrében* (Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Általános és Kvantitatív Közgazdaságtan Doktori Iskola).
- Lovász A., Cukrowska-Torzewska, E. and Szabó Morvai Á. (2018). Career before and after having a child. In Fazekas K. and Szabó-Morvai Á., (Eds.), *The Hungarian labour market 2018* (pp. 161–163). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.
- Ludassy M. (2019). Condorcet az Akadémiáról. *Élet és Irodalom*, 63(37), 8–9.
- Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (1937). *Az 1926–1932. évi népmozgalom (Magyar Statisztikai Közlemények, 97)*. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Makay Zs. (2017). 50 éve vezették be gyermekgondozási segélyt (gyes). *Korfa Népesedési Hírlevél*, 17(3), 1–4.
- Makay Zs. (2019). Fiatalkori gyermekvállalás Magyarországon. *Korfa Népesedési Hírlevél*, 19(1), 1–4.
- Makay Zs. és Spéder Zs. (2018). Apaság: A férfiak gyermekvállalása és családi szerepei. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (65–82. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Malthus, T. R. (1803). *An essay on the principle of population, or, a view of its past and present effects on human happiness, with an inquiry into our prospects respecting the future removal or mitigation of the evils which it occasion* (2nd ed.). London: Johnson.
- Matits Á. (2012). A gyermekszámtól függő nyugdíjakról – egy konferencia margójára. In Kovács E., (szerk.), *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012* (136–143. o.). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Mészáros J. (2012). Be(fel)vezető. Gyermekvállalás és nyugdíjrendszerek. In Kovács E., (szerk.), *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012* (7–14. o.). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Mihályi P. (1982). Érték, értéknagyság, mérhetőség. *Közgazdasági Szemle*, 29(4), 441–457.

- Mihályi P. (2010). *A magyar privatizáció enciklopédiája* (1. és 2. kötet). Budapest: Pannon Egyetemi Kiadó és MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Mihályi P. (2012). Húsz év a nyugdíj és a gyermekszám összekapcsolása ellen. In Kovács E., (szerk.), *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012* (144–162. o.). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Mihályi P. (2013). Kornai János Anti-equilibrium mint az evolúciós közgazdaságtan szellemi előfutára. *Közgazdasági Szemle*, 60(3), 282–289.
- Mihályi P. és Szelényi I. (2016). Az egyenlőtlenségek valódi természetéről. *Mozgó Világ*, 42(11), 3–12.
- Mink A. (1991). Kis magyar abortusztörténet. *Beszélő*, 3(48).
- Monostori J. és Gresits G. (2018). Idősödés. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (127–145. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Monostori J. és Murinkó L. (2018). Háztartás- és családszerkezet. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (177–197. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Monostori J., Őri P. és Spéder Zs. (szerk.) (2018). *Demográfiai portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Murinkó L. és Rohr A. (2018). Párkapcsolat, házasságkötés. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (9–28. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Myck, M. and Trzcinski, K. (2019). From partial to full universality: The Family 5003 Programme in Poland and its labour supply implications. *Ifo DICE Report*, 17(3), 36–43.
- Németh P. (2016). *Gyermekvállalási döntések és termékenységi idősorok 1970-től 2011-ig* (Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Általános és Kvantitatív Közgazdaságtan Doktori Iskola). doi: 10.14267/phd.201604
- Németh P. (2017). A gyermekvállalási döntés életciklusmodellje Magyarországon. *Hitelintézet Szemle*, 16(4), 5–35.
- Obádovics Cs. (2018). A népesség szerkezete és jövője. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (271–294. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Orbán V. (2017, május). *Orbán Viktor beszéde a II. Budapesti Demográfiai Fórumon*. Az előadás elhangzott: II. Budapesti Demográfiai Fórum, Budapest. Elérhető: <http://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-ii-budapesti-demografiai-forumon/>
- Organisation for Economic Co-operation and Development (2019). Family benefits public spending [adatbázis]. *Social Expenditure: Aggregated Data*. doi: 10.1787/8e8b3273-en
- Polónyi É. (2011). *Vélemények és tények az abortuszról a roma nők körében*. Elérhető: https://www.parlament.hu/biz39/isb/tan/abortusz_roma_nok/abortusz_roma_nok.htm
- Polónyi I. és Timár J. (2002). A népesség, a gazdasági aktivitás és a nemzetközi migráció távlatai Magyarországon, 1950–2050. *Közgazdasági Szemle*, 49(11), 960–971.
- Pongrácz T. (2013). A Ratkó-korszak. *Korfa Népesedési Hírlevél*, 13(1), 1–4.
- Roser, M. (2017): Fertility rate. Elérhető: <https://ourworldindata.org/fertility-rate>

- Simonovits A. (2012). Gyermekszám és nyugdíj: Kritika. In Kovács E., (szerk.), *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012* (163–169. o.). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Smith, A. (1776/2011): *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól* (I-II. kötet). Budapest: Napvilág.
- Sorvachev, I. and Yakovlev, E. (2019). *Short-run and long-run effects of sizable child subsidy: Evidence from Russia* (Centre for Economic and Financial Research at New Economic School Working Paper 254). Moscow: Center for Economic and Financial Research.
- Szabó L. (2015). Terjed a gyermektelenség Magyarországon. A fővárosi nők egyötöde gyermek nélkül éli le életét. *Korfa Népesedési Hírlevél*, 15(1), 1–4.
- Szabó-Morvai Á. és Lovász A. (2018). Bölcsőde, óvoda hatása a női munkakinálatra. In Fazekas K. és Szabó-Morvai Á., (szerk.), *Munkaerőpiaci tükrök 2017* (157–159. o.). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.
- Szalai J. (1992). A társadalombiztosítás körüli érdekkonfliktusok: Történeti vázlat a hazai társadalombiztosítás funkcióinak változásairól. *Szociológiai Szemle*, 2(3), 27–43.
- Tatay T., Neumanné Virág I., Lentner Cs. és Sági J. (2017). Az otthonteremtési támogatási rendszer értékelése egy kérdőíves vizsgálat tükrében. *Polgári Szemle*, 13(1–3), 27–40.
- Tóth I. J. (2016). Javaslat a főállású szülő intézményének a bevezetésére. *Valóság*, 59(12), 33–42.
- Varga J. (2018). A női-férfi iskolázottságú különbségek alakulása. In Fazekas K. és Szabó-Morvai Á., (szerk.), *Munkaerőpiaci tükrök 2017* (97–102. o.). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.

THE MARGINAL BENEFITS AND COSTS OF CHILDBEARING AT MICRO, MESO AND MACRO LEVELS

ABSTRACT

Parents love all their children equally. However, when – *ex ante* – parents decide about having a/another child, they count with steeply declining marginal benefits. The arrival of the first child is a source of boundless pleasure, and relative to this the arrival of the second and third offspring brings much smaller pleasure (utility). This is the main reason why in modern societies most families have no more than two children. One hundred years ago and earlier even more, parents and society considered the utility of children as “free” labour – i.e. their utility was constant for all parities. Today, the utility of children at the societal level (as a worker, a taxpayer or a soldier) hardly makes any influence on parents’ childbearing intentions. The paper’s conclusion is that this gap between individual and societal utility is directly linked to modernity and globalization, thus it cannot be harmonized within the framework of a nation-state. Without massive immigration, population decline and aging cannot be reversed – independently of the size of the earmarked social spending on pro-natalist policies.

A PÁRKAPCSOLATTAL VALÓ ELÉGEDETTség IDŐBELI ALAKULÁSA: LEHETSÉGES PÁLYÁK ÉS BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK*

Erát Dávid

ÖSSZEFOGLALÓ

Jelen tanulmány a magyar nők és férfiak párkapcsolattal való elégedettségének időbeli változását, valamint az arra potenciálisan befolyással bíró tényezők hatását vizsgálja. A kutatás csoportalapú pályaelemzést alkalmaz, az Életünk fordulópontjai panelkutatás 1–4. hullámának (2001/2002–2012/2013) felhasználásával. A pályaelemzés során a párkapcsolati minőség időbeli alakulásában mutatkozó, egymástól elkülönülő csoportok azonosíthatók, rámutatva a nemek átlagos trendjei mögötti heterogenitásra. A párkapcsolattal való elégedettség tekintetében a nők esetében egy magas (57%) és egy alacsony (43%) pályával rendelkező csoport, míg a férfiak tekintetében szintén egy magas (54%), valamint egy közepes (46%) pálya azonosítható, ugyanakkor mind a négy csoportra jellemző az elégedettség kezdeti csökkenése.

A nők esetében az alacsony csoporthoz tartozást valószínűsítette a szülők válása, az élettársi kapcsolatban élés, a vitás konfliktuskezelési szokások, az anyagi nélkülözés gyakorisága és az egyedüli kenyérkeresői szerep, viszont csökkentette az élve született gyermekek száma, valamint a tradicionális vagy homogám relatív státusz helyzet a kapcsolatban. A férfiak párkapcsolattal való

---

*Köszönet témavezetőmnek, Spéder Zsoltnak, valamint Berger Viktornak és Pirmajer Attilának értékes segítségükért és hozzászólásaikért. Továbbá köszönet illeti Daniel Nagint, a kutatásban alkalmazott eljárás megalkotóját, aki az elemzés koncepciójának véleményezésével, valamint a vizualizációs és adatstruktúrási kérdésekben nyújtott tanácsaival hozzájárult a tanulmány elkészüléséhez. A tanulmány az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú, „Tehetségből fiatal kutató. A kutatói életpályát támogatótevékenységek a felsőoktatásban” megnevezésű projektben, a Széchenyi 2020 program keretében, európai uniós (Európai Szociális Alap) társfinanszírozással valósult meg.

elégedettségét a nőekkel egyező irányban határozta meg a szülők válása, a kapcsolat típusa, valamint a konfliktuskezelés módja, ugyanakkor az anyagi helyzethez és a státuszhoz kötődő változók egyike sem volt szignifikáns hatással.

Tárgyszavak: párkapcsolati minőség, elégedettség a párkapcsolattal, csoportalapú pályaelemzés, Életünk fordulópontjai

Erát Dávid

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Társadalom- és

Médiatudományi Intézet, Szociológia Tanszék

E-mail: erat.david@gmail.com

BEVEZETÉS

A párkapcsolatok vizsgálata a társadalomtudományok egyik klasszikus területének számít, kezdve a férfi-női kapcsolatot vizsgáló mikroszintű elemzésektől a makroszinten megmutatkozó demográfiai trendek értelmezéséig. A hazai kutatások az utóbbi évtizedekben több párkapcsolatspecifikus témával is foglalkoztak, például a szingliséggel és az egyszülős családok kérdésével (Rövid, 2018; Monostori, 2019), a különböző kapcsolattípusok terjedésével (Spéder, 2005) és az azokról kialakított véleményekkel (Rohr, 2017), a párkapcsolati instabilitás problémájával (Pilinszki, 2013) vagy a partnerkeresés folyamataival (Bukodi, 2004; Berger, 2019).

A hazai empirikus vizsgálatok látóterét azonban mind ez ideig elkerülte a párkapcsolati minőség, kiemelten annak időbeli változása átfogóbb elemzése. A téma kutatása kiemelten fontos, hiszen a párkapcsolat minőségének befolyása szerteágazó egyéni és össztársadalmi szinten is: többek között hatása van a gyermekvállalásra (Rijken and Thomson, 2011), összefügg az egyén egészségi állapotával (Robles et al., 2014 előre jelzi a válások bekövetkeztét (Birditt et al., 2012), valamint az egyéni jóllét egyik meghatározó eleme (Proulx et al., 2007).

Jelen tanulmány célja kettős. Egyfelől feltárni a párkapcsolattal való elégedettség időbeli változásait és az abban mutatkozó heterogenitást, másfelől felmérni a különböző háttértényezőket, kapcsolatspecifikus jellemzőket és társadalmi-

gazdasági változók elégedettséget befolyásoló hatását. Az elemzések során továbbá fókuszba kerül a nők és férfiak összehasonlítása, feltételezve az eltérő folyamatok és hatások jelenlétét a két nem esetében. Fontos kiemelni, hogy bár a válás is összefügg egy kapcsolat minőségével, jelen esetben egy szelektívnek tekinthető, kapcsolatukat nem megszakító egyének csoportját elemzem.

A tanulmány első részében a párkapcsolati minőség mérésének módszerei és korlátait ismertetem, majd a főbb elméleti megközelítések és nemzetközi kutatási eredmények bemutatása következik. A második részben a különböző befolyásoló tényezők hatásának elméleti és empirikus alapjait fejtem ki, végül a csoportalapú pályaelemzéssel kialakított modell eredményeit tárgyalom, amelyhez az Életünk fordulópontjai panelkutatás adatait használtam fel.

MÉRHETŐ-E EGY PÁRKAPCSOLAT MINŐSÉGE?

A párkapcsolat minősége úgy definiálható, mint az egyén szubjektív értékelése párkapcsolatáról, különféle dimenziók mentén (Spanier, 1979). E dimenziók számáról és milyenségéről egységes meghatározás nincs, idetartozhat a boldogság, a harmónia, az alkalmazkodás, az elégedettség szubjektív megítélése, de a párkapcsolati ellentétek, problémák és az instabilitás jelenléte is (Gödri, 2001; Johnson et al., 1986). Bizonyos nézőpontok a szubjektív értékelés mellett tényleges viselkedési elemeket is a minőség fogalma alá sorolnak, mint például a kommunikáció, az egyetértés vagy az elköteleződés megnyilvánulási formái (Johnson, 1995).

Bár a párkapcsolat minősége többdimenziós, a legtöbb reprezentatív survey alapú vizsgálat átfogó skálát alkalmaz a fogalom megragadására. E skálák egyszerűen alkalmazhatók, és az eredmények összehasonlíthatóságát nagymértékben megkönnyítik, viszont a párkapcsolatok részletességét túlságosan leegyszerűsítik, megnehezítve a sajátosságok és diszfunkciók feltárását (Spanier, 1979). A komplexebb, több itemből álló mérőszámok alkalmasabbak a párkapcsolati minőség részletesebb mérésére, ugyanakkor ezeket ritkán alkalmazzák, különösen a hazai kutatásokban.

A mérési nehézségek másik oka a válaszok megbízhatóságában rejlik. A párkapcsolati minőséget tanulmányozók körében az 1960-as évek végén jelent meg a konvencionalizáció (*conventionalization*) kérdése, kiemelten Edmonds (1967) munkája mentén. A konvencionalizáció az egyén hajlamát jelenti arra, hogy kapcsolatát pozitív fényben tüntesse fel, ezzel megfelelő bizonyos társadalmi kívánalmaknak (Edmonds, 1967). A társadalom helyes-

lésének ilyesfajta keresése jelentősen torzíthatja a szubjektív véleményekre épülő eredményeket, ugyanakkor a jövőben lehetséges megoldást jelenthetnek e problémára a kérdezőbiztos nélküli vizsgálatok (Rohr, 2018).

A párkapcsolattal való elégedettség mint a minőség egyik dimenziója tehát mérhető, ugyanakkor egyetlen skála alkalmazásával alacsonyabb mértékű komplexitás tárható fel. Az e tanulmányban bemutatott eredmények interpretálásakor továbbá figyelembe kell venni a lehetséges konvencionalizációs hatást is, ami a válaszok többnyire pozitív irányba történő eltolódását okozhatja.

IDŐBELI VÁLTOZÁSOK

A párkapcsolati minőséggel foglalkozó kutatások legfontosabb kérdése, hogy időben milyen változások figyelhetők meg annak alakulásában. Az elméletek meghatározó része kiemelten a párkapcsolat első éveire fókuszál, amely időszak után (különböző okokra visszavezethetően) csökkenő minőséget feltételez, míg a megközelítések másik csoportja a minőséget időben stabilnak vagy ideiglenesen változónak tekinti.

Az egyik legnépszerűbb elméleti megközelítés a kiábrándulási modell (*disillusionment model*), mely szerint a pár tagjai az ismerkedés során egymás idealizált formájába szeretnek bele, és ezt az idealizációt a kapcsolat előrehaladtával egyre nehezebb fenntartani (Brehm et al., 2001). Ahogy az idő múlásával a pár tagjai megismerik egymást, azaz amikor a valóság találkozik a fantáziával, a párkapcsolat minősége csökken (Waller, 1938). A fiatal, idealizációkkal teli párkapcsolat így átalakul, és a kiábrándulás folyamata során potenciálisan a szeparáció felé halad (Huston et al., 2001a).

A kiábrándulási modellhez hasonló tendenciát feltételez a felmerülő nehézségek modell (*emergent distress model*) is. A kiábrándulási folyamattól eltérően a felmerülő nehézségek koncepciója szerint viszont nem az idealizáció megszűnése, hanem a párkapcsolat során felmerülő konfliktusok és problémák váltják ki a tartós minőségbeli csökkenést (Huston et al., 2001a; Huston et al., 2001b). A modell szerint a párok interperszonális képességei (kiemelten a konfliktuskezelés) meghatározzák a párkapcsolat minőségének alakulását. Ahogy a pár tagjai életük során egyre több problémával néznek szembe, a konfliktuskezelés esetleges hiányosságai miatt egymástól elzárkózhatnak, defenzívek, lenézők és kritikusak lehetnek, ami negatív hatást fejt ki a párkapcsolat minőségére (Gottman, 1993).¹

---

¹ Ugyanítt Gottman e négy tulajdonságot az apokalipszis négy lovasának titulálta a párkapcsolatokra nézve.

A csökkenést feltételező elméletek közül a harmadik az ún. nászút vége (*honeymoon is over*), más néven nászút utáni egyhangúság (*honeymoon followed by blandness*) hatást emeli ki. A nászút vége hatás hasonló a kiábrándulási modellhez, ugyanakkor a túlzóan pozitív kép a párkapcsolati életről alakul ki, nem pedig a partnerről. Míg a nászút időszaka alatt (a párkapcsolat első éve) intenzív érzelmi élet, egymással való törődés és optimizmus jellemzi a kapcsolatokat, idővel ezt felválthatja az apátia és az unalom, ami csökkenti a párkapcsolat minőségét – azaz a párkapcsolat szürke hétköznapijai elmaradnak a nászút időszakának boldogságától (Aron et al., 2002).

Az eddig felsorolt elméleti modellek a párkapcsolati minőség időbeli csökkenését hangsúlyozták, ugyanakkor több elképzelés ezzel ellentétes álláspontot képvisel. A tartós dinamika modell (*enduring dynamics model*) és az állandó problémák modell (*perpetual problems model*) feltételezi, hogy a párkapcsolatba lépő egyének már az udvarlás időszakában teljesen megismerik egymást, kialakítva párkapcsolatuk sajátos dinamikáját (Huston et al., 2001a; Huston and Houts, 1998). Mivel az ismerkedési fázisban a felek már felmérték párjukat, ezért a kiábrándulás, az időben megmutatkozó konfliktuskezelési hiányosságok vagy a nászút utáni egyhangúság hatása nem jelentkezik: a pár tagjai tudták, mire válnak, nem újdonság partnerük viselkedése az évek elteltével, és tisztában vannak párkapcsolatuk problémás részeivel. Ennek eredményeképp feltételezhető, hogy az ismerkedési fázis után fennmaradt kapcsolatok minősége stabil (nem feltétlenül magas szinten), időben nem mutat változást.

A csökkenő tendenciát feltételező elméletek másik alternatíváját képezi a hozzászokási modell (*accomodation model*). Ez hangsúlyozza, hogy bár bizonyos események és nehézségek befolyásolhatják a párkapcsolat működését, a pár idővel ezeken sikeresen felülkerekedhet, helyreállítva a párkapcsolat minőségét (Caughlin and Huston, 2006). A párkapcsolati minőség változékonyságát tehát egyfelől meghatározza a negatív események száma és a pár adaptációs képessége az új helyzetekhez.

A bemutatott főbb elméleti megközelítések többsége a párkapcsolat korai szakaszaira vonatkozott, illetve általánosságban fogalmazott meg különféle tendenciákat. A párkapcsolati minőség kutatásában kevés elméleti és empirikus munka foglalkozik a hosszabb, 30-40 évet meghaladó párkapcsolatokban uralkodó mechanizmusokkal. Bár a kutatók körében nincs konszenzus a pontos folyamatokról, általánosságban feltételezhető, hogy a párkapcsolati minőség az idősök körében magasabb. Rollins és Cannon (1974) szerint a párkapcsolat későbbi éveiben az egyénekre nehezedő szerepek száma és komplexitása csökken, ezzel egyidejűleg pedig a párnak több ideje és energiája van egymással

foglalkozni, emelve a kapcsolat minőségét. Carstensen szerint társas érzelmi szelekciós hatás (*socioemotional selectivity*) érvényesül az idősebb párok esetében, amelynek hatására az idő előrehaladtával az egyének aktívan szűkítik a szociális környezetüket, és jobban fókuszálnak a közeli kapcsolataikra, potenciálisan javítva azok minőségét (Levenson et al., 1993).

KORÁBBI EREDMÉNYEK

A párkapcsolati minőség időbeli alakulásának tanulmányozása kiemelten az 1960-as években kezdődött meg, az azóta eltelt évtizedek során a kutatók keresztmetszeti, longitudinális, valamint retrospektív adatokra építve próbálták felmérni a lehetséges trendeket (áttekintésért lásd Hicks and Platt, 1970). A kutatások többsége a korábban ismertetett elméletek igazolását kereste, többnyire alacsony elemszámú, nem reprezentatív lekérdezésekből származó adatok felhasználásával.

Karney és Bradbury (1997) hatvan pár négy évre kiterjedő követésével vizsgálta a párkapcsolat minőségének alakulását. A vizsgálat eredményei szerint a válaszadók kétharmada kiemelkedően magasra értékelte párkapcsolatát, amit egy folyamatosan csökkenő trend követett, évente átlagosan 3–4%-kal alacsonyabb minőségről beszámolva. Hasonló eredményekre jutottak Lindahl és munkatársai, valamint Kurdek is: a párok többsége a kapcsolat első 3–4 évében csökkenő párkapcsolati minőségről, majd a 8–9. évéig stagnálásról számolt be – egyesek viszont folyamatosan csökkenő tendencia mellett a vizsgálat vége előtt felbontották kapcsolatukat (Lindahl et al., 1998; Kurdek, 1999). A folyamatosan romló tendenciára kifejezetten a rosszul kommunikáló, konfliktusait kevésbé jól kezelő párok voltak hajlamosak.

Niehuis és munkatársai (2015) a kiábrándulási modellt vizsgálva 144 pár érzelmi viselkedését elemezték a házasságot követő 26. hónapig. Igazolva a modell feltevéseit, a házasságkötést követő időszakban a férjek és feleségek pozitív érzelmi megnyilvánulásai egyre ritkábbak lettek, ugyanakkor jelentős variabilitás mutatkozott páronként. Ha a pár tagjai a házasságkötési időszakban erőteljes érzelmi kapcsolatáról, gyakori érzelemkifejezésről számoltak be, akkor a csökkenő tendencia markánsabb volt, mint azok körében, akik kisebb mértékű érzelmességről nyilatkoztak.

A hosszabb ideje fennálló, idősek alkotta párkapcsolatok minőségének alakulásáról kevés empirikus tanulmány készült. VanLaningham és munkatársai 1980 és 1997 között kétezer fős mintán többnyire folyamatosan csökkenő, vagy

csökkenés után stagnáló trendet mutattak ki (VanLaningham et al., 2001). Kevés bizonyíték szolt az idösek magasabb párkapcsolati minőségét feltételező elméletek mellett, mindössze két kohorsz (1961–1965 és 1971–1975) esetében találtak stagnálás utáni növekedő tendenciát. Vaillant és Vaillant tanulmánya retrospektív és nem retrospektív adatokat is felhasznált a párkapcsolatok negyven évének vizsgálatára, 109 férj és 74 feleség válaszai alapján (Vaillant and Vaillant, 1993). A retrospektív adatok ugyan kimutatták, hogy idősebb korban a párkapcsolati minőség nő, viszont sztenderd adatokon csökkenő tendenciát találtak. Az időskori párkapcsolati minőség javulása így mindössze a keresztmetszeti és retrospektív adatok sajátosságainak eredménye is lehet.

Az eddig ismertetett eredmények többsége tehát csökkenő vagy csökkenés után stagnáló trendet mutatott ki a párkapcsolati minőség alakulásában, igazolva az azt feltételező elméleti megközelítéseket. Bár egyes tanulmányok a férfiak és nők különválasztásán túl identifikáltak e trendtől eltérő csoportokat, a párkapcsolati minőség alakulásában mutatkozó heterogenitás kérdése az utóbbi évek kutatásaiban vált hangsúlyossá.

Anderson és munkatársai 1980 és 2000 között folytatott vizsgálatukban 706 házaspár egyént elemeztek (Anderson et al., 2010). A korábbi elemzésekben az átlagok szintjén domináló csökkenő tendencia csak a kapcsolatok 3,6%-ára volt jellemző – a válaszadók kétharmada magasan stabil, ötödük alacsonyan stabil, míg tizedük U alakban változó párkapcsolati minőségről számolt be. Hasonló mértékű összetettséget találtak Birditt és munkatársai tizenhat évre kiterjedő elemzésükben (Birditt et al., 2012). A vizsgálatba bevont 320 házaspár esetében a nők többsége U alakú közepes pályát, harmaduk enyhén csökkenő, negyedük magasan stabil, míg végül csak 7%-uk erősen csökkenő tendenciát követett. A férfiak ezzel szemben homogénebbnek mutatkoztak, mindössze három csoport különült el: egy közepes-stabil (61%), egy magas-stabil (31%), valamint kevesebb mint tizedük esetében U alakú mintázattal.

Alacsonyabb mértékű heterogenitást állapítottak meg 447 friss német szülő esetében Foran és munkatársai (2013). A kutatásban részt vevő férfiak és nők többsége stabilan magas minőségről számolt be, míg mindkét nem esetében csak a kapcsolatok tizede mutatott időben csökkenő tendenciát. Hasonlóan Lorber és munkatársai közel négyszáz párra kiterjedő elemzésükben megállapítják, hogy a nászút vége hatás korlátozódik a nők és férfiak egy szelektív csoportjára (Lorber et al., 2015).

Összességében a kutatási eredmények alapján ellentmondásos kép mutatkozik. Míg az átlagos tendenciákat vizsgáló, a heterogenitást kevésbé figyelembe vevő kutatási eredmények jellemzően csökkenést mutatnak a párkapcsolati

minőség alakulásában, addig a kifejezetten eltérő csoportok identifikálását megcélzó kutatások többnyire stagnáló vagy stabil trendeket vázoltak fel, melyek mellett a csökkenő tendenciák a megkérdezettek alacsony számára voltak jellemzők. Az elméleti megközelítések sokszínűsége, valamint az empirikus eredmények alapján a kutatás elsődleges kérdései a következők:

1. Hány különféle párkapcsolati minőségpálya különböztethető meg a magyar nők és férfiak körében?
2. Milyen irányú trendek jellemzik az elkülönülő csoportok párkapcsolattal való elégedettségének alakulását?

BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

A párkapcsolati minőség időbeli változására nemcsak az idő múlása, hanem különböző háttértényezők, párkapcsolat-specifikus jellegzetességek, valamint társadalmi-gazdasági változók is hatással lehetnek. Jelen kutatás másodlagos kérdéseit e változók határozzák meg:

1. Mely tényezők befolyásolják a párkapcsolattal való elégedettség alakulását?
2. Különböznek-e a vizsgált tényezők hatásai a férfiak és a nők esetében?

Háttértényezők

Nem

Bernard munkái alapján elterjedt vélemény, hogy megkülönböztethető a férfi (*his*) és a nő (*her*) párkapcsolata (Bernard, 1972, idézi Corra et al., 2009; Bernard, 1976, idézi Shek, 1995). Ahogy korábban szó volt róla, a párkapcsolati minőség többdimenziós jelenség, azonban a férfiak és nők között eltérnek a különböző dimenziók súlyai. Egyfelől a férfiakhoz képest a nőknek más nemi szerepeknek kell megfelelniük, egyszerre betöltve a háziasszony, anya, jó feleség és kereső személy feladatait. Másfelől a nők sajátos elvárásokkal lépnek be a kapcsolatokba, a férfiatól eltérően magasabb mértékű intimitást és érzelmi közösséget elvárva. Bernard szerint eme eltérések miatt a nők nagyobb eséllyel számolnak be frusztrációról, elégedetlenségről és negatív érzésekről párkapcsolatuk vonatkozásában.

A korábban ismertetett heterogenitást vizsgáló kutatások közül kettő kiemutathatóan eltérő csoportokról, trendekről számolt be a nők és férfiak esetén (Birditt et al., 2012; Lorber et al., 2015). Egyes kutatások igazolták, hogy a nők a

párkapcsolat társas aspektusát a kapcsolattal való elégedettség mérlegelésekor előbbre veszik, mint a férfiak, valamint hogy a nők általánosan érzékenyebbek a kapcsolat működésével összefüggő problémákra, amelyeket tudatosabban fogalmazznak meg a válások előtt (Rhyne, 1981; Levinger, 1966; Cleek and Pearson, 1985). A nemek közötti különbség ugyanakkor metodológiai kérdés is lehet; egy nemrég publikált metaanalízis tanulságai szerint a diád alapú minták erős összefüggést mutatnak a férfiak és nők párkapcsolati minősége között, míg különbségek csak a klinikai vagy az egyéni megkérdezésen alapuló adatforrások alapján fedezhetők fel (Jackson et al., 2014). Bernard elméletére és a jelen tanulmányhoz hasonló módszereket alkalmazó kutatások eredményeire alapozva feltételezhető, hogy a nők és férfiak párkapcsolattal való elégedettsége eltérő időbeli alakulást mutat a magyar al minta esetén is.

Szülők válása

A párkapcsolat minőségét befolyásolja az egyén kommunikációs és problémamegoldó képessége, ugyanakkor e képességek részben a gyerekkori szocializációval és a szülők megfigyelésével alakulnak ki (Amato and DeBoer, 2001). Az elvált szülők gyerekeinek kevesebb idejük van e tudás elsajátítására, valamint nagyobb valószínűséggel tanulnak el nem megfelelő viselkedésmintákat, ami közvetetten a párkapcsolat minőségét csökkentheti. A hiányos vagy hibás képességátadás mellett Amato és DeBoer szerint maga a szétválás is fontos tényező: ezen keresztül a gyermekek megtapasztalják a kapcsolatok felbonthatóságát, így a jövőbeli kapcsolataik során kevésbé jövőorientált, a kapcsolat fennmaradásában kevésbé bízó attitűd alakulhat ki, továbbá mivel az egyén nem bízik a párkapcsolat tartósságában, így kevesebb energiát fektet bele, csökkentve annak minőségét.

A kérdést vizsgáló kutatások mindkét hatás mellett találtak bizonyítékot. A szülők rossz minőségű kapcsolata ténylegesen rontotta az egyén interperszonális képességeit a saját kapcsolatában, valamint az elvált szülők gyerekei nagyobb arányban gondolják, hogy kapcsolatuk válással végződik (Booth and Edwards, 1990; Amato, 1996). Whitton és munkatársainak eredményei szerint az elvált szülők leánygyerekei kevésbé hajlamosak bízni kapcsolatuk fennmaradásában, elköteleződni egy partner mellett, valamint kevésbé biztosak és elkötelezettek jelenlegi kapcsolatukban (Whitton et al., 2008). A rendelkezésre álló adatokban nem érhető el információ az egyén szüleinek párkapcsolati minőségéről, így a két uralkodó elméleti megközelítés direkt tesztelésére nincs lehetőség. Mindazonáltal mivel a két koncepció egyirányú hatást vázol fel, feltételezhető, hogy a szülők válásának negatív hatása van a párkapcsolati minőségre.

Vallásosság

A párválasztás során a vallásosság bizonyos társadalmakban fontos szerepet játszik, és a párkapcsolat minőségét is befolyásoló tényező lehet (lásd Erát, 2018). A párkapcsolat belső dinamikáját meghatározza, ha az egyént a belsővé tett (*intrinsic*) vallásos magatartás jellemzi, azaz a különböző tanok és elvek mindennapi döntéseinek és másokhoz való viszonyának alapja (Allport and Ross, 1967). A megélt vallásosság következtében az egyén jobban figyel környezete igényeire, köztük párjáéra is, növelve a párkapcsolat minőségét (Dudley and Kosinski, 1990). A vallásosság továbbá segíthet a mindennapos kapcsolati nehézségek és kihívások leküzdésében, mérsékelve ezek negatív hatását (Sullivan, 2001).

Több empirikus kutatás rámutatott, hogy a vallásukat megélők párkapcsolati minősége jelentősen magasabb (Anthony, 1993; Dudley and Kosinski, 1990). Kiemelten fontos szerepe lehet a párkapcsolat magas minőségében a felek vallásos homogámiájának (Shehan et al., 1990). Bár a vallásosság, illetve a vallásos homogámia konzisztensen magasabb párkapcsolati minőséget eredményez, újabb kutatások rámutatnak e hatás gyengülésére (Myers, 2006). Az elméleti megközelítésekre és empirikus eredményekre alapozva a vallásosság esetében jelen kutatás hipotézise, hogy az aktív vallásgyakorlás pozitívan hat a párkapcsolati minőségre.

Válási tapasztalat

A jelenlegi párkapcsolatra a korábbi kapcsolati tapasztalatok által kifejtett hatást kiemelten a már elváltak esetében szokták tanulmányozni. A válási tapasztalatnak az elméletek negatív hatást tulajdonítanak a párkapcsolati minőségre nézve, szelekciós és intézményesülést előtérbe helyező érvelések mentén. Előbbi szerint az elvált személyek egy olyan szegmensét képezik a társadalomnak, amelyek a stabil, hosszú távon jól működő kapcsolat fenntartása problémát jelent (Glenn and Weaver, 1977). Utóbbi szerint az új kapcsolatban a volt férjek-feleségek, anyósok-apósok, mostohagyermek is a szociális háló részei lesznek, viszont a velük való interakciót kevés norma szabályozza, így több a jelenlegi kapcsolatot érintő nézeteltérés és feszültség (Cherlin, 1978).

Vemer és munkatársai metaanalízisében 34 tanulmány alapján rámutattak, hogy a már elváltak párkapcsolatainak minősége valamivel alacsonyabb a válási tapasztattal nem rendelkezőkénél (Vemer et al., 1989). Más eredmények szerint az újráházasodott személyek párkapcsolatában a boldogság és az interakciók gyakorisága gyorsabban csökkent, mint az első házások esetében, és e kapcsolatokra jellemzőbb volt a gyakori nézeteltérés (Booth and Edwards, 1992; Hobart, 1991). Különösen negatív hatása van a jelenlegi párkapcsolat minőségére.

gére, ha az egyén korábbi partneréhez továbbra is pozitívan kötődik (Buunk and Mutsaers, 1999). Összességében feltételezhető, hogy a nők és férfiak párkapcsolati minősége alacsonyabb, ha volt már korábbi válásuk.

KAPCSOLATSPECIFIKUS SAJÁTOSSÁGOK

A kapcsolat típusa

A párkapcsolat minőségében tapasztalható különbségek tekintetében az utóbbi évtizedben gyakori kutatási téma lett a párkapcsolati formák összehasonlítása, amit az élettársi kapcsolatok hazánkban is tapasztalható gyors terjedése hívott életre (Spéder, 2005). Egyes felfogások szerint az élettársi kapcsolatot választók egy sajátos, szelektív szegmensét képezik a társadalomnak, különösen a házasság által dominált társadalmakban (Liefbroer and Dourleijn, 2006; Bennett et al., 1988). A szelektivitás mellett e kapcsolatok a társadalomban még nem intézményesültek teljesen, így a házassághoz képest az elköteleződés alacsonyabb szintje és összetettebb interperszonális kapcsolatok jellemezhetik, csökkentve a kapcsolat minőségét (Nock, 1995).

A témát átfogóan kutató Brown eredményei szerint a kapcsolat első tíz évében a párkapcsolat minősége gyorsabban csökken a tartósan meg nem házasodók körében, viszont a házasok és a házasodni akarók hasonló minőségről számoltak be (Brown, 2003; 2004; et al. 2015), amit Skinner és munkatársai is megállapítottak korábban (Skinner et al., 2002). Ez alapján a kutatás hipotézise, hogy a tartósan élettársi kapcsolatot választók párkapcsolati minősége alacsonyabb, mint a házasoké.

Konfliktuskezelés

Az időbeli változásokat tárgyaló elméleti megközelítések közül több kifejezett hangsúlyt helyezett a pár konfliktuskezeléssel kapcsolatos képességeire. Egy a kooperációra és problémamegoldásra orientált pár a produktív együttműködéssel magasabb párkapcsolati minőséget érhet el, valamint a negatív életesemények befolyását is csökkenthetik (Wheeler et al., 2010). Ezzel szemben a konfliktusokat eszkaláló vagy egymást kerülő, destruktív jellegű problémakezelés a párkapcsolat minőségére káros hatást fejthet ki.

Az empirikus kutatások eredményei egyöntetűen igazolják a konfliktuskezelési mód befolyásoló erejét. A párkapcsolat első éveiben jellemző konfliktuskezelési forma meghatározza a párkapcsolat kezdeti minőségét és annak időbeli alakulását, valamint az együttműködésre törekvő párok párkapcsolati minősége

általában magasabb, mint a versengően viselkedőké (Li et al., 2017; Greeff and De Bruyne, 2000; Wheeler et al., 2010). Delatorre és Wagner 750 párra kiterjedő elemzésében szintén kimutatta, hogy a megértő konfliktuskezelési profillal rendelkező párok párkapcsolati minősége magasabb volt, mint az ellenséges vagy elkerülő pároké (Delatorre and Wagner, 2019). Az egybehangzó empirikus adatokat figyelembe véve várható, hogy a magyar férfiak és nők párkapcsolati minőségét is meghatározó tényezőnek mutatkozik a konfliktuskezelés módja.

GYERMEKEK

A párkapcsolat minőségére nézve többnyire negatív hatás tulajdonítható a gyermekek jelenlétének az uralkodó elméletek szerint. A korai felfogások alapján egy gyermek születése krízishelyzetet idéz elő a párkapcsolatban, melynek következtében a családi viszonyok átalakulnak, potenciálisan csökkentve a kapcsolat minőségét (Lemasters, 1957; Dyer, 1963). Továbbá a gyermekek egy kapcsolatban konfliktusforrásként is megjelenhetnek (White et al., 1986). A gyermekkel rendelkező párokkal szemben a gyermektelen kapcsolatokban viszont lehetőség (és több idő) adódhat az egymásra fókuszáló, kölcsönösen kielégítő párkapcsolati élet kiépítésére (Veevers, 1980).

A negatív hatás eltérő értelmezései szerint azonban a gyermekek egyszerűen a felbomlás felé haladó, rossz minőségű kapcsolatokat hosszabb ideig összetartják, így nagyobb eséllyel kerülnek a kutatások látóterébe (Glenn and McLanahan, 1982). Végül egyes megközelítések szerint a gyermekvállalás egyenesen a párkapcsolat minőségének pozitív indikátora is lehet – az egyének olyan személlyel terveznek családot alapítani, akivel kapcsolatuk kielégítő, és számítanak annak hosszú távú fennmaradására (Becker et al., 1977; Cherlin, 1977).

A gyermekek jelenléte, mint a válást gátló tényező jól bizonyított a szakirodalomban (például Földházi, 2008; Liu, 2002), ugyanakkor a párkapcsolati minőségre kifejtett hatásuk kevésbé vizsgált. Egyes eredmények szerint a párkapcsolat minőségét és a pár tagjai közötti interakciót különböző társadalmi-gazdasági alpopulációkban is negatívan befolyásolja a gyermek jelenléte (White et al., 1986; Glenn and McLanahan, 1982). Ramu kutatásában a gyermekek hatása kiemelten a dolgozó nők esetében volt negatív, akiknek több szerepet kell egyszerre teljesíteniük (Ramu, 1984). Lupri és Frideres eredményei szerint az U alakban változó párkapcsolati minőség mélypontjai a gyermekkel rendelkezők esetében hangsúlyosabbak, kiemelten a gyermek születése és a

tinédzserkor vége közötti időszakban (Lupri and Frideres, 1981). Összességében a gyermekszám negatív hatása feltételezhető a párkapcsolat minőségének alakulására, ugyanakkor e hatás nem feltétlenül közvetlenül a gyermeknek tulajdonítható.

TÁRSADALMI-GAZDASÁGI HELYZET

Anyagi helyzet

A párkapcsolat fennállása során nemcsak belső, hanem különböző külső stresszorok is jelentkeznek, amelyek negatív irányba befolyásolhatják a kapcsolat minőségét. Az ilyen külső tényezők közül az egyik leggyakrabban kutatott a háztartás (objektív vagy szubjektív) anyagi helyzete (Bodenmann et al., 2007; Conger et al., 1994). A rossz anyagi helyzet a nélkülözés sajátos dinamikáján keresztül, valamint az igények kielégítetlensége miatt feszültségeket és konfliktusokat okozhat, rontva a párkapcsolat minőségét.

Az empirikus eredmények szerint a gazdasági nehézségek a párkapcsolat működésének legtöbb dimenziójára károsan hatnak, kiemelten az interakció minőségére (Hardie and Lucas, 2010; Aytac and Rankin, 2009; Conger et al., 1990). Bizonyos eredmények szerint a nők érzékenyebbek a rossz anyagi helyzet hatásaira: Kelley és munkatársai kutatásában az anyagi stressz a pár mindkét tagjának párkapcsolati minőségére negatív hatással volt, ugyanakkor a férfiak esetében a társsal történő megfelelő kommunikáció e hatást csökkentette, a nők esetében viszont nem (Kelley et al., 2018). Az eredmények alapján a kutatás hipotézise, hogy a nélkülöző anyagi helyzet negatívan befolyásolja a párkapcsolattal való elégedettség mértékét.

Relatív viszonyok a kapcsolatban

A kutatók a relatív helyzet és a kapcsolat felbomlásának esélye között gyakran vonnak párhuzamot, ugyanakkor a párkapcsolat minőségére is hatást gyakorolhat (bővebben Erát, 2019). Parsons szerint a családban az egyének szocializáció által meghatározott nemspecifikus szerepeket töltenek be, ami egymásra utaltságot és ezzel kohéziót teremt a kapcsolatban, elősegítve annak működését és stabilitását (Parsons, 1940; 1942; 1943; 1953; 1955a; 1955b). Tradicionális szemszögből nézve így a férfiak a kenyérkereső, míg a nők a háztartással és a gyermekneveléssel kapcsolatos feladatokat látják el, legfeljebb minimális munkavégzés mellett. Parsons nézőpontjából a kapcsolat minőségét csökkenti és insta-

bilitását növeli, ha a szerepek átfedésbe kerülnek vagy az uralkodó normáknak ellentmondanak, mert a pár tagjai között versengés és/vagy a szerepek miatti konfliktusok alakulhatnak ki.

Becker közgazdaságtani elméletében a párkapcsolatot egy javakat termelő egységnek tekintette, melynek hatékonyságát a felek bizonyos feladatokra való specializáltsága adja, szintén kölcsönös függést kialakítva (Becker, 1981). Csakúgy, mint Parsonsnál, a beckeri elméletben is negatívan hat a párkapcsolat működésére és az instabilitását növeli, ha a gazdasági szerepek átfedésbe kerülnek (csökkentve a specializáltságot és ezzel a kölcsönös függést), különösen, ha a nők társadalmi-gazdasági helyzete megközelíti vagy felülmúlja a férfiakét a kapcsolatban. Oppenheimer a Becker- és a Parsons-féle modelleket kritizálva megjegyzi, hogy e két gyakran alkalmazott modell az USA-ra érvényes, a két-keresős családok máshol korán elterjedtek, és anyagilag előnyösebbek lehetnek a család számára, valamint hogy a konfliktus forrása nem feltétlenül a versengés, hanem a magas stressz a két munkahelyi kötelezettségből fakadóan (Oppenheimer, 1977).

Az egyenlő helyzetekre előnyösen tekintő alkudozási perspektíva (*bargaining perspective*) szerint a pár tagjai a társadalmi-gazdasági helyzetük által meghatározott alkupozíciókat foglalnak el a kapcsolatban, ami meghatározza a mindennapos döntéseket, valamint az erőforrások elosztását (Pollak, 2005). Egy egyenlőtlen alkudozási helyzet az egyén számára csökkentheti a párkapcsolat minőségét és növelheti a kapcsolat felbomlásának esélyét. Ehhez hasonlóan a homofíliaelmélet (*homophily theory*) szerint a státuszban és értékekben hasonló egyének jobban működő párokat alkotnak a hasonló élethelyzetek és könnyebb kommunikáció miatt, így az emberek elsősorban a hozzájuk hasonlókat keresik párnak (Schaefer, 2012; Rogers and Bhowmik, 1970; Byrne and Nelson, 1965).

A relatív helyzetek szempontjából fontos a makrotársadalmi viszonyokat is figyelembe venni. Egy tradicionális társadalomban a párjuknál alacsonyabb helyzetű férfiak, illetve a női családfők a társadalom és a közeli szociális közegek felől negatív megítéléssel találkozhatnak (Safilios-Rothschild, 1975). Továbbá Fáber szerint a meghatározott nemi szerepekre épülő kapcsolatok háttérbe szorultak napjainkban, így az egyén feladatait és kötelezettségeit a kapcsolatban diskurzus határozza meg, ami növelheti a potenciális konfliktusokat a pár tagjai között (Fáber, 2019).

A pár tagjai relatív helyzetének hatását a párkapcsolat minőségére kevés empirikus tanulmány vizsgálta. Vannoy és Philliber, valamint Zhang eredményei szerint a nők alacsonyabb párkapcsolati minőségről számoltak be, ha státuszuk felülmúlja párjukét (Vannoy and Philliber, 1992; Zhang, 2015). Vannoy és Cubbins

oroszlországi mintán végzett kutatása szerint a párkapcsolatukkal leginkább a nem dolgozó nők elégedettek, valamint a kétkeresős párok esetén a kapcsolat minőségét mindkét fél számára csökkenti a nagy kereseti különbség (Vannoy and Cubbins, 2001).

A hasonló helyzetek pozitív hatását két tanulmány is hangsúlyozza. Pearlín eredményei szerint a homogám státuszú párok esetében tapasztalható a legkevésbé párkapcsolati probléma, Booth kutatásában pedig a dolgozó férfiek magasabbra értékelték párkapcsolatuk minőségét, ha párjuk is dolgozott (Pearlín, 1975; Booth, 1977). Összességében bár ellentmondásosak az elméletek és az empirikus eredmények, feltételezhető, hogy a tradicionális relatív helyzetű párok esetében a párkapcsolati minőség magasabb, mint a homogám vagy magasabb női státusszal jellemezhető kapcsolatoké.

ADATOK ÉS MÓDSZEREK

A kiválasztott almlnta

A kutatási kérdések vizsgálatához az Életünk fordulópontjai panelkutatás 1–4. hullámából rendelkezésre álló longitudinális adatbázist használtam fel (a kutatásról bővebben lásd Murinkó és Spéder, 2016). Az almlnta főbb jellemzői az 1. táblázatban láthatók.

Az elemzés mintájába a panelvizsgálat időszaka alatt (2001/2002–2012/2013) ugyanazon partnerrel egy háztartásban élő házasság és élettársi kapcsolatban lévő nők ($n = 1822$ fő) és férfiak ($n = 1446$ fő) kerültek be. Az elemzés látókörében tehát nem szerepelnek a panelkopás miatt kiesők², a külön élő partnerrel rendelkezők, valamint a vizsgálat ideje alatt kapcsolatukat felbontó vagy ideiglenesen/véglegesen szétköltöző személyek (bővebben: *M1. táblázat*). A párkapcsolatok átlagos hossza az első lekérdezés idején 21,49 év volt, a leghosszabb kapcsolat pedig már 53 éve fennállt. A kiválasztott almlnta válaszadóinak többsége mind a négy hullámban nyilatkozott elégedettségéről párkapcsolatával (megfigyelési időpontok száma).

Az almlnta kiválasztása során meg kell említeni a lehetséges szelekciós hatásokat. Látható, hogy az elemzéshez kiválasztott személyek kapcsolata egy 11–12 éves megfigyelési időszak alatt sosem szakadt meg, így feltételezhető, hogy a vizsgált kapcsolatok eleve magasabb minőségűek.

² Az Életünk fordulópontjai esetében tapasztalt panelkopásról bővebben: Bartus (2015) és Makay (2016).

1. táblázat: Az Életünk fordulópontjai panelkutatás longitudinális adatbázisából kiválasztott almintá főbb jellemzői

Jellemző	n	Megoszlás	
Teljes almintá	3268	–	
Férfi	1446	44,2%	
Nő	1822	55,8%	
1949-ig	1104	33,8%	
1950–1959	947	29,0%	
1960–1969	672	20,6%	
1970-től	545	16,7%	
Volt válása korábban	300	9,2%	
Nem volt válása korábban	2968	90,8%	
Szülők elváltak/szétköltöztek	293	9,0%	
Szülők együtt maradtak	2975	91,0%	
Házás vagy házasságot kötött	3130	95,8%	
Élettársi kapcsolat	135	4,1%	
Mindig nyugodt konfliktuskezelés	670	20,5%	
Részben nyugodt konfliktuskezelés	2307	70,6%	
Sosem nyugodt konfliktuskezelés	291	8,9%	
Hipergám (N < F)	807	24,7%	
Homogám (N = F)	1670	51,1%	
Hipogám (N > F)	791	24,2%	
Jellemző	Átlag	Min.	Max.
Párkapcsolat hossza (1. hullám)	21,49	0	53
Megfigyelési időpontok (1–4. hullám)	3,99	3	4
Elégedettség a párkapcsolattal (férfiak, 1. hullám)	9,08	1	10
Elégedettség a párkapcsolattal (nők, 1. hullám)	8,70	0	10
Gyerekszám (4. hullám)	2,09	0	8
Nélkülöző időszakok (1–4. hullám)	0,56	0	4
Egyedüli női kereső időszakok (1–4. hullám)	0,40	0	4

Forrás: Életünk fordulópontjai panelkutatás longitudinális adatbázisa (2001–2013).

A csoportalapú pályaelemzésről

A párkapcsolati minőség változásának feltárásához csoportalapú pályaelemzést (CSAP) használtunk³ (*group-based trajectory modelling*; Nagin 2005, 2014). A CSAP egy szemiparametrikus modellezési eljárás, amely homogén klasztereket képes azonosítani a különböző fejlődési irányok között. E modellezési forma a *finite mixture* modellek családjába tartozik, amely alkalmazható bináris, cenzorált skála, folytonos, valamint összegalapú változók esetében is. A hagyományos növekedési görbe modellek (*growth curve modelling*) feltételezik, hogy az egyének pályái egy átlagos trend körül helyezkednek el, ezzel szemben a CSAP megközelítés szerint az egyéni trendek heterogenitása egy véges számú, sajátos pályával rendelkező csoporttal jellemezhető. A megfelelő modellt a Nagin által felvázolt kétlépcsős eljárással választottuk ki: elsőként a megfelelő számú csoportot határoztuk meg (elsősorban a BIC és AIC⁴ mutatók segítségével), majd a csoportok pályájának pontos formáját definiáltuk.

A modell alkalmasságát a CSAP esetében három mutató határozza meg. Az átlagos posterior valószínűség (AvePP) megmutatja, hogy az egyének átlagosan mekkora valószínűséggel kerültek be egy adott csoportba, a helyes klasszifikáció esélye (OCC) a modell pontosságát méri a véletlenszerű besorolással szemben, végül a becsült arány (BA) és a *tényleges arány* (TA) összehasonlításával megvizsgálható, hogy a modell által becsült csoportméretekhez képest az egyének mekkora aránya került be ténylegesen egy adott csoportba.⁵

Mivel az egyének csoportbesorolása valószínűségalapú (azaz a legtöbb egyén bizonyos valószínűséggel tartozhat bármelyik csoportba), ezért az esetleges klasszifikációs hibák miatt a klasszikus csoportkülönbségeket összehasonlító eljárások nem alkalmazhatók. A CSAP során a lehetséges befolyásoló tényezőket a csoportok méretének és alakjának becslési eljárásába kell bevinni az időváltozó mellett, így a változóknak a különböző csoporttagságok valószínűségére kifejtett hatását lehet megbecsülni a klasszifikációs hibák elkerülésével együttesen. A változók hatásait a megszokott két- vagy többváltozós logisztikus modellekkel megegyező módon kell értelmezni.

Összefoglalva: a modellezési eljárás során 1. a válaszadók 2001/2002 és 2012/2013 közötti párkapcsolattal való elégedettségét elemeztük, 2. a hasonló pályával rendelkező egyéneket homogén csoportokba soroltuk be az

³ Az eljárás a STATA szoftverhez elérhető „traj” csomaggal készült, mely elérhető SAS felhasználók számára is, szintén „traj” néven. A csomagról bővebben lásd Jones and Nagin (2013).

⁴ *Bayesian Information criterion* és *akaike information criterion*.

⁵ A három mutató határértékét Nagin (2005) határozta meg. Az AvePP esetében ez minimum 0,7; az OCC esetében minimum 5; míg a BA és TA különbsége nem lehet jelentős.

egyéni pályájuk formája alapján, és 3. bizonyos változóknak a csoporttagság valószínűségére való hatását vizsgáltuk.

Fontos megemlíteni az elemzés egyik fő limitációját: a válaszadók párkapcsolatának hossza a lekérdezés első évében nem azonos. A modellezési eljárásra e tényező nincs hatással (hiszen a mérések között eltelt idő egységes), ugyanakkor a bemutatott ábrákon az adott típusú pályával rendelkezők adott párkapcsolati éveire vonatkozó átlagos párkapcsolati minőség látható, amelyen a modell által meghatározott görbe kapott helyet (hasonlóan egy keresztmetszeti elemzéshez). Ennélfogva bizonyos években a rendelkezésre álló adatok kevésbé megbízhatók – jellemzően az első hullámban az 5 évnél rövidebb és a 60 évnél hosszabb ideje fennálló kapcsolatok esetében igaz ez. A probléma részleges megoldásának érdekében a lekérdezések időszakában a 60. évet betöltött kapcsolatok párkapcsolati minőségére vonatkozó adatok nem szerepelnek a 60. év után, ezért 18 egyén esetében részleges adatokat használtunk fel az ábrákhoz.

Mérőszámok

Az elemzés függő változója a válaszadó párkapcsolattal való elégedettsége, amelyet 3-4 éves időközönként egy 0 és 10 közötti skálán értékelték a megkérdezettek.⁶ A vizsgálat során alkalmazott időváltozó a párkapcsolat hossza, ami a kutatási kérdések szempontjából a legmegfelelőbbnek mutatkozott – alternatívaként az életkor, valamint az első lekérdezéstől számított évek is használhatók, melyek más-más kutatási kérdésekre adhatnak választ. Az időváltozó mellett a modellbe a kohorszhatások kontrollálása érdekében kohorszváltozók is bekerültek.

A magyarázóváltozók első csoportját a háttérváltozók alkotják, amelyeket dichotóm módon definiálunk: idetartozik a korábbi válási tapasztalat, a szülők válása, valamint a vallásosság. Mindhárom változó esetén az első hullámban közölt adatokat használtuk fel.

A változók második csoportja a kapcsolatspecifikus tényezőket takarja. A kapcsolat típusát tekintve két csoportot különböztetünk meg: a házások és a vizsgálat ideje alatt házasságot kötőket, valamint a végig élettársi kapcsolatban élőkét. A konfliktuskezelés változóban három kategóriát alakítottunk ki: azokét, akik a négy megkérdezés során mindig a nézeteltérések nyugodt kezeléséről, akik legalább egy alkalommal a nyugodtól eltérő, valamint akik

---

⁶ A pontos kérdés: *Kérem, a válaszlap segítségével mondja meg, mennyire elégedett a házasságával/élettársi kapcsolatával? 0-tól 10-ig értékeljen, ahol a 0 azt jelenti, hogy egyáltalán nem elégedett, a 10 pedig azt, hogy teljes mértékben elégedett!*

sosem nyugodt konfliktuskezelésről számoltak be a vitás helyzetek kapcsán.⁷ Végül a gyermekszám változó az utolsó lekérdezésig elveszületett gyermekek létszámát jelenti. A gyermekek hatásának pontosabb vizsgálatához a gyermek születésével azonos évben kellene információnak rendelkezésre állnia a párkapcsolati minőségről, azonban ez a jelen kutatásban a legtöbb megkérdezettnél nem volt elérhető.

A változók utolsó csoportját az anyagi helyzet és a relatív helyzet mutatói alkotják. A válaszadók mind a négy lekérdezés során jelezhették, hogy háztartásuk anyagi helyzetét hogyan látják; ezt felhasználva a nélkülözésnek tulajdonított negatív hatás vizsgálatához azokat a lekérdezéseket vontuk be (maximálisan négyet), amelyekben a válaszadó nélkülözőnek ítélte meg háztartása anyagi helyzetét. Ehhez hasonló módon a relatív helyzet vizsgálatához azok a lekérdezések kerültek a modellbe, ahol a nő volt a háztartás egyedüli kereső személye (*de facto* kenyérkeresőként funkcionálva), a pár tagjai végzettségének relatív viszonya mellett. A relatív viszonyok vizsgálatára a végzettség gyakran használt mutató (például Esteve et al., 2012; Grow and Van Bavel, 2015), előnye az időbeli stabilitása, valamint a válaszmegtagadások alacsony aránya, ugyanakkor belátható, hogy az egyén státuszának minden aspektusát nem jellemzi – még ha annak legtöbb elemével összefüggésben is van.⁸

EREDMÉNYEK

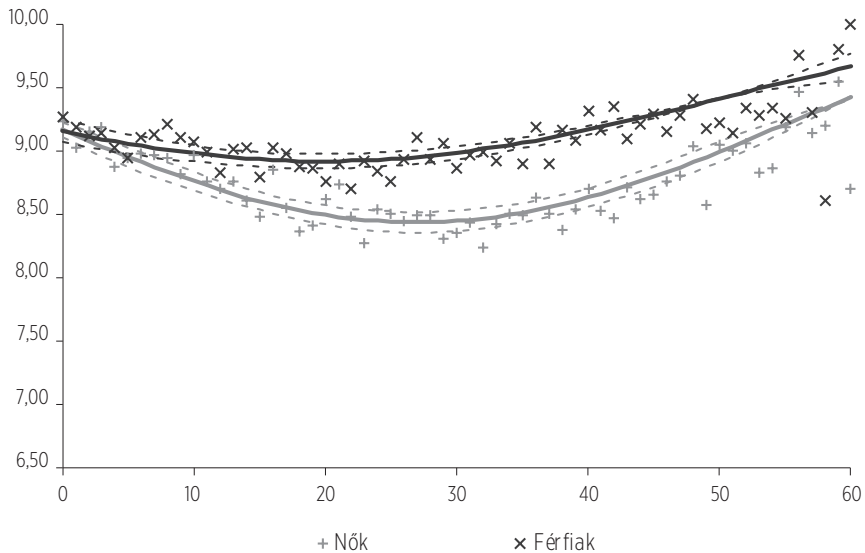
A kutatás első két kérdésének vizsgálatához először érdemes szemügyre venni a nők és férfiak átlagos elégedettségét párkapcsolatukkal (*1. ábra*). Mindkét nem esetében egy másodfokú görbe jellemezte legjobban a párkapcsolati minőség trendjeit (*M2. és M3. táblázat*).

A két nem párkapcsolati minősége klasszikus U alakot követ, melyet a párkapcsolat korai éveiben csökkenés, míg a kései időszakban emelkedés jellemez. A párkapcsolattal való átlagos elégedettség a kezdeti években közel egyező (9,23 és 9,28 a 0. évben), ugyanakkor az ötödik év után a két trend láthatóan elválik, köszönhetően a nőknél tapasztalható meredekebb csökkenésnek.

⁷ A 3–4. hullám az 1–2. hullám nominális változóként kezelt kérdését ordinális skálaként mérte. Nyugodt konfliktuskezeléssel azok a válaszadók lettek jellemezve, akik gyakran vagy nagyon gyakran nyugodtan beszélnek meg a nézeteltéréseiket, és nem jelezték, hogy a veszekedés, kiabálás és véleménymegtartás a ritkánál gyakrabban fordul elő, valamint nem említették a vitás helyzetek tettelegességig fajulását.

⁸ A jövedelemre vonatkozó adatok használatával az alminta több mint fele, az összetettebb foglalkozási csoportok (Andorka-féle) alkalmazásával pedig az alminta közel harmada került volna ki az elemzés látóköréből.

1. ábra: A férfiak és nők párkapcsolattal való átlagos elégedettsége a kapcsolat évei szerint

Forrás: Életünk fordulópontjai panelkutatás longitudinális adatbázisa (2001–2013), saját szerkesztés.

Összességében a férfiak és nők átlagos trendjei alapján megállapítható, hogy a párkapcsolati minőség a korai években csökken, majd az érettebb kapcsolatok esetén nő, valamint hogy a megkérdezett nők átlagosan kevésbé elégedettek a kapcsolatukkal. A kérdés, hogy eme átlagok mögött található-e különböző, sajátos pályával rendelkező csoportok.

A 2. táblázatban láthatók a kétlépcsős eljárás eredményeképp legjobban illeszkedő modellek részletei (a lehetséges modellek illeszkedéséről bővebben: M2. és M3. táblázat). Mindkét nem esetében két-két sajátos pályával rendelkező csoport különíthető el a párkapcsolattal való elégedettség időbeli változása alapján. A megmutatkozó négy csoportra a párkapcsolat kezdeti éveiben átlagosan csökkenő, majd rövid stagnáló időszak után növekvő trend jellemző, ugyanakkor a csökkenések és növekedések mértéke eltérő (2. ábra).

A nőket tekintve a megkérdezettek 43%-a alacsony, míg 57%-a magas elégedettségi pályával volt jellemezhető. Az alacsony pálya esetében a nők párkapcsolattal való átlagos elégedettsége a kapcsolat 30–35. évéig gyorsan csökkent, a kapcsolat 0. évében látható átlagos 8,53-as értékről a 33. év 6,88-as mélypontjáig. A mélypontot követően a trend megfordul, átlagosan folyamatos növekedést mutatva a vizsgálat határát képező 60. évig. A magas pályával rendelkezők csoportja a párkapcsolatával a 0. évben kiemelkedően elégedett volt,

2. táblázat: Becsült megoszlások, paraméterek és a modellek illeszkedése

Csoport	BA	Tengely- metszet	Lineáris	Másodfokú	Harmadfokú	AvePP	OCC	TA
Nők (n = 1822)								
alacsony	0,44***	9,059***	-0,105***	0,002***	-	0,89	10,81	0,43
magas	0,56***	11,741***	-0,081***	0,002***	-	0,90	7,12	0,57
Illeszkedés	BIC(727) = -11732,28; BIC(1822) = -11726,28; AIC = -11704,71; LL = -11696,71							
Férfiak (n = 1446)								
közepes	0,47***	9,148***	-0,050***	0,001***	-	0,88	8,00	0,46
magas	0,53***	12,367***	-0,163***	0,007***	-0,0001***	0,88	6,38	0,54
Illeszkedés	BIC(577) = -7987,32; BIC(1446) = -7981,09; AIC = -7957,34; LL = -7948,34							

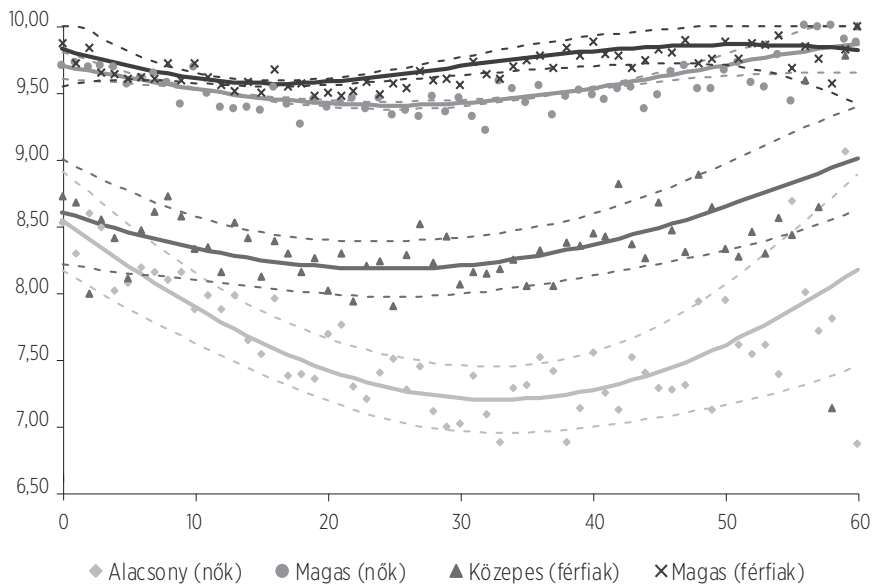
Forrás: Életünk fordulópontjai panelkutatás longitudinális adatbázisa (2001–2013), saját szerkesztés

Megjegyzés: BA = a modell által becsült aránya adott csoportnak; AvePP = átlagos posterior valószínűség; OCC = a helyes klasszifikáció esélye; TA = a modell által a csoportba ténylegesen besoroltak aránya; BIC = bayesian information criterion; AIC = akaike information criterion; LL = log-likelihood.

*sig.: <0,1; **sig.: <0,05; ***sig.: <0,01

átlagosan 9,70-re értékelve elégedettségét. Ugyan esetükben is látszik csökkenés (szintén a 30. év körül mutatkozó 9,22-es mélyponttal) után bekövetkező emelkedés, a változások az alacsony pályájú csoportnál kevésbé markánsak.

2. ábra: A csoportok párkapcsolattal való átlagos elégedettsége a kapcsolat évei szerint

Forrás: Életünk fordulópontjai panelkutatás longitudinális adatbázisa (2001–2013), saját szerkesztés.

A férfiak esetében egy közepes, valamint egy magas pálya volt megfigyelhető, az előbbihez a férfiak 46%-a, míg utóbbihoz 54%-a tartozott. A közepes csoportba tartozók átlagos elégedettsége a kezdeti, relatíve közepes (8,72) elégedettségi szintről csökkenve a 25–30. évi mélypont (7,90) elérése után emelkedést mutat. A modellek által feltárt utolsó pályatípus a férfiak magas pályája. A férfi magas csoport a női magas csoportot felülmúlva átlagosan 9,88-ra értékelte elégedettségét kapcsolatával a 0. évben, amit a 19–20. évig tartó enyhe csökkenés után (9,48-as mélyponttal) növekedő tendencia vált fel. Bár e csoport elégedtségének alakulását a modell szerint egy harmadfokú görbe jellemzi legjobban, az 50. év után ismét csökkenést sugallva a párkapcsolat minőségében, mégis egy átlagosan stabilan magas elégedettségű csoportról beszélhetünk.

3. táblázat: A csoporttagság esélyét befolyásoló változók

Változók	Nők (ref.: Magas)			Férfiak (ref.: Magas)		
	Exp(B)	Standard hiba	T-érték	Exp(B)	Standard hiba	T-érték
Konstans	0,122***	0,339	-6,202	0,150***	0,364	-5,214
Kohorszok (ref.: 1949-ig)						
1950–1959	1,471**	0,193	1,996	1,353	0,189	1,601
1960–1969	1,768**	0,221	2,573	1,578*	0,239	1,911
1970-től	1,416	0,258	1,351	0,8	0,32	-0,698
Háttértényezők						
korábbi válás (ref.: nem volt válása)	1,041	0,254	0,159	1,153	0,254	0,59
szülők válása (ref.: nem váltak el)	1,646**	0,234	2,128	1,895**	0,277	2,311
vallásosság (ref.: nem vallásos)	0,813	0,185	-1,113	0,752	0,217	-1,316
Kapcsolatspecifikus sajátosságok						
élettársi kapcsolat (ref.: házas)	3,209***	0,386	3,024	3,643**	0,526	2,457
Konfliktuskezelés a kapcsolatban (ref.: mindig nyugodt)						
részben nyugodt	7,437***	0,266	7,534	3,955***	0,236	5,834
sosem nyugodt	69,051***	0,375	11,306	17,719***	0,412	6,971
gyerekszám	0,837**	0,075	-2,380	0,987	0,081	-0,155
Társadalmi-gazdasági helyzet						
nélkülöző időszakok	1,192**	0,077	2,284	1,124	0,08	1,45
egyedüli női kereső időszakok	1,192**	0,081	2,159	1,103	1,062	1,062
Relatív végzettség (ref.: hipogám (N > F))						
hipergám (N < F)	0,526***	0,193	-3,34	1,217	0,216	0,91
homogám (N = F)	0,675**	0,166	-2,365	1,153	0,186	0,763
Illeszkedés (Nők)	BIC(7273) = -11629,31; BIC(1821) = -11614,08; AIC = -11553,50; LL = -11531,50					
Illeszkedés (Férfiak)	BIC(5765) = -7975,41; BIC(1443) = -7959,48; AIC = -7898,83; LL = -7875,83					

Forrás: Életünk fordulópontjai panelkutatás longitudinális adatbázisa (2001–2013) *Megjegyzés:* BIC = bayesian information criterion; AIC = akaiki information criterion; LL = log-likelihood. A nőknél egy, a férfiaknál pedig három megfigyelés kikerült az elemzésből, a párkapcsolat típusáról esetükben nem volt elérhető információ *sig.:<0,1; ** sig.: <0,05; *** sig.:<0,01

Összességében tehát a vizsgált almintában mindkét nem esetében elkülönül egy alig változó, átlagosan magas elégedettséggel jellemezhető csoport, illetve egy relatíve alacsonyabb elégedettségű, időben nagyobb változékonyságot mutató pályacsoport. A kutatás következő kérdése, hogy mely tényezők növelik az egyes csoportokba való tartozás esélyét. Az elemzésbe bevont változók hatásai a 3. táblázatban láthatók, a nők és férfiak esetén is referenciacsoportként a magas csoportokat használva⁹.

A két nem összehasonlításában látható, hogy bizonyos háttér- és kapcsolatspecifikus változók kivételével a nők párkapcsolattal való elégedettségére a férfiakhoz képest több tényező hat. Nevezetesen a gazdasági helyzethez és státuszhoz köthető különböző mutatók a férfiakkal ellentétben a nők párkapcsolati minőségét befolyásolják. Továbbá a konvencionális szignifikanciaszint mellett csak a nőknél volt megfigyelhető kohorszthatás.

A háttérváltozókat nézve a nők és férfiak esetében is szignifikáns hatása volt a szülők válásának: ha az egyén szülei elváltak, várhatóan nagyobb (a nők 64%-kal, míg a férfiak 89%-kal nagyobb) eséllyel tartozott az alacsonyabb elégedettségű csoportokhoz. Ezzel szemben sem a korábbi válási tapasztalat, sem pedig a vallásoság nem bizonyult kimutatható befolyással rendelkező változónak.

Szintén egyező irányú, szignifikáns hatást fejtett ki a kapcsolatspecifikus változók közül a párkapcsolat típusa, illetve a konfliktuskezelés jellege. A vizsgálat idejéig élettársi kapcsolatban élő nők 3,2-szer, míg a férfiak 3,6-szer nagyobb eséllyel tartoztak az alacsonyabb minőségű csoportokba, mint a házások vagy a vizsgált időszak alatt megházasodott egyének. Továbbá mindkét nem esetében a nézeteltéréseiket nyugodtan kezelő párok tagjaihoz képest a részben, illetve sosem nyugodt konfliktuskezelő kapcsolatok tagjai jóval nagyobb eséllyel tartoztak az alacsonyabb elégedettségű pályacsoportokhoz. Az élveszületett gyermekek száma csak a nők esetében volt kimutatható hatással, a várakozásoktól eltérően minden élveszületett gyermek körülbelül 16%-kal csökkentette az alacsony csoportba való tartozás esélyét.

Végül az anyagi, illetve a kapcsolaton belüli relatív helyzetet vizsgáló változók szintén csak a nők esetében bizonyultak szignifikáns befolyásoló tényezőnek. Az anyagi helyzetet illetően minél több alkalommal jelezte egy női válaszadó a négy lekérdezés során, hogy nélkülöznek, annál nagyobb (időszakonként körülbelül 20%-kal nagyobb) eséllyel tartozott az alacsony minőségű párkapcsolati pályacsoportba. Az anyagi helyzethez hasonlóan a négy lekérdezés során az

---

⁹ Mivel a szignifikanciaértékekben és a hatások erősségében nem mutatkozott jelentős változékonyság, ezért a végső, összes változót tartalmazó modellt ismertetem. A lépésenkénti eredmények a szerzőnél elérhetők.

egyedüli női keresővel jellemezhető időszakok számával emelkedett az alacsony elégedettségű csoporthoz tartozás esélye. Ezzel egybehangzóan a relatív végzettség tekintetében látható, hogy a párjuknál magasabb végzettségű nőkhöz képest az alacsonyabb, illetve legfeljebb azonos végzettségű nők kisebb eséllyel tartoztak az alacsony párkapcsolati minőségű pályacsoporthoz.

KÖVETKEZTETÉSEK

Jelen tanulmány célja a párkapcsolattal való elégedettség időbeli változásának és meghatározó tényezőinek vizsgálata volt csoportalapú pályaelemzés alkalmazásával. Az elméleti áttekintésből látható volt, hogy a párkapcsolat minőségének mérése összetett feladat, amelyet az elérhető mérőszámok limitált jellege, valamint a válaszokban jelentkező esetleges pozitív irányú torzítás is megnehezít.

A kutatás első két kérdése a párkapcsolati minőség alakulásában mutató heterogenitás mértékére és a különféle csoportok sajátos pályájára irányult. Az eredmények alapján látható volt, hogy a nők és a férfiak is két-két sajátos pályával rendelkező csoportra voltak bonthatók, így kijelenthető, hogy a párkapcsolati minőség időbeli alakulása – a hasonló típusú kutatásokkal egybehangzóan – nem egységes, a nemek átlagán túlmutat. Az elméleti részben áttekintett megközelítések többsége a párkapcsolat minőségének csökkenését feltételezte a kapcsolat kezdete után, amit a kutatás eredményei megerősítettek. A csökkenés ugyan uniform jelenségnek mutatkozott, de fontos kiemelni, hogy mértéke eltérést mutatott a különböző csoportok esetében.

Bár a csökkenést feltételező elméletek igazolást nyertek, a stabilitást, valamint a párkapcsolat kései szakaszaiban növekedést hipotetizáló megközelítések mellett is szólnak érvek. Egyfelől a női magas, valamint a férfi magas megnevezésű csoportok időben kismértékű variabilitást mutattak, ami akár stabilitásként is értelmezhető. Másfelől a férfi magas csoport kivételével az összes pálya emelkedést mutatott a párkapcsolat kései időszakában, potenciálisan igazolva az idősebb kapcsolatokban tapasztalható minőség-növekedés mellett szóló elméleteket. Összességében a pályák egészét tekintve a klasszikus U alakú trend mutatkozik a csoportok többségében, amit korábban a keresztmetszeti kutatások sajátosságának tulajdonítottak, azonban a longitudinális eredményekben is megerősítésre talál, többnyire e tanulmány eredményeihez hasonló csökkenő és növekvő időszakokkal (Miller, 2000).

Az elemzés további kérdései a párkapcsolattal való elégedettséget befolyásoló tényezőkre, valamint az azokban mutatkozó nemek közötti különbségekre vonatkoztak. Látható volt, hogy a szignifikáns változók hatása mindkét nem esetében egyirányú volt, ugyanakkor a nőknél több tényező bizonyult befolyással rendelkezőnek. A modell alapján kirajzolódó kép szerint a férfiak párkapcsolati minősége a szocializációs hatásokkal, a kapcsolat típusával és konfliktusmegoldási szokásaival függ össze, függetlenül az anyagi helyzet és a státusz bármely mutatójától, míg a nőknél a szocializációs hatások és a sajátos párkapcsolati jellemzők mellett az anyagi dimenziók és a státusz szerepe is meghatározó. E nemek közötti különbség a Bernard-féle, a nők (*her*) és a férfiak (*his*) párkapcsolatát eltérően értelmező álláspontot erősítik (Bernard, 1972, idézi Corra et al., 2009; Bernard, 1976, idézi Shek, 1995).

Igazolva Amato és DeBoer (2001) elméletét és a nemzetközi kutatások eredményeit, a szülők válása láthatóan csökkentette a magasabb párkapcsolati minőséggel jellemezhető pályacsoportokba való tartozás esélyét. A háttértényezők közül sem a vallásosság, sem a korábbi válási tapasztalat nem bizonyult szignifikáns tényezőnek a párkapcsolat minőségének változásait nézve, szemben az elvált szülők egységesnek mutatózó hatásával.

A kapcsolatspecifikus sajátosságok vizsgálata során a kapcsolat típusa, valamint a konfliktuskezelési mód a nők és a férfiak esetében is fontos tényezőnek bizonyult. Az alacsony hányadát alkották azok a személyek, akik tartósan az élettársi kapcsolatot választották együttélési formaként, így feltételezhető, hogy a Liefbroer és Dourleijn (2006), valamint Bennett és munkatársai (1988) által hangsúlyozott szelekciós hatás érvényesül, mely szerint e személyek a társadalom sajátos csoportját alkotják, az átlagostól eltérő párkapcsolati folyamatokkal. A konfliktuskezelés tekintetében szintén igazolódott a Wheeler és munkatársai (2010) által feltételezett negatív hatás, a nyugodtól eltérő konfliktuskezelési módok összefüggnek a párkapcsolattal való alacsonyabb szintű elégedettséggel.

Az élveszületett gyermekszám a várakozásokhoz képest a nők esetében pozitív hatású volt, ami az egyes bemutatott elméletek szemszögéből értelmezhető. Egyfelől a magyar nők esetében a párkapcsolattal való elégedettség részét képezheti a gyermekvállalás megvalósíthatósága, így a magasabb minőségű kapcsolatok együtt járnak a gyermekvállalással. Másfelől az alacsony minőségű kapcsolatokban az egyének nem vállalnak gyermeket, mert számolnak a kapcsolat felbomlásával a közeljövőben – ami egybehangzik a Becker és munkatársai (1977) által javasolt, a gyermekszámot a párkapcsolati minőség pozitív indikátoraként feltüntetendő gondolatmenettel.

A háztartás anyagi helyzete esetén feltételezhető volt, hogy a nélkülözés és az ebből fakadó feszültségek és konfliktusok csökkentik a párkapcsolat minőségét. A nemzetközi empirikus kutatások eredményeivel egybehangzóan a magyar nők párkapcsolati minőségét ténylegesen csökkentette az anyagi nélkülözés, ugyanakkor a férfiaknál e hatás nem volt tetten érhető.

Végül a relatív helyzet mutatóit tekintve is szignifikáns hatás volt látható a nő esetében. A modell szerint egy nő elégedetlensége a kapcsolatával növekszik, ha ő a háztartás fő kenyérkeresője, továbbá ha egy nő relatív státusza alacsonyabb (a tradicionális nemi viszonyokra utalva), mint a párjáé, nagyobb eséllyel elégedettebb a kapcsolatával. Bár ezek az eredmények a Becker- (1981) és Parsons- (1940; 1942; 1943; 1953; 1955a; 1955b) féle elméleteket, valamint a Fáber (2019) által elgondolt hatást igazolják, fontos megjegyezni, hogy a homogám státuszú kapcsolatban élő nők hasonlóan kisebb eséllyel tartoztak a női alacsony csoportba, mint a tradicionális elrendeződéssel jellemezhető – az alkudozási perspektíva, valamint a homofília elmélete mellett érvelve. Feltételezhető, hogy a magyar nők párkapcsolataiban mindkét hatás egyszerre érvényesül: a tradicionális kapcsolatok esetében az elkülönült nemi szerepek kölcsönös függést és kevés konfliktust hoznak, míg az egyenlőbb viszonyokkal rendelkezők párkapcsolati minősége a hasonlóság, valamint az Oppenheimer (1977) által megfogalmazott előnyök miatt lehet magasabb. Továbbá érdemes megjegyezni, hogy magyar viszonylatban a kétkeresős (egyenlőbbnek mondható) családforma hamar elterjedt, kvázi szintén tekinthető tradicionálisnak, ami megmutatkozhat a végzettségek összehasonlításában is.

A tanulmányban természetesen különböző limitációk is mutatkoztak. Az Életünk fordulópontjai kutatás egy változóval mérte a párkapcsolat minőségét, ami elfedi a kérdés komplexitását, másfelől a lekérdezések között eltelt 3-4 év miatt kevésbé részletes változások tárhatók fel. Továbbá mivel a felhasznált panelkutatás első hullámában a változó a vizsgált párkapcsolatok hossza, így maga az adatstruktúra megnehezíti az oksági kapcsolatok felállítását – kiemelten igaz ez a gyermekvállalás kérdését illetően, amelynél a legtöbb elméleti megközelítéssel és empirikus eredménnyel ellentétes hatások mutatkoztak. Harmadrészt mivel a négy hullám folyamán fennmaradt kapcsolatok szerepeltek a kutatásban, ez szelekciós hatást okozhat, ami (az esetleges konvencionalizáció mellett) alapvetően magas átlagos párkapcsolati minőséggel járhat, alacsony szórás mellett. A párkapcsolati elégedettség alakulásáról részletesebb és pontosabb képet gyakoribb ismétlődő lekérdezést alkalmazó vizsgálat adataival lehetett volna elérni, amely elegendő megfigyelési pontot biztosít az igazán alacsony minőségű, gyorsan a felbomlás felé haladó kapcsolatok vizsgálatához is.

Zárszóként: a párkapcsolat minőségének kutatása önmagában, illetve más társadalomtudományos kérdésekkel összekapcsolva gazdag kutatási területet kínál a téma iránt érdeklődő kutatóknak. Jelen kutatás eredményei remélhetőleg ösztönzőleg hatnak a hazai társadalomtudósok számára, és további magyar eredményekkel lehetőség nyílik egy hazai diskurzus kialakítására, valamint a nemzetközi színtérbe való bekapcsolódásra.

IRODALOM

- Allport, G. W. and Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432–443.
- Amato, P. R. (1996). Explaining the intergenerational transmission of divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 58(3), 628–640.
- Amato, P. R. and DeBoer, D. D. (2001). The transmission of marital instability across generations: relationship skills or commitment to marriage? *Journal of Marriage and Family*, 63(4), 1038–1051.
- Anderson, J. R., Van Ryzin, M. J. and Doherty, W. J. (2010). Developmental trajectories of marital happiness in continuously married individuals: a group-based modeling approach. *Journal of Family Psychology*, 24(5), 587–596.
- Anthony, M. J. (1993). The relationship between marital satisfaction and religious maturity. *Religious Education*, 88(1), 97–108.
- Aron, A., Norman, C. C., Aron, E. N. and Lewandowski, G. (2002). Shared participation in self-expanding activities: Positive effects on experienced marital quality. In P. Noller and J. A. Feeney, (Eds.), *Advances in personal relationships. Understanding marriage: developments in the study of couple interaction* (pp. 177–194). New York: Cambridge University Press.
- Aytac, I. A. and Rankin, B. H. (2009). Economic crisis and marital problems in Turkey: testing the family stress model. *Journal of Marriage and the Family*, 71(3), 756–767.
- Bartus T. (2015). Lemorzsolódás és súlyozás az Életünk fordulópontjai panelfelvételben. *Demográfia*, 58(4), 287–308.
- Becker, G. S. (1981). *A Treatise on the Family*. Cambridge: Harvard University Press.
- Becker, G. S., Landes, E. M. and Michael, R. T. (1977). An economic analysis of marital instability. *Journal of Political Economy*, 85(6), 1141–1187.
- Bennett, N. G., Blanc, A. K. and Bloom, D. E. (1988). Commitment and the modern union: assessing the link between premarital cohabitation and subsequent marital stability. *American Sociological Review*, 53(1), 127–138.
- Berger V. (2019). Mediatizált szerelem. A Tinder fenomenológiája. *Replika*, 2019(113), 63–87.
- Bernard, J. S. (1972). *The future of marriage*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Bernard, J. S. (1976). Homosociality and female depression. *Journal of Social Issues*, 32(4), 213–238.
- Birditt, K. S., Hope, S., Brown, E. and Orbuch, T. (2012). Developmental trajectories of marital happiness over 16 years. *Research in Human Development*, 9(2), 126–144.
- Bodenmann, G., Ledermann, T. and Bradbury, T. N. (2007). Stress, sex, and satisfaction in marriage. *Personal Relationships*, 14(4), 551–569.
- Booth, A. (1977). Wife's employment and husband's stress: a replication and refutation. *Journal of Marriage and the Family*, 39(4), 387–398.
- Booth, A. and Edwards, J. N. (1990). Transmission of marital and family quality over the generations. *Journal of Divorce*, 13(2), 41–58.
- Booth, A. and Edwards, J. N. (1992). Starting over: why remarriages are more unstable. *Journal of Family Issues*, 13(2), 179–194.

- Brehm, S. S., Miller, R. S., Perlman, D. and Campbell, S. M. (2001). *Intimate Relationships*. New York: McGraw-Hill (third edition).
- Brown, S. L. (2003). Relationship quality dynamics of cohabiting unions. *Journal of Family Issues*, 24(5), 583–601.
- Brown, S. L. (2004). Moving from cohabitation to marriage: effects on relationship quality. *Social Science Research*, 33(1), 1–19.
- Brown, S. L., Manning, W. D. and Payne, K. K. (2015). Relationship quality among cohabiting versus married couples. *Journal of Family Issues*, 38(12), 1730–1753.
- Bukodi E. (2004). *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon*. Budapest: Századvég – Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság.
- Buunk, B. P. and Mutsaers, W. (1999). The nature of the relationship between remarried individuals and former spouses and its impact on marital satisfaction. *Journal of Family Psychology*, 13(2), 165–174.
- Byrne, D. and Nelson, D. (1965). Attraction as a linear function of proportion of positive reinforcements. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1(6), 659–663.
- Caughlin, J. P. and Huston, T. L. (2006). The affective structure of marriage. In A. L. Vangelisti and D. Perlman, (Eds.), *The Cambridge handbook of personal relationships* (pp. 131–157). New York: Cambridge University Press.
- Cherlin, A. (1977). The effect of children on marital dissolution. *Demography*, 14(3), 265–272.
- Cherlin, A. (1978). Remarriage as an incomplete institution. *American Journal of Sociology*, 84(3), 634–650.
- Cleek, M. G. and Pearson, T. A. (1985). Perceived causes of divorce: an analysis of interrelationships. *Journal of Marriage and the Family*, 47(1), 179–183.
- Conger, R. D., Elder, G. H., Lorenz, F. O., Conger, K. J., Simons, R. L., Whitbeck, L. B., Huck, S. and Melby, J. N. (1990): Linking economic hardship to marital quality and instability. *Journal of Marriage and Family*, 52(3), 643–656.
- Conger, R. D., Ge, X., Elder, G. H., Lorenz, F. O. and Simons, R. L. (1994). Economic stress, coercive family process, and developmental problems of adolescents. *Child Development*, 65(2), 541–561.
- Corra, M., Carter, S. K., Carter, J. S. and Knox, D. (2009). Trends in marital happiness by gender and race, 1973 to 2006. *Journal of Family Issues*, 30(10), 1379–1404.
- Delatorre, M. Z. and Wagner, A. (2019). How do couples disagree? An analysis of conflict resolution profiles and the quality of romantic relationships. *Revista Colombiana de Psicología*, 28(2), 91–108.
- Dyer, E. D. (1963). Parenthood as a crisis: a re-study. *Journal of Marriage and Family*, 25(2), 196–202.
- Dudley, M. G. and Kosinski, F. A. (1990). Religiosity and marital satisfaction: a research note. *Review of Religious Research*, 32(1), 78–86.
- Edmonds, V. H. (1967). Marital conventionalization: definition and measurement. *Journal of Marriage and the Family*, 29(4), 681–688.
- Erát D. (2018). A vallás és a párválasztás. In Kiss G., (szerk.), *Fiatal Kutatók és Doktoranduszok VIII. Nemzetközi Teológuskonferenciájának tanulmánykötete* (58–66. o.). Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége – Falk1 Edutus Ház Rendezvényközpont.

- Erát D. (2019). Összefüggések a párkapcsolat szerkezete és felbomlása között a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Szociológiai Szemle*, 29(3), 23–39.
- Esteve, A., Román, J. G. and Permanyer, I. (2012). The gender-gap reversal in education and its effect on union formation: The end of hypergamy? *Population and Development Review*, 38(3), 535–546.
- Fáber Á. (2019). Az autotelikus párkapcsolat és a gyerekvállalás mint „metaprojekt”. *Replika*, 2019(110), 95–137.
- Földházi E. (2008): Az első házasság felbomlása – eseménytörténeti elemzés. *Demográfia*, 51(1), 79–111.
- Foran, H. M., Hahlweg, K., Kliem, S. and O’Leary, K. D. (2013). Longitudinal patterns of relationship adjustment among German parents. *Journal of Family Psychology*, 27(5), 838–843.
- Glenn, N. D. and Weaver, C. N. (1977). The marital happiness of remarried divorced persons. *Journal of Marriage and Family*, 39(2), 331–337.
- Glenn, N. D. and McLanahan, S. (1982). Children and marital happiness: a further specification of the relationship. *Journal of Marriage and the Family*, 44(1), 63–72.
- Gödri I. (2001). *A házassági kapcsolatok minősége és stabilitása* (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések 66). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Gottman, J. M. (1993). A theory of marital dissolution and stability. *Journal of Family Psychology*, 7(1), 57–75.
- Grow, A. and Van Bavel, J. (2015). Assortative mating and the reversal of gender inequality in education in Europe: An agent-based model. *Plos One*, 10(6), 1–24.
- Hardie, J. H. and Lucas, A. (2010). Economic factors and relationship quality among young couples: comparing cohabitation and marriage. *Journal of Marriage and Family*, 72(5), 1141–1154.
- Hicks, M. W. and Platt, M. (1970). Marital happiness and stability: a review of the research in the sixties. *Journal of Marriage and the Family*, 32(4), 553–574.
- Hobart, C. (1991). Conflict in remarriages. *Journal of Divorce & Remarriage*, 15(3–4), 69–86.
- Huston, T. L. and Houts, R. M. (1998). The psychological infrastructure of courtship and marriage: the role of personality and compatibility in romantic relationships. In T. N. Bradbury, (Eds.), *The Developmental Course of Marital Dysfunction* (pp. 114–152). New York: Cambridge University Press.
- Huston, T. L., Caughlin, J. P., Houts, R. M., Smith, S. E. and George, L. J. (2001a). The conubial crucible: newlywed years as predictors of marital delight, distress, and divorce. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(2), 237–252.
- Huston, T. L., Niehuis, S. and Smith, S. E. (2001b). The early marital roots of conjugal distress and divorce. *Current Directions in Psychological Science*, 10(4), 116–119.
- Jackson, J. B., Miller, R. B., Oka, M. and Henry, R. G. (2014). Gender differences in marital satisfaction: a meta-analysis. *Journal of Marriage and Family*, 76(1), 105–129.
- Johnson, D. R. (1995). Assessing marital quality in longitudinal and life course studies. In J. C. Conoley and E. B. Werth, (Eds.), *Family Assessment*. Lincoln: Buros Institute of Mental Measurements, University of Nebraska-Lincoln.
- Johnson, D. R., White, L. K., Edwards, J. N. and Booth, A. (1986). Dimensions of marital quality. *Journal of Family Issues*, 7(1), 31–49.

- Jones, B. L. and Nagin, D. S. (2013). A note on a Stata plugin for estimating group-based trajectory models. *Sociological Methods & Research*, 42(4), 608–613.
- Karney, B. R. and Bradbury, T. N. (1997). Neuroticism, marital interaction, and the trajectory of marital satisfaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(5), 1075–1092.
- Kelley, H. H., LeBaron, A. B. and Hill, E. (2018). Financial stress and marital quality: the moderating influence of couple communication. *Journal of Financial Therapy*, 9(2), 18–36.
- Kurdek, L. A. (1999). The nature and predictors of the trajectory of change in marital quality for husbands and wives over the first 10 years of marriage. *Development Psychology*, 35(5), 1283–1296.
- LeMasters, E. E. (1957). Parenthood as Crisis. *Marriage and Family Living*, 19(4), 352–355.
- Levenson, R. W., Carstensen, L. L. and Gottman, J. M. (1993). Long-term marriage: age, gender, and satisfaction. *Psychology and Aging*, 8(2), 301–313.
- Levinger, G. (1966). Sources of marital dissatisfaction among applicants for divorce. *American Journal of Orthopsychiatry*, 36(5), 803–807.
- Li, X., Cao, H., Lan, J., Ju, X., Zheng, Y., Chen, Y., Zhou, N. and Fang, X. (2017). The association between transition pattern of marital conflict resolution styles and marital quality trajectory during the early years of Chinese marriage. *Journal of Social and Personal Relationships*, 36(1), 153–186.
- Liefbroer, A. C. and Dourleijn, E. (2006). Unmarried cohabitation and union stability: testing the role of diffusion using data from 16 European countries. *Demography*, 43(2), 203–221.
- Lindahl, K., Clements, M. and Markman, H. (1998). The development of marriage: A 9-year perspective. In T. Bradbury, (Eds.), *The developmental course of marital dysfunction* (pp. 205–236). New York: Cambridge University Press.
- Liu, G. (2002). How premarital children and childbearing in current marriage influence divorce of Swedish women in their first marriages. *Demographic Research*, 7(10), 389–406.
- Lorber, M. F., Erlanger, A. C. E., Heyman, R. E. and O’Leary K. D. (2015). The honeymoon effect: does it exist and can it be predicted? *Prevention Science*, 16(4), 550–559.
- Lupri, E. and Frideres, J. (1981). The Quality of Marriage and the Passage of Time: Marital Satisfaction over the Family Life Cycle. *The Canadian Journal of Sociology / Cahiers Canadiens de Sociologie*, 6(3), 283–305.
- Makay Zs. (2016). Kikerülés követéses vizsgálatból elhalálozás, válaszmegtagadás és egyéb okok miatt: panelkopás az „Életünk fordulópontjai” adatfelvételben. *Szociológiai Szemle*, 26(3), 99–121.
- Miller, R. B. (2000). Misconceptions about the U-shaped curve of marital satisfaction over the life course. *Family Science Review*, 13(1–2), 60–73.
- Monostori J. (2019). Egyszülős családok és politikák Magyarországon és Európában. *Demográfia*, 62(1), 5–41.
- Murinkó L. és Spéder Zs. (szerk.) (2016). *Felhasználói kézikönyv az Életünk fordulópontjai panelkutatás 1–4. hullámához* (KSH Népszéktudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések 97). Budapest: KSH Népszéktudományi Kutatóintézet.
- Myers, S. M. (2006). Religious homogamy and marital quality: historical and generational patterns, 1980–1997. *Journal of Marriage and Family*, 68(2), 292–304.

- Nagin, D. S. (2005). *Group-based modeling of development over the life course*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nagin, D. S. (2014). Group-based trajectory modelling: an overview. *Annals of Nutrition & Metabolism*, 65(2-3), 205-210.
- Niehuis, S., Reifman, A., Feng, D. and Huston, T. L. (2015). Courtship progression rate and declines in expressed affection early in marriage: a test of the disillusionment model. *Journal of Family Issues*, 37(8), 1074-1100.
- Nock, S. L. (1995). A comparison of marriages and cohabiting relationships. *Journal of Family Issues*, 16(1), 53-76.
- Oppenheimer, V. K. (1977). The sociology of women's economic role in the family. *American Sociological Review*, 42(3), 387-406.
- Greeff, P. and De Bruyne, T. (2000). Conflict management style and marital satisfaction. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 26(4), 321-334.
- Parsons, T. (1940): An analytical approach to the theory of social stratification. In T. Parsons, (Ed.), *Essays in sociological theory* (pp. 69-89). Glencoe: Free Press.
- Parsons, T. (1942): Age and sex in the social structure of the United States. In T. Parsons, (Ed.), *Essays in sociological theory* (pp. 89-104). Glencoe: Free Press.
- Parsons, T. (1943): The kinship system of the contemporary United States. In T. Parsons, (Ed.), *Essays in sociological theory* (pp. 177-197). Glencoe: Free Press.
- Parsons, T. (1953): A revised analytical approach to the theory of social stratification. In T. Parsons, (Ed.), *Essays in sociological theory* (pp. 386-440). Glencoe: Free Press.
- Parsons, T. (1955a). The American family: its relations to personality and to the social structure. In T. Parsons and R. F. Bales, (Eds.), *Family, socialization and interaction process* (pp. 35-133). Glencoe: Free Press.
- Parsons, T. (1955b). Family structure and the socialization of the child. In T. Parsons and R. F. Bales, (Eds.), *Family, socialization and interaction process* (pp. 3-35). Glencoe: Free Press.
- Pearlin, L. I. (1975). Status inequality and stress in marriage. *American Sociological Review*, 40(3), 344-357.
- Pilinszki A. (2013). „Az ágy közös, a párna nem.” A párkapcsolati instabilitás nemi sajátosságai. *Socio.hu*, 3(4), 41-53.
- Pollak, R. A. (2005). *Bargaining power in marriage: earnings, wage rates and household production* (NBER Working Papers 11239) Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Proulx, C. M., Helms, H. M. and Buehler, C. (2007). Marital quality and personal well-being: a meta-analysis. *Journal of Marriage and Family*, 69(3), 576-593.
- Ramu, G. N. (1984). Family background and perceived marital happiness: a comparison of voluntary childless couples and parents. *The Canadian Journal of Sociology / Cahiers Canadiens de Sociologie*, 9(1), 47-67.
- Rhine, D. (1981). Bases of marital satisfaction among men and women. *Journal of Marriage and the Family*, 43(4), 941-955.
- Rijken, A. J. and Thomson, E. (2011). Partners' relationship quality and childbearing. *Social Science Research*, 40(2), 485-494.
- Robles, T. F. (2014). Marital quality and health. *Current Directions in Psychological Science*, 23(6), 427-432.

- Rogers, E. M. and Bhowmik, D. P. (1970). Homophily-heterophily: relational concepts for communication research. *Public Opinion Quarterly*, 34(4), 523–538.
- Rohr A. (2017). Vélemények a házasságról és az élettársi kapcsolatról Magyarországon a rendszerváltást követő 25 évben. *Demográfia*, 60(2–3), 173–195.
- Rohr, A. (2018). *Does the survey mode influence the results about partnership quality?* (Hungarian Demographic Research Institute Research Highlights 32). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Rollins, B. C. and Cannon, K. L. (1974). Marital satisfaction over the family life cycle: a re-evaluation. *Journal of Marriage and the Family*, 36(2), 271–282.
- Rövid I. (2018). Pillanatfelvétel a szinglikről. A szinglik általános és területi jellemzői a népszámlálási adatok alapján. *Területi Statisztika*, 58(3), 302–318.
- Safilios-Rothschild, C. (1975). Family and stratification: some macrosociological observations and hypotheses. *Journal of Marriage and the Family*, 37(4), 855–860.
- Schaefer, D. R. (2012). Homophily through non reciprocity: results of an experiment. *Social Forces*, 90(4), 1271–1295.
- Shehan, C. L., Bock, E. W. and Lee, G. R. (1990). Religious heterogamy, religiosity and marital happiness: the case of Catholics. *Journal of Marriage and the Family*, 52(1), 73–79.
- Shek, D. T. L. (1995). Gender differences in marital quality and well-being in Chinese married adults. *Sex Roles*, 32(11–12), 699–715.
- Skinner, K. B., Bahr, S. J., Crane, D. R. and Call, V. R. A. (2002). Cohabitation, marriage, and remarriage. *Journal of Family Issues*, 23(1), 74–90.
- Spanier, G. B. (1979). The measurement of marital quality. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 5(3), 288–300.
- Spéder Zs. (2005). Az élettársi kapcsolat térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átalakulás értelmezéséhez. *Demográfia*, 48(3–4), 187–217.
- Sullivan, K. T. (2001). Understanding the relationship between religiosity and marriage: An investigation of the immediate and longitudinal effects of religiosity on newlywed couples. *Journal of Family Psychology*, 15(4), 610–626.
- Vaillant, C. O. and Vaillant, G. E. (1993). Is the U-curve of marital satisfaction an illusion? A 40-year study of marriage. *Journal of Marriage and Family*, 55(1), 230–239.
- VanLaningham, J., Johnson, D. R., and Amato, P. (2001). Marital happiness, marital duration, and the U-shaped curve: evidence from a five-wave panel study. *Social Forces*, 79(4), 1313–1341.
- Vannoy, D. and Cubbins, L. A. (2001). Relative socioeconomic status of spouses, gender attitudes, and attributes, and marital quality experienced by couples in metropolitan Moscow. *Journal of Comparative Family Studies*, 32(2), 195–217.
- Vannoy, D. and Philliber, W. W. (1992). Wife's Employment and quality of marriage. *Journal of Marriage and the Family*, 54(2), 387–398.
- Veevers, J. E. (1980). *Childless by choice*. Toronto: Butterworth.
- Vemer, E., Coleman, M., Ganong, L. and Cooper, H. (1989). Marital satisfaction in remarriage: a meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 51(3), 713–725.
- Waller, W. (1938). *The family: a dynamic interpretation*. New York: Cordon.

- Wheeler, L. A., Updegraff, K. A. and Thayer, S. M. (2010). Conflict resolution in Mexican-origin couples: culture, gender, and marital quality. *Journal of Marriage and Family*, 72(4), 991-1005.
- White, L. K., Booth, A. and Edwards, J. N. (1986). Children and marital happiness. *Journal of Family Issues*, 7(2), 131-147.
- Whitton, S., Rhoades, G. K., Stanley, S. M. and Markman, H. J. (2008): Effects of parental divorce on marital commitment and confidence. *Journal of Family Psychology*, 22(5), 789-793.
- Zhang, H. (2015). Wives' relative income and marital quality in urban China: gender role attitudes as a moderator. *Journal of Comparative Family Studies*, 46(2), 203-220.

MELLÉKLET

M1. táblázat: A végső alminta elemszámához vezető lépések

A megfigyelések szűrésének okai	Elemsszám változása
Mind a négy hullámban szereplő személyek	8103
Az első hullámban a partnerükkel élők	5511
A második hullámig együtt éltek	4416
A harmadik hullámig együtt éltek	3880
A negyedik, utolsó lekérdezésig együtt éltek	3404
Inkonzisztens partner- és együttélés adatok	3384
Egynél több esetben hiányzó párcapcsolattal való elégedettségérték	3268

Forrás: Életünk fordulópontjai panelkutatás longitudinális adatbázisa (2001–2013).

Megjegyzés: mivel az alkalmazott módszernek minimum három megfigyelési időpontból származó adata van szüksége, így az ennél több hiányzó elégedettségi véleménnyel rendelkező személyek kikerültek az almintából.

M2. táblázat: A modellek illeszkedési mutatóinak összehasonlítása különböző csoportszámú és pályájú modellek esetén (nők)

Csoportok száma	Modell	LL	AIC	BIC(7277)	BIC(1822)	Becsült arányok	Kiválasztott modell	
1	1	-12343,08	-12346,08	-12356,42	-12354,35	1	-	
1	2	-12291,35	-12295,35	-12309,14	-12306,37	1	-	
1	3	-12291,22	-12296,22	-12313,45	-12309,99	1	-	
2	1,1	-11725,90	-11731,90	-11752,58	-11748,42	0,44	0,56	
2	1,2	-11713,16	-11720,16	-11744,28	-11739,43	0,42	0,58	
2	1,3	-11712,80	-11720,80	-11748,37	-11742,83	0,42	0,58	
2	2,1	-11711,90	-11718,90	-11743,03	-11738,18	0,47	0,53	
2	2,2	-11696,71	-11704,71	-11732,28	-11726,74	0,44	0,56	x
2	2,3	-11696,60	-11705,60	-11736,62	-11730,39	0,44	0,56	
2	3,1	-11711,66	-11719,66	-11747,23	-11741,69	0,47	0,53	
2	3,2	-11696,19	-11705,19	-11736,21	-11729,97	0,44	0,56	
2	3,3	-11696,09	-11706,09	-11740,55	-11733,63	0,44	0,56	

Forrás: Életünk fordulópontjai panelkutatás longitudinális adatbázisa (2001–2013)

Megjegyzés: BIC = bayesian information criterion; AIC = akaike information criterion; LL = log-likelihood.

A modell esetében az „1” lineáris, a „2” másodfokú, a „3” pedig harmadfokú görbével rendelkező csoportot jelöl.

A modellválasztás során a három csoporttal rendelkező modellek kikerültek a harmadik csoport konzisztensen alacsony aránya (<0,08) miatt.

M3. táblázat: A modellek illeszkedési mutatóinak összehasonlítása különböző csoportszámú és pályájú modellek esetén (férfiak)

Csoportok száma	Modell	LL	AIC	BIC(5777)	BIC(1446)	Becsült arányok	Kiválasztott modell	
1	1	-8261,62	-8264,62	-8274,62	-8272,54	1	-	
1	2	-8242,51	-8246,51	-8259,84	-8257,07	1	-	
1	3	-8241,29	-8246,29	-8262,94	-8259,48	1	-	
2	1,1	-7962,43	-7968,43	-7988,41	-7984,26	0,46	0,54	
2	1,2	-7958,17	-7965,17	-7988,49	-7983,64	0,45	0,55	
2	1,3	-7954,20	-7962,20	-7988,85	-7983,31	0,45	0,55	
2	2,1	-7956,24	-7963,24	-7986,55	-7981,70	0,49	0,51	
2	2,2	-7951,70	-7959,70	-7986,34	-7980,80	0,47	0,53	
2	2,3	-7948,34	-7957,34	-7987,32	-7981,09	0,47	0,53	x
2	3,1	-7956,23	-7964,23	-7990,87	-7985,33	0,49	0,51	
2	3,2	-7951,69	-7960,69	-7990,67	-7984,44	0,47	0,53	
2	3,3	-7948,27	-7958,27	-7991,58	-7984,66	0,47	0,53	

Forrás: Életünk fordulópontjai panelkutatás longitudinális adatbázisa (2001–2013)

Megjegyzés: BIC = bayesian information criterion; AIC = akaike information criterion; LL = log-likelihood.

A modell esetében az „1” lineáris, a „2” másodfokú, a „3” pedig harmadfokú görbével rendelkező csoportot jelöl.

A modellválasztás során a három csoporttal rendelkező modellek kikerültek a harmadik csoport konzisztensen alacsony aránya (<0,08) miatt.

THE DEVELOPMENT OF RELATIONSHIP SATISFACTION OVER TIME: POSSIBLE TRAJECTORIES AND DETERMINANTS

ABSTRACT

The present paper examines the relationship satisfaction trajectories and their possible determinants in the case of Hungarian women and men. A group-based trajectory analysis was conducted, using data from four waves (2001/2002–2012/2013) of the Hungarian Generations and Gender Survey, called *Életünk fordulópontjai*. The group-based approach identifies distinct trajectory groups of relationship quality, therefore uncovering the underlying heterogeneity behind women's and men's mean satisfaction change over time. A high (57%) and low (43%) satisfaction group were discovered amongst women, while men had a high (54%) and an average (46%) group, but a general decline in the first years of the relationship was observed in all four distinct trajectories.

For women, a lower level of relationship satisfaction was linked with parental divorce, living in a cohabitation instead of being married, non-peaceful conflict resolution methods, economic hardships and being the only breadwinner, while children and a traditional or homogamous relative status compared to their partners was found to increase satisfaction. Men had similar effects regarding parental divorce, relationship type and conflict resolution, but economic and status related variables were not significant.

GONDOZÓI MIGRÁCIÓ ÉS NEMI SZEREPFELFOGÁSOK*

Gábrriel Dóra

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a külföldi gondozói iparágban részt vevő nők és otthon maradt párjuk szemszögéből elemezi a családon belüli nemi szerepek, az ezekhez kapcsolódó értékek, vélemények alakulását. Az összesen 34 interjú anyagát tartalmazó elemzés különös hangsúlyt fektet a férfiak szempontjaira a migrációs helyzetben. A kvalitatív vizsgálat rávilágít arra, hogy az otthon maradt férfi családtagok és a munkamigrációban részt vevő nők között komoly feszültségek jelentkeznek a család pénzügyei körül, ami a férfiakat különféle alkalmazkodási stratégiák kialakítására sarkallja, nemi identitásukat is alakítva. Mindezek mellett amíg a férfiak megtapasztalják az otthonmaradás előnyeit, a munkavállalás miatt távol lévő nők gyermekük önállóságát emelik ki transznacionális gondozási kötelezettségeik kapcsán. Az elemzés rámutat a migráció és a nemi szerepfelfogások között fellelhető néhány összefüggésre, amely szerint a gondozói migrációban részt vevő nők emancipatorikus törekvései vagy ezek hiánya az életúttal szoros kapcsolatban áll.

Tárgyszavak: nemi szerepek, munkamigráció, gondozói migráció, ingázás

Gábrriel Dóra, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

E-mail: gabriel@demografia.hu

---

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3-I.-PTE-280 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával, valamint az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú, „Tehetségből fiatal kutató. A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” megnevezésű projekt a Széchenyi 2020 program keretében, európai uniós (Európai Szociális Alap) társfinanszírozással valósult meg. A szakmai segítségért köszönetemet fejezem ki Váradiné Monikának, Melegh Attilának, valamint a Demográfia folyóirat szerkesztőségétől felkért két bírálónak.

BEVEZETÉS

Vizsgálatom külföldön dolgozó, a gondozói iparágban munkát vállaló egyénekre és a Magyarországon élő legközelebbi hozzátartozóikkal való kapcsolatára fókuszál. A gondozói migrációban részt vevő dolgozók nagy része nő (Parreñas, 2001), aminek számos vonatkozása van mind a munkatevékenység, mind a kibocsátó háztartás, a családi élet és az otthoni gondozási kötelezettségek megszervezése szempontjából. Ugyanakkor, mint minden migrációs aktus esetében, a munkamigrációban közvetlenül érintettek köre nem korlátozódik a munkavállalókra, hanem idetartoznak az otthon maradt férjek, élettársak, gyermekek, szülők, egyéb hozzátartozók, barátok, ismerősök. A tanulmány elsősorban a munkamigráció és a nemi szerepek kapcsolatát vizsgálja az érintett férfiak és nők perspektívájából. Kérdéseimet két irányból, a nők és a férfiak nézőpontjából teszem fel. Egyrészt arra keresem a választ, hogy milyen hatása van a nők külföldi munkavállalásának a férfi nemi szerepekre, milyen feszültségek jelentkeznek a háztartáson belül a távollétből adódóan. Másrészt a munkamigrációban ténylegesen részt vevő nők esetében azt a kérdést teszem fel, hogy elbeszéléseikben hogyan jelennek meg nemi szerepeik a migráció során. Milyen mintázat fedezhető fel azoknál a nőknél, akiknél a tradicionális attitűdök, azaz a hagyományos női gondozói és férfi eltartó szerepek hangsúlyosak, és kiknél nyerne teret a függetlenségen alapuló attitűdök?

Empirikus kutatásom alapját az Ausztriába – olykor Németországba – járó magyarországi idősgondozókkal készült interjúk adják. Az osztrák társadalombiztosítási adatok szerint 2012 óta folyamatosan nő a magyar bentlakásos idősgondozók száma és aránya a célországban. Míg 2012-ben 2755 fő, 2018-ban már 5704 Magyarországról származó személy rendelkezett a gondozáshoz szükséges vállalkozói engedéllyel Ausztriában, ami az összes gondozói vállalkozói engedéllyel rendelkezők 6,43%-ának felel meg (Gábrriel, 2019: 40). Ezek a számok azonban az Ausztriában dolgozó magyar gondozóknak csak egy részét fedik le; jelenlétük a munka informális jellege miatt jóval nagyobbra tehető. A Magyarországról induló gondozók mozgása az ingázás (Melegh et al., 2018; Váradi, 2018a) vagy a körkörös migráció (Turai, 2018) fogalmával írható le, mivel évente többször, rendszeres időközönként hagyják el otthonukat, majd térnek vissza külföldi munkavégzésük helyszínéről. A vizsgálatban szereplő házi idősgondozók tehát annak a közel százezer fős (Gödri, 2018) magyar munkavállalói csoportnak a részét képezik, amelynek tagjai külföldi telephelyen dolgoznak, azonban magyar háztartásokhoz tartoznak.

A tanulmány három részre tagolódik. Az első fejezetben a nemi szerepekkel kapcsolatos elméleteket, kutatási eredményeket mutatom be, amelyek kvantitatív és kvalitatív módszertannal végzett kutatások tanulságaiba, ezek magyarországi vonatkozásaiiba engednek betekintést. Ezután röviden tárgyalom a női munkamigráció és a családon belüli viszonyok alakulásának kapcsolatát. A kutatási kérdések és módszertan bemutatását követően a nemi szerepeket három szempontból elemzem. Elsőként az otthon maradt férfiak perspektívájából vizsgálom a családon belüli munkamigrációról szóló érvelés jellegzetességeit, majd a párok közt kialakult főbb töréspontokat veszem szemügyre. Harmadik kérdéskörként az otthoni, családtag felé irányuló gondozási kötelezettségeket tanulmányozom az otthon maradt férfi családtagok szemszögéből. Az utolsó fejezetben a migráció következtében alakuló nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök elemzésére vállalkozom, az ingázó nők nézőpontjából.

ELMÉLET

A nemi szerepekkel kapcsolatos elvárások vizsgálata

A fizetett munka, a háztartási munka, valamint a gyermekgondozási feladatok férfiak és nők közötti felosztásáról való elképzelések összességét nemi szerepfelfogásnak/elvárásnak (*gender role attitudes*) vagy genderideológiának nevezi a szakirodalom (Walter, 2018). A nők és férfiak közti munkamegosztás különbségei és a szerepelvárások változása már az 1970-es években kutatások tárgyát képezte, napjainkra pedig a szociológiai kutatások megkerülhetetlen aspektusává vált. Az elemzések egy része longitudinális adatok segítségével arra keresi a választ, hogy milyen időbeli változások figyelhetők meg a nem és más társadalmi-demográfiai változók mentén ezen attitűdök alakulásában, az eredmények pedig arra mutatnak rá, hogy a nemi szerepekről alkotott hagyományos elképzelések súlya az elmúlt évtizedekhez képest egyre csökken, míg az egalitárius¹ gondolkodás számos országban erősödik (Boehnke, 2011; Valentova, 2013).

---

¹ Az egalitárius értékfelfogás azt jelenti, hogy az adott személy véleménye szerint a férfiaknak és nőknek egyenlő mértékben kellene szerepet vállalniuk a háztartási munkák elvégzésében, valamint egyetért azzal, hogy a nők is részt vállalhassanak fizetett munkában (Walter, 2018). A tradicionális vagy hagyományos szerepfelfogás ennek az ellenkezője; eltérő és egyenlőtlen társadalmi és magánéleti szerepeket rendel a nőkhöz és a férfiakhoz: a nő feladata a gyermekekről való gondoskodás és a háztartási munka végzése, míg a férfié a kenyérkereső szerep.

A nemi szerepfelfogásnak a tradicionális felől az egyenlőségpárti felé való eltolódása mögött többféle ok húzódik meg. Kalmijn (2003) szerint a változás egyrészt kulturális tényezőkre, másrészt gazdasági okokra vezethető vissza. Az előbbi kapcsán úgy találja, hogy az erősödő egyenlőségfelfogás a nemi szerepek terén egy szélesebb társadalmi értékváltozás része, amely az individualizáció és a szekularizáció felerősödésével valósult meg. A gazdasági és technológiai változások – elsősorban a nők iránt megnövekedett munkaerőpiaci kereslet és munkába állásuk, különös tekintettel a házas nők nagyarányú munkaerőpiaci jelenlétére – szintén elősegítették az attitűdbeli változásokat, így a társadalmi elfogadást is. Walter (2018) a változás fő okait szintén az elmúlt évtizedekben lezajlott folyamatokra vezeti vissza. A nőknek az oktatásban és a munkaerőpiacon való megnövekedett jelenléte mellett a családszerkezeti változásokat, valamint a személyesen megélt tapasztalatok és a kulturális-történelmi közeg változását hangsúlyozza.

A nemi szerepekkel kapcsolatos elvárások mérésének bevett módja a kvantitatív² módszerek alkalmazása, ugyanakkor kvalitatív kutatások éppúgy megtalálhatók a témában. Curran és munkatársai (2006) amellet érvelnek, hogy az utóbbi évtizedekben a migráció és a gender összefüggéseit a kvalitatív vizsgálatok nagyobb sikerrel elemezték, ami részben az adatfelvétel módszeréből, részben a kutatási kérdések természetéből (azaz a kontextus és a dinamika megértésének igényéből) fakadt. A kvantitatív felmérések továbbá több módszertani kérdést is felvetnek; nehézséget jelenthet például, hogy a kérdezettek az idő előrehaladtával eltérően interpretálhatják a fogalmakat (az időbeli hatás mibenlétére mutat rá például Ciabattari, 2001; Carter and Borch, 2005; Walter, 2018). Walter elemzése arra hívja fel a figyelmet, hogy mivel a kérdőívek többségét az 1970–1980-as években alakították ki, a nemi szerepekhez kapcsolódó kérdések és mérőszámok jellemzően erősen a tradicionális munkamegosztásra fókuszálnak, jöllehet a férfiak és apák szerepe változásokon ment át az elmúlt évtizedekben.

A kvantitatív elemzések nagy része nem tesz kísérletet arra, hogy kilépjen a nemzetállami szintű értelmezési keretből, és többnyire az egyes országok közti különbségekre világít rá (például Kalmijn, 2003; Boehnke, 2011), mindezt a társadalmi struktúra intézményrendszere, politikai és gazdasági feltételei vizsgálatának beemelésével. Boehnke (2011) megállapítása szerint a társadalmi-strukturális helyzet egy országon belül fontosabb szerepet játszik a nők nemi

² Ehhez nemzetközi kérdőíves felmérések biztosítanak adatokat, például a családon belüli változásokat vizsgáló *Gender and Generations Survey* (GGS), a társadalmi és morális értékekre fókuszáló *European Values Study* (EVS), az *International Social Survey Programme* (ISSP) vagy *European Social Survey* (ESS), továbbá számos nemzeti adatfelvétel (például nemzeti háztartáspanel) is tartalmaz a nemi szerepekre vonatkozó kérdéseket.

szerepfelfogásában, mint a kulturális hatások. Baxter (1997) öt ország adatain alapuló összehasonlító vizsgálata azonban épp a hasonlóságokra hívja fel a figyelmet, jóllehet az elemzéshez meglehetősen hasonló gazdasági mutatókkal rendelkező országokat választott ki. Tanulmánya jól példázza azt az igen gyakori jelenséget, hogy a nemi szerepelvárásokkal kapcsolatos elemzések jelentős hányada a „fejlett”, nyugati országokra fókuszál.

Ennek köszönhetően ugyanakkor gazdag anyag áll rendelkezésünkre az európai és észak-amerikai társadalmakon belüli nemi szerepfelfogás alakulásáról. Kérdőíves felmérések szerint e különbségek alapvető demográfiai és társadalmi-gazdasági változók mentén figyelhetők meg. Az adatok rávilágítanak arra, hogy a nők inkább egyenlőségpártiak a férfiakkal szemben (Berridge et al., 2009), míg az iskolai végzettséget tekintve a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők (Bryant, 2003), életkori bontásban pedig inkább a fiatalabbak képviselik egyenlőségre törekvő értékfelfogást (Lynott and McCandless, 2000; Berridge et al., 2009; Valentova, 2013). A társadalmi osztály (Penn, 1990), valamint a foglalkoztatottsághoz fűződő személyes tapasztalat (Cassidy and Warren, 1996) szintén befolyásoló tényező. Cassidy és Warren eredményei szerint a foglalkoztatott nők valószínűbben utasítják el a hagyományos nemi szerepfelfogást, mint nem foglalkoztatott társaik. Egy adott társadalomban a nemi szerepek időbeli változása szintén vizsgálat tárgyát képezi (például Berridge et al., 2009; Valentova, 2013; Gregor, 2016). Berridge és társai egy brit adatfelvétel alapján megállapították, hogy 1991 és 2003 között a férfiak nagyobb valószínűséggel maradtak erősen hagyományos értékfelfogásúak, mint a nők, továbbá azt, hogy a fiatal válaszadók valószínűbben lettek az idő előrehaladtával egyenlőségpártiak.

Nemi szerepfelfogás Magyarországon

A magyarországi nemi szerepek alakulását illetően érdemes több évtizeddel visszamenni az időben, és történeti keretben vizsgálni a kérdést. A második világháborút követően a magyar állam nagy gondot fordított a korábban nem vagy kevéssé foglalkoztatott csoportok, többek közt a nők munkaerőpiaci integrálására. Az intézkedés sikerét mutatja, hogy a közel négy évtizeden át tartó szocializmus időszaka alatt jelentősen megnőtt a magyar nők foglalkoztatottságának aránya a férfiakéhoz képest: 1949-ben a 27%, 1970-ben 40%, 1990-ben pedig 44% volt a nők aránya a munkaerőpiacon (Zimmermann, 2012). Ez európai viszonylatban is kiemelkedő arány volt. 1990-ben az Európai Unió tagállamaiban 49,5% volt a 15–64 éves nők foglalkoztatottságának aránya, míg Magyarorszá-

gon 68,9%³ (Frey, 1997). A munkaerőpiaci egyenlőtlenségeket azonban – mint a nemek közti pozíciók egyenlőtlen elosztását, a fizetésekben mérhető vagy az etnikai alapú⁴ megkülönböztetést – nem volt képes felszámolni az állam. Zimmermann (2012) szerint Magyarországon az államszocializmus évei alatt a nemek közti bérszakadék a mezőgazdaságban, az iparban és a szolgáltatási szektorban is erőteljesen jelen volt. Megállapítása alapján az államszocializmus idején nem a „két kereső – egy családi jövedelem” volt a domináns családi gazdasági modell, mint inkább az „egy férfi kereső, egy női kereső, egyben fizetetlen háztartásvezető – egy családi jövedelem”, ami arra utal, hogy a háztartásokon belül is lényegi egyenlőtlenségek álltak fenn.

A magyar nők gazdaságilag függő szerepe nem változott jelentősen tömeges munkába állásukkal; a nemek közti bérkülönbség a hagyományos gondolkodásmódhoz, azaz a kereső férfi és gondozói munkát végző nő képéhez járult hozzá (Zimmermann, 2012). A tradicionális, gondozói szerepben lévő anya képét tovább mélyítették az 1990-es évek elején bevezetett szociálpolitikai intézkedések, mint például a főállású anyaság intézménye, az alacsonyan fizetett ápolási díj és a gyermeknevelési támogatás bevezetése Magyarországon (Adamik 1997-es tanulmányát hivatkozva Gregor, 2016). Nemzetközi összehasonlításban az 1999-es *European Values Study* (EVS) adatai szerint a magyarországi lakosság több más posztoszocialista országgal együtt inkonzisztens értékekkel rendelkezett a nemi szerepeket illetően (Kalmijn, 2003). Az elemzés szerint Magyarországon vonzó opció volt nőként háztartásbelinek lenni, ugyanakkor a nőkkel szemben elvárás volt, hogy hozzájáruljanak a család bevételehez.

Gregor Anikó a magyar népesség nemi szerepekkel kapcsolatos elvárásait, a nemekhez kötődő háztartási munkamegosztást elemezte a 2000 és 2010 közötti időszakban a *European Social Survey* (ESS) és az *International Social Survey Program* adatai alapján (Gregor, 2016). Eredményei jól illeszkednek a nemzetközi szakirodalom megállapításaihoz. Általában a fiatalabbak, a nők, valamint a felső közép vagy felsőfokú végzettségűek azok, akiknek egyik nemről sincsenek sztereotip nézeteik. A szocializmus idején felnőtt nők nőekkel kapcsolatos attitűdjei „félíg emancipatorikusnak” mondhatók, azaz a „férfias” vonások valamennyire fontosak számukra, de a nőiesnek vélt jellemzők még inkább. Az ESS adatai szerint – a háztartási munkamegosztást tekintve – mind a férfiak, mind a nők attitűdje alapvetően tradicionális maradt Magyarországon. A 2008/2009-es

---

³ Amely érték 1995-re 48,6%-ra esett, míg az Európai Unió tagállamaiban átlagosan 50,1%-ra emelkedett.

⁴ Az 1970-es években a roma nők foglalkoztatottsága jelentősen alacsonyabb volt, mint a nőké országos átlagban, amely különbség az 1990-es évek elejére még számottevőbbé nőtt.

felmérés adatai figyelemre méltó eltolódást mutatnak az egyenlőség irányába, azonban a 2010-es adatok a kiugró érték visszarendeződéséről tanúskodnak. A háztartási munka nemi felosztásában nem történt jelentős változás még 2009-ben sem, és alapvetően tradicionális maradt.

Hasonló eredményre jutottak a *Gender and Generations Survey*hez tartozó *Életünk Fordulópontjai* adatfelvétel elemzői. Az adatfelvétel longitudinális jellege miatt lehetőséget nyújt az elmúlt évtizedek alatt történt változások vizsgálatára, egyben országok közötti összehasonlíthatóságot is biztosít. Murinkó Lívía (2014) a nemi szerepekkel és a családdal kapcsolatos attitűdöket vizsgálta nemzetközi összehasonlításban. Az elemzés eredménye szerint a gyermekvállalás és a kétszülős család ideálja fontos érték Magyarországon, a férfiak és a nők közötti egyenlőtlenség pedig elfogadott jelenségnek számít hazánkban. Egy korábbi, a háztartási munkamegosztást vizsgáló elemzés szintén arra mutat rá, hogy a magyar társadalom a nemek közötti tradicionális szerepmegosztást tartja elfogadhatónak (Pongrácz és Murinkó, 2009). A magyar társadalom női munkavállaláshoz való hozzáállásának elemzése során Blaskó Zsuzsa (2005) úgy találta, hogy 1988 és 2002 között a vélemények modernizálódása nem azonos intenzitással zajlott le a különböző társadalmi csoportokban.

Migráció és családi viszonyok

A munkamigráció és a nemi szerepfelfogás kapcsolatának kutatása kiterjedt nemzetközi irodalommal rendelkezik. A túlnyomóan kvalitatív módszerekkel dolgozó elemzések több ponton megerősítik a kvantitatív kutatások eredményeit, ugyanakkor az esettanulmányoknak köszönhetően új szempontokat is felvetnek. A nemi szerepek gyakran akkor rendeződnek át egy háztartásban, ha a családi viszonyokban is változás áll be, például egy családtag elvándorlása, időszakos távolléte miatt. A szerepek átrendeződése különösen szembeűnő a női migráció esetében, azaz ha az anya vállalkozik a külföldi útra (Anderson, 2000; Parreñas, 2001; Constable, 2014), mivel ekkor a hagyományosan az anyához kapcsolódó feladatok és szerepek részben szükségszerűen valaki másra ruházódnak. A gondozói migrációban részt vevő kelet-európai nőkkel kapcsolatban Turai Tünde (2018) megállapítja, hogy az emancipációs próbálkozások az esetek nagy részében töredékesek, azaz a családon belüli szerepek nem rendeződnek át eredményesen és tartósan. Németh Krisztina (2018a) esettanulmányokon keresztül, tizenéves fiúk perspektívájából elemzi a családon belüli nemi szerepek változását. Két esetben is úgy találja, hogy az apa munkamigrációja

nem járul hozzá a családon belüli szerepek jelentős eltolódásához, bizonyos szempontból inkább a hagyományos szerepeket erősíti meg. Az alábbiakban a női munkamigráció kutatásainak eredményeit összegzem, megvizsgálva, hogy a nők távolléte milyen új alkalmazkodási stratégiákat és változó nemi szerepeket eredményezhet.

A külföldön munkát vállaló, de a kibocsátó országban kapcsolataikat fenntartó egyének transznacionális térben⁵ (Faist, 2000) mozognak, családi viszonyaik a transznacionalitás keretrendszerében értelmezhetők (Parreñas, 2001; Lutz and Palenga-Möllenberg, 2012; Turai, 2014; Bell and Erdal, 2015; Váradi, 2018a). Parreñas a transznacionális viszonyok kapcsán a különböző országokban élő családtagok egymás iránt érzett felelősségét emeli ki. A külföldön munkát vállaló egyén a kibocsátó közösség tagja marad, amelynek tagjai egymás jólétéért felelősséget vállalnak (Parreñas, 2001). Parreñashoz hasonlóan Haidinger (2008) elemzési egységként a háztartást veszi alapul, és a transznacionális háztartásokat egy összetartó rendszerként definiálja, amelyben a háztartás tagjai anyagi, érzelmi és társas kapcsolatokat tartanak fenn. A háztartás tagjai különbözőképp, ambivalens módon élhetik meg, hogy részesei lettek a migrációs folyamatnak, miközben nemi identitásuk az újonnan kialakult szerepeknek köszönhetően folyamatosan újraértelmeződik.

A munkamigráció következtében átalakuló háztartáson belüli munkamegosztás kérdésének kiterjedt vizsgálata (például Parreñas, 2001; Haidinger, 2008; Lutz, 2011; Fedyuk, 2011; Lutz and Palenga-Möllenberg, 2012; Kilkey et al., 2013; Bell and Erdal, 2015) egyrészt hétköznapi tapasztalatokból indul ki, ugyanakkor égető társadalmi problémákra is rámutat. A munkamigrációban részt vevő nőkkel kapcsolatos társadalmi diskurzusban a kritika elsősorban az anyák felé irányult, akik a távollétük alatt nem feleltek meg a hagyományos családon belüli munkamegosztás elvárt szerepeinek (Lutz and Palenga-Möllenberg, 2012). Az anyák nélküli háztartásokra „törött otthonokként” vagy „törött háztartásokként” találunk hivatkozást (Parreñas, 2001; 2005), azonban megfigyelhető, hogy a fogalmak kizárólag az anya, és nem az apa távolléte esetén merülnek fel. Ukrajnában már a „nemzeti tragédia” hívószó alatt jelent meg a nők migrációja a közbeszédben, miközben a fogalom az anyasággal, anyai gondoskodással szintén szorosan összekapcsolódott (Fedyuk, 2011). A lengyel médiában is erősen átpolitizált vita alakult ki a kérdés kapcsán, ahol éles bírálat alá kerültek a gyermeküket elhagyó anyák (Lutz and Palenga-Möllenberg, 2012). Látható mértékének köszönhetően a romániai nyilvánosságot szintén foglalkoztatta az elvándorló

---

⁵ A transznacionalitás fogalmának magyarázatáról bővebben lásd Váradi, 2018c, 14–17.

anyák és az egyedül maradt gyermekek kérdésköre, a kormány azonban kevésbé tematizálta a problémát (Păduraru, 2014). Magyarországon, vélhetően a jelenleg viszonylag ritka előfordulása miatt, nem került bele a társadalmi diskurzusba az anyák, nők migrációja – hívja fel a figyelmet Váradi (2018b). A migráció miatt időszakosan (vagy tartósan) felbomló családok témáját televíziós sorozatok, játékfilmek, dokumentumfilmek⁶ szintén körüljárták az utóbbi évtizedekben.

Parreñas (2005) kutatása arra világít rá, hogy az otthonukat elhagyó anyáknak nem áll szándékukban megváltoztatni a családon belül rögzült nemi szerepeket. Épp ellenkezőleg, a hagyományosan férfifeladatnak számító kenyérkereső tevékenység mellett éppúgy magukra vállalják a gondoskodás, az érzelmi biztonság biztosítása feladatait is, azaz kettős terhet viselnek. A transznacionális gondozási kötelezettségek révén tehát megismerhető a résztvevők nemi szerepéből fakadó családon belüli komplex dinamika. Parreñas (2001) kutatásában a megszólaltatott Fülöp-szigeteki anyák nagy része kicsi gyermekeit hagyta otthon, néhányan azonban fontosnak tartották, hogy várjanak a külföldi munkával addig, amíg gyermekük nagyobb nem lett. E kivételes esetekben az anyaságról alkotott normatív elképzelés – vagyis az, hogy az anya elsődleges kötelessége felnevelnie gyermekét – hosszú évekkal késleltette az érintett nők migrációját. A példák többsége ezzel szemben azt szemlélteti, hogy a nemi szerepekről alkotott hagyományos normák nincsenek kényszerítő hatással a nőkre, hiszen távozásukkal ezeket az elvárásokat szegték meg az egyébként patriarchális be rendezkedésű országból kilépve.

Több empirikus kutatás megállapítja, hogy a transznacionális migrációs viszonyok következtében hátramaradt apák kis arányban nevelik egyedül gyermekeiket; a gondozói rést nagyszülők, közeli hozzátartozók töltik be, akik lehetővé teszik a gyermekek teljes körű ellátását (Parreñas, 2001; Lutz and Palenga-Möllenbeck, 2012). A Fülöp-szigeteken például gyakori, hogy az apa teljesen kivonja magát a gyermekekkel való foglalkozás felelőssége alól (Parreñas, 2001), de a gyakorlat közép-európai kontextusban sem ismeretlen (Urbańska, 2016). A távol lévő anyának azonban nem kell teljesen lemondania korábbi feladatairól – az online kommunikációs technológiák segítségével könnyen képes koordinálni a családot, például ellenőrizheti a gyermek házi feladatát videotelefonon keresztül (Lutz, 2018). A munkamigráció következtében átalakult gondoskodás háztartáson belüli felosztása, valamint az anya és az apa szerepével kapcsolatos elvárások erősen függenek a kibocsátó ország társadalmi nemek-

⁶ Néhány példa: Nilita Vachani: *When Mother Comes Home For Christmas* (1995), Marije Meerman: *Chain of Love* (2001), Thomas Ciulei: *The Flower Bridge* (2008), Olena Fedyuk: *Road of a Migrant* (2015), *Olha's Italian diary* (2018).

kel kapcsolatos normáitól (Parreñas, 2001; Lutz and Palenga-Möllenberg, 2012). Lutz elemzi egy gyermekét egyedül nevelő lengyel apa esetét, amelyben a társadalmi elvárások következtében kialakult kettősség fedezhető fel. A férj különféle praktikákkal igyekszik fenntartani (férfi) munkatársai előtt a férfiasság látszatát, otthonában azonban elkötelezetten veszi magára a távol lévő anya szerepét és látja el a háztartási és gyermeknevelési feladatokat (Lutz, 2018).

A munkamigráció következtében átalakuló családi kapcsolatok kutatásában számos eddig kevésbé feltárt kérdés található. Urbańska (2016) szerint az anya migrációjával átalakuló férfi-női kapcsolat anyaságra való hatásáról ez idáig kevés szó esett a korábbi kutatásokban, holott a férj által kikényszerített migráció vizsgálatánál (azaz családon belüli bántalmazást megélt és attól menekülő nők esetében) fontos szempont lehet. Lutz továbbá felveti, hogy a külföldön munkát vállaló nők által hátrahagyott apák tapasztalataira szintén kevés figyelmet fordítanak az elemzések, így az további kutatást igényelhet (néhány kapcsolódó tanulmány: Kilkey et al., 2013; Souralová and Fialová, 2017; Lutz, 2018).

KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS MÓDSZERTAN

Vizsgálatom a gondozást és háztartási migrációt elemző kutatók többségéhez hasonlóan (Anderson, 2000; Parreñas, 2001; Kilkey et al., 2013; Lutz, 2011; Constable, 2014; Kordasiewicz, 2014; Urbańska, 2016; Turai, 2018; Váradi, 2018a) kvalitatív adatfelvételen alapszik. Az empirikus adatfelvételt terepmunka előzte meg, a kutatás 2016 márciusa és 2019 áprilisa között zajlott. A válaszadók megszólítása során kombinált interjútechnikát alkalmaztam, ahol az interjú narratív résszel kezdődik, amelyet a félig strukturált rész követ. A narratívák elemzése az objektív hermeneutika módszerével valósult meg (Rosenthal, 1993; Kovács és Meleg, 2000), a strukturált interjúszakaszt témakörök szerint és biográfiai elemek alapján vizsgáltam. A jelen elemzés összesen 34 interjú⁷ anyagát tartalmazza, amelyek közül 28 női idősgondozóval, két férfi idősgondozóval, négy meginterjúvolt nő idősgondozó otthon maradt férjével/élettársával és egyikük otthon maradt lányával (egyben leendő idősgondozóval) készült. Az empirikus kutatás során komoly kihívást jelentett az otthon maradt partnerek megszólítása és interjúra bírása. E módszertani problémára más, magyarországi terepen vizsgálatot folytató kutatók is felhívják a figyelmet (Turai, 2018; Váradi, 2018a). A terepmunka során a férfiak elérését elsősorban az nehezítette, hogy házastársukon,

---

⁷ Az interjúalanyok alapvető demográfiai vonásait összefoglaló táblázatot lásd a mellékletben.

élettársukon keresztül tudtam (volna) felkérni őket az interjúra, de ezt a lehetőséget az asszonyok ritkán támogatták. A külföldi terepen megszólított asszonyok esetében a fizikai távolság tette nehézkesse a férj bizalmának elnyerését, mivel a nő nem tudta személyesen meggyőzni párját arról, hogy vállalja a beszélgetést. A férjek és élettársak felkeresésével arra igyekeztem választ találni, hogy a férfiak milyen módon mesélik el és értelmezik társuk külföldi munkavállalását.

A férfiakkal való interjú beszélgetés több módszertani problémát is felvet, ennek egyik aspektusa a női interjúkészítő és a férfi kérdezett közti viszonyban keresendő. Lee (1997) személyes tapasztalatain keresztül világít rá arra, hogy a férfi kérdezett irányítása alá vonhatja a női kérdező által vezetett interjút. Amennyiben nő kérdez férfit, a férfi hajlamos maskulin vonásait hangsúlyozni a beszélgetés alatt (Arendell, 1997) vagy szexista megjegyzésekkel provokálhatja a nő interjúkészítőt (Kilkey et al., 2013). A jelen kutatásban a férfiakkal készülő interjúban szembetűnő volt a közpolitikai témák erőteljes tematizálása (egy férfi kivételével mindenki reflektált a magyarországi aktuálpolitikai helyzetre), amely fejtegetések olykor teljesen más irányba terelték a beszélgetést. Az interjúkészítő és a válaszadó közötti további (életkori, státuszbeli) különbségek mellett a téma érzékenysége (a partner távollétével kapcsolatos félelmek, rossz érzések) miatt feltételezhetőek elhallgatott részletek, amelyek egy több órás beszélgetés során is rejtve maradhatnak. Mindezek fényében az interjúban tett kijelentéseket (mind a férfiak, mind a nők részéről) fontos körülményekkel kezelni.

A kutatás elsődleges terepe Baranya megye néhány járása volt, valamint Graz környékén készültek további interjúk. Baranya megye jelentős gazdasági hanyatlást élt meg az 1990-es évek elején, a nehéz- és könnyűipar fokozatos leépítése következtében több tízezer embert ért veszteség vagy került veszélybe korábbi stabil egzisztenciája (Kaposi, 2006; Kuti, 1997). A Baranya megyéből Ausztriába ingázó idősgondozók közül sokan számoltak be munkahelyük (például varroda, mezőgazdasági üzem, bútorgyár) hirtelen megszűnéséről a rendszerváltást követő években, amely veszteséget sok esetben hosszan tartó munkaerőpiaci hanyattatás követett (Gábrriel, 2019). A bizonytalan foglalkoztatottság folyamatának utolsó állomása esetükben a külföldi munkavállalásban érhető tetten. A terepválasztás másik szempontja a német nemzetiségi (sváb) történeti háttér volt, amely a transznacionális hálózatok kialakulásában a mai napig meghatározó szerepet játszik.

Több elemzés is rámutat arra, hogy a Magyarországról induló gondozói munkamigráció sok esetben háztartási/családi stratégia eredménye (Turai, 2018; Váradi, 2018a; Melegh et al., 2018; Gábrriel, 2019). A migrációs tapasztalat során kibontakozó nemi szerepeket vizsgálva tehát a nők szempontjai mellett elen-

gedhetetlen a férjek és partnerek percepcióját is megismerni. A tanulmányban külön elemezzük a nők és a férfiak nemi szerepfelfogásával kapcsolatos kérdéseket. Kutatási kérdéseim a következők: 1. A háztartás otthon maradt férfi tagjai miképpen interpretálják feleségük, párjuk külföldi munkavégzését, illetve hogyan tekintenek vissza saját munkamigrációjukra több évtized távlatából? 2. Milyen, a nemi szerepeket is érintő családon belüli feszültségek mutatkoznak meg a migráció hatására? A munkamigrációban részt vevő nők nemi szerepfelfogása nem feltétlenül marad változatlan, a külföldön töltött idő és új családi felállás következményeként új gyakorlatok alakulhatnak ki a háztartáson belül. 3. Arra a kérdésre igyekszem választ találni, hogy mely mechanizmusok alakítják a külföldön dolgozó nők szerepfelfogását.

E kérdéseket egyrészt az interjúk során feltérképezett élettörténeti események, másrészt a jelenben zajló személyes történetek segítségével vizsgálom, figyelembe véve a narratívák⁸ során elhangzott önbemutatót is. Ezen a ponton joggal merül fel az a módszertani kérdés, hogy lehetséges-e megragadni a nemi szerepek változását, amennyiben az interjú egy adott időpillanatban készül, és a válaszadó a jelen perspektívájából számol be arról, hogy miként gondolkodik vagy gondolkodott a nemi szerepekről. Noha az egykori vélekedések irányított kérdésekkel nehezen mérhetőek (és ahogy arra röviden kitértünk, erre egy több hullámban folytatott adatfelvétel sem lenne tökéletesen alkalmas), a narratív biográfiai elemzés módszerének (Rosenthal, 2018) segítségével, a személyes történeteken keresztül feltárhatóak ezek az eltérések.

A tanulmányban tárgyalt nemi szerepek vizsgálata elsősorban azokra a szempontokra tér ki, amelyek az interjúk során hangsúlyosak voltak, és a többszöri említés alapján egyfajta minta fedezhető fel bennük. Az alábbiakban az otthonmaradásról való gondolkodás, a családi pénzügyek és a mindennapi feladatok témái segítségével demonstrálom a partnerek egymáshoz és szerepeikhez fűződő viszonyát. Egyes témakörök hiánya részben a válaszadók demográfiai jellemvonásaiból fakad: az otthoni idősgondozás kihívásairól például alig tesznek említést a korban inkább a nyugdíjhoz közel álló gondozók, de a fiatalabb válaszadók sem érintettek a kérdésben. A szakirodalomban klasszikusnak számító, ám az interjúkban nem/kevésbé említett háztartási feladatok szintén kimaradtak az elemzésből. A témák szelekcióját tehát az empirikus anyag indokolja.

---

⁸ Az idősgondozói munkamigrációban részt vevők narratíváinak típusairól lásd Gabriel, 2019.

NEMI SZEREPEK ÉS KIHÍVÁSOK

Miért maradnak otthon a férfiak?

Az empirikus vizsgálat során megszólított gondozók nagy része párkapcsolatban élt a migráció fontolgatása idején, és jellemzően bevonták a döntéshozatal folyamatába partnerüket, férjüket. Kivételt jelentenek azon esetek, amikor a külföldi munkáról szóló döntés kizárólag egyéni elhatározás eredménye volt. A döntési mechanizmus részeként a házaspárok, párok minden lehetőséget figyelembe vettek a háztartás segítése érdekében, beleértve a férj munkára való alkalmasságát és hajlandóságát, a gondozásra szoruló családtagok igényeit és egyéb kötelezettségeket. A külföldi munkavállalás mint családi stratégia különösen hangsúlyos volt ott, ahol családon belüli gondozási kötelezettség állt fenn, továbbá ahol a hirtelen munkaképtelenné vált férj miatt drasztikusan lecsökkent a család bevétele.

A gondozók és hozzátartozók családtörténetét vizsgálva egy jellegzetes minta bontakozott ki, amely szerint a háztartásban élő férj vagy más férfi családtag (nagybácsi, fiútestvér) kelet-németországi munkatapasztalattal⁹ rendelkezett, többnyire az 1970–1980-as évekből. Ennek jelentősége van a jelen perspektívájából, mivel nem a házi idősgondozásra vállalkozó nő az első a családban, aki külföldi munkára adja a fejét, a családi emlékezetben fontos szerepe van ezeknek az előzményeknek. Lényegi különbség a két munka között, hogy míg az építőiparban elhelyezkedő munkások állami támogatás és szervezés révén jutottak ki a célországba, a gondozást végző nők munkavállalása egy formális és informális elemek kombinációjából álló intézményrendszer keretei között lehetséges. Egyéni és családtörténeti szempontból szintén érdekes kérdés, hogy az érintettek hogyan viszonyítják egymáshoz a két migrációs tapasztalatot.

A 73 éves László arról számol be, hogy a szocializmus idején éveken át Németországban dolgozott egy építőipari cégnek, ahonnan havonta járt haza. Külföldi tartózkodása során lehetősége volt a legújabb technológiák elsajátítására, ott szerzett ismereteit kőművesként egészen nyugdíjazásáig otthon is használni tudta. A férfi németországi munkájára visszatekintve a magány érzé-

⁹ Az 1960-as évek második felétől egy kétoldalú megállapodásnak köszönhetően látványosan megugrott a Magyarországról a Német Demokratikus Köztársaság felé irányuló férfi munkamigráció. Az államközi megállapodás kétéves szerződéseket biztosított a magyar munkaerőnek az ipar különböző területein (Böröcz, 1993), becslések szerint közel 40 ezer magyar szakmunkás dolgozott az NDK-ban 1967 és 1983 között ilyen módon. Empirikus vizsgálatunk alapján a Baranya megyei kibocsátó térségben élő férfiak szintén érintettek voltak az NDK-t megcélzó munkavállalásban, amihez részben a terep etnikai összetétele is hozzájárult.

sét idézi fel, elsősorban saját magára vonatkoztatva. Feleségének magányossága, elszigeteltsége azonban nem merül fel benne, amikor az asszony jelenlegi távollétéről beszél. Lászlónak láthatólag könnyen sikerült alkalmazkodnia ahhoz a helyzethez, hogy felesége a hónap felét külföldön tölti. *„Nehéz volt, főleg őneki, mert azt mondta, hogy egyedül van itthon. Hát mondtam, én vagyok egyedül, neked itt vannak a gyerekek. [...] Aztán szép lassan berázódott a dolog, ugye amikor már, ugyanúgy, mint ahogy most. A kezdet kezdetén mindig úgy volt, hát most időközönként eltelik két nap, eszembe se jut, hogy nincs itthon”* (László, 73).

Egy másik válaszadó, Károly az Egyesült Arab Emírátsban végzett építőipari munkát az 1980-as évek derekán. Az egy éven át tartó kiküldetésre szívesen tekint vissza, mivel külföldi keresetéből tudta elindítani önálló életét. Ez az élmény is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a férfi lelkesen bátorította párját, amikor felmerült a külföldi idősgondozás lehetősége. A párt főként az egyre növekvő adóságok fenyegették, emellett az asszony súlyosan látássérült lánya is felügyeletet kívánt. Károly elbeszéléséből nem hallatszik ki, hogy problémát jelentett volna a háztartási feladatok átvállalása vagy a nevelt lány felügyelete, és láthatólag az sem foglalkoztatja, hogy mások mit gondolnak erről: *„Hát az én családom meg... azt mondta, ti tudjátok, erre ők se tudtak mit lépni, ezt nekünk kell eldönteni. Annyit kérdeztek, hogy én mit csinálok. Hát mit csinálnák, mosok, főzök, takarítok, kész, annyi. Meg eljárak dolgozni. Aztán ez volt a reakció, semmi más. Nem foglalkoztam különösebben vele”* (Károly, 59).

A korábban külföldi munkamigrációban érintett férfiak beszámolóinak közös vonása, hogy társuk jelenlegi külföldi munkavállalásáról sokszor a következő logika szerint nyilatkoznak: *„nekem már megvolt a külföldi tapasztalat, most rajta van a sor.”* A migrációs motivációk, a külföldi munkavégzés körülményei, az egyéni és családi életszakasz azonban meglehetősen eltérő a két korszakot illetően, ám ezek a különbségek nem feltétlenül jelentkeznek érvelésükben.

A férfiak viszonyulását a női migrációhoz a nők perspektívájából is megismerhetjük. Az Ausztriában gondozást végző Lilla párja kamionsofőrként dolgozik, csak a hétvégéket tölti otthon. A gyermektelen, negyvenes éveiben járó nő arról számol be, hogy annak ellenére, hogy párja munkájából kifolyólag korábban is ritkán találkoztak, a férfi problémásnak tartja, hogy Lilla külföldön kezdett dolgozni. Jóllehet nem a kalandvágy, hanem anyagi megfontolások vezérelték a Magyarországon valutaváltóban dolgozó nőt, a beszámoló szerint a partner rendszeresen fejezi ki ezzel kapcsolatos sérelmeit, fő szempontjai között pedig a rá nehezedő külső elvárások, a társadalom megítélése szerepel: *„Nem örült neki, mert ő csak azt látta, hogy nem leszek itthon [...] kamionsofőr, tehát nem is értem, egyáltalán hogy merült fel az, hogy miért nem vagyok itthon. [...] eret*

nem vág miatta, de azért mindig megjegyzi, hogy látod, már megint, mint egy szingli hülyének, egyedül kell járkálnom. Hát mondom, így jártál. Úgyhogy ennyi. Kibírja” (Lilla, 45).

A migrációban részt vevő nők kétféle érveléssel magyarázzák azt, hogy a férjük/partnerük miért nem vállalkozik külföldi munkára és maradt otthon. Egyrészt a kompetenciák (például nyelvismeret, szaktudás) hiányára hívják fel a figyelmet, azaz többnyire látens módon a férfit hibáztatják, másrészt a férfitől független tényezőket hangsúlyozzák, például rossz egészségi állapotukat, munkaképtelenségüket vagy a munkaerőpiaci¹⁰ sajátosságokat. A férfi válaszadók – amennyiben nincs komoly fizikai akadálya a munkavégzésüknek – inkább a nyelvismeret hiányát emelik ki, míg a nők arra mutatnak rá, hogy valójában szakmai, képzettségbeli hiányosságok akadályozzák a férfi külföldi munkavállalását. A megkérdezett nők olykor beismerik, hogy férjük nem hajlandó vándormunkára, azonban ezek kivételes esetnek számítanak. Nem kétséges, hogy a családon belüli nemi szerepekről alkotott normatív elképzelésekkel függ össze, hogy az érintett felek úgy legitimálják a női munkamigrációt (ami sokszor azt jelenti, hogy a nő az egyedüli családfenntartó), hogy az érvelés szerint a férfi rajta kívülálló okok miatt nem tud külföldön dolgozni. Ilyen döntő érv a férfi kedvezőtlen és visszafordíthatatlan egészségi állapota (gyakran pszichés problémái), lecsökkent munkaképessége. Az erre való hivatkozás sok esetben a feleség külföldi munkáját övező családi diskurzus alappillérvé válik.

A feszültséget fokozhatja, hogy miközben a feleség munkamigrációjára egyetlen lehetőségként tekint a család, a leszázalékolt férj olykor inkább új hobbikat keres magának (például méhészkedés, barkácsolás), mintsem hogy képességeihez mérten, pluszmunka elvállalásával segítené a háztartást. Ez a hozzáállás látszólag nem okoz problémát a külföldön dolgozó feleségnek, még akkor sem, ha a férj fizikailag és mentálisan is képes lenne munkavégzésre. Jelentős különbségek figyelhetők meg a partnerek egészségi állapota szerint, a beszámolók nagy része azonban a férfiak fokozatos fizikai és/vagy mentális leépüléséről¹¹ tudósít, amely folyamat a női felek részéről egyre több odafigyelést kíván.

Előfordul, hogy a feleség munkamigrációját a férj vándormunkája követi, azaz egy adott ponton a pár mindkét tagja ingázó lesz. Terepmunkám során egy

¹⁰ Idesorolandó a külföldön tapasztalt etnikai alapú munkaerőpiaci diszkrimináció is. Egy fiatal házi gondozó azt részletezte az interjú során, hogy roma élettársát feltehetően a külső megjelenése alapján nem engedték dolgozni egy ausztriai hotelben. Esetében tehát beigazolódott az a félelem, amely a női alkalmazottakra nem feltétlenül jellemző az osztrák gondozói szektorban (Gábrriel, 2019), hogy a (vélt) etnikai háttér miatt érheti hátrányos megkülönböztetés.

¹¹ A leépülés nem kizárólag életkori és életmódbeli sajátosságokkal magyarázható, a krónikus betegségek és a demencia súlyosbodására szintén visszavezethető, éppúgy, mint a baleset vagy egyéb tartós károsodással párhuzamosan megjelenő mentális állapot romlására.

ilyen házaspárral találkoztam, ahol a feleség tizenöt éve, a férj három éve végez külföldön idősgondozói munkát. Az otthon és külföldön végzett munka váltakozása a családon belüli erőviszonyok dinamikus átrendeződésével járhat. Sándor és felesége történetében a pénz elosztása kapcsán jelennek meg feszültségek a házastársak között. Sándor arról számol be, hogy míg korábban közös kasszán voltak a feleségével, az utóbbi időben felesége külön tartja a saját fizetését. A háztartás pénzügyi helyzetének stabilizálását követően borult fel az egykor egyenlő felállás, amióta az asszony¹² egyre nagyobb kontrollt gyakorol férjének a közös javakhoz való hozzáférése felett.

Családon belüli feszültségek a kassa kulcsa körül

A családi kassa kérdése feltűnően sok esetben merült fel feszültség forrásaként a megszólított személyeknél, így fontos alaposabban szemügyre venni, milyen nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök társulnak ezen esetekhez. A szakirodalom szerint a pénzügyek kezelésének gyakorlata jól szemlélteti a családon belüli egyenlőtlenségi viszonyokat. Pongrácz és Murinkó (2009) adatelemzése szerint míg Olaszországban egyértelműen a nők feladatkörébe tartozik a pénzügyek kezelése, Franciaországban és Németországban viszonylag gyakori, hogy a család kiadásai és bevételei egyedül a pár férfi tagjának hatáskörébe tartoznak. A magyar családokban a párok általában vagy közösen döntenek pénzügyi kérdésekben, vagy a nőnél van a kassa kulcsa; ritkának mondható, hogy a feladatot a férfi egyedül látja el. Az elemzés kísérletet tesz arra, hogy a családon belüli nemek közötti egyenlőtlenségeket, hatalomgyakorlási praktikákat a migrációs élethelyzet mentén értelmezze, szem előtt tartva, hogy e konfliktusokért nem minden esetben a migráció felel.

A terepmunka rávilágított arra, hogy a sokszor munkaképtelen, pénzügyi szempontból függőségben lévő, otthon maradt férfiak kiszolgáltatott helyzetben találják magukat. Állandó jövedelem hiányában kénytelenek együttműködni kenyérkereső feleségükkel a kiadások terén is, ami olykor irigységet, frusztrációt okoz bennük. Ez a feszültség egyrészt a hazahozott pénz elosztása körül keletkezik, különösen abban az esetben, ha az otthon maradt fél azt érzékeli, hogy párja többet költ más családtagokra, mint ahogy az szerinte szükséges lenne.

A 2001 óta rokkantnyugdíjas, krónikus betegséggel küzdő Gáspár jó lehetőségnek tartja, hogy felesége Ausztriában végez idősgondozói munkát, mivel

---

¹² A feleség illegális németországi munkavégzésére hivatkozva elzárkózott az interjú lehetőségétől.

több millió forintos adósságuk törlesztése alkalmi munkákból nem valós alternatíva. Ugyanakkor időről időre kifejezi ellenérzését már felnőtt, magukat eltartani képes gyermekeik rendszeres anyagi támogatása miatt: „*Már dolgozol, már négy éve dolgozol, de semmi nem látszik, mert mondom, minnek? Mondom, mindig a gyerekeknek tessék, tessék, tessék. És nekünk ki ad? Akkor nekünk ki ad, mondom?*” (Gáspár, 56).

Feszültség akkor is felmerül, ha a családban nincs egy kasszán a házaspár. Az elégedetlenség mellett a tehetetlenség fogalmazódik meg az otthon maradt férfiakban, akik különféle fortélyokat alkalmaznak, hogy a feleség mégis beszálljon egyes kiadásaikba. Zelma férje például nem részesül a feleség külföldi keresetéből, a házaspár egyedül a közüzemi számlákat fizeti közösen. A 35 éves korában agyvérzésen átesett, majd maradandó károsodást szenvedett férfi munkavégzésre nem képes, egyedüli bevételét szerény nyugdíja jelenti. Nézeteltérés akkor adódik a házastársak között, amikor a férj olyan terméket vagy javító-szerelő szolgáltatást rendel házhoz, amelyet rokkantnyugdíjából nem tud finanszírozni. Ilyen esetben felesége némi mérgelődés mellett kénytelen rendezni a be nem tervezett számlát, kínos helyzetet teremtve ezzel a férj számára is. Cox (2013) kutatása szerint a ház körüli munkák (karbantartás, barkácsolás) elvégzése fontos részét képezi a férfi nemi identitásnak, amely a háztartásfő számára a családról való gondoskodás és a férfiasság nyilvánvaló jele. Amennyiben azonban ezeket a feladatokat egy fizetett ezermester látja el, úgy tűnhet, hogy a férfi nem képes elvégezni a munkát, azaz férfiassága kudarcot vall. A fenti történetben a konfliktusforrás a bevétel nagymértékű különbségére vezethető vissza, a férj sajátos módon adja párja értésére, hogy igényt tart felesége anyagi hozzájárulására. Egyértelműen megmutatkozik azonban, hogy minden hasonló alkudozás során Zelma férjének a férfiassága csorbul, hiszen nem csak a munka elvégzésére, annak kifizetésére is képtelen.

A pénzügyekkel kapcsolatos egyezkedést a külföldön élő fél is kezdeményezheti. Amennyiben a feleség túlságosan költekezőnek találja társát, különböző praktikákat eszelhet ki a társ pénztől való távoltartására: „*Őneki az Isten pénze nem elég. Tudod? Hogy hogy tudom azt kontrollálni? Aztán nagyon jó tippet kaptam a telekszomszédától, hogy nem az ő számlájára kell küldeni a devizát [...] »szépen fogd meg a devizát és küldd a lányodnak a számlájára, a rendes folyószámlájára, [...] akkor látod a pénzmozgást«. Mert azért annyira nem bátor ember ő, hogy le merjen venni a gyerek számlájáról, anélkül, hogy én tudok róla*” (Luca, 61).

Luca párja, Károly maga is beismerte, hogy társa a spórolósabb, ő maga azonban szívesen költi a pénzt, ami gyakran családi veszekedésekhez vezet.

A férfi azonban erről a helyzetről nem úgy beszél, mintha külön kasszán lennének, és nem is panaszkodik a kialakított gyakorlatra. Károly ugyanakkor sikerként könyveli el, hogy párját le tudta beszélni arról a szándékáról, hogy rendelkezzen az ő fizetésével és bankszámlájával is, hogy az asszony még alaposabban kontroll alatt tarthassa az otthoni kiadásokat.

A fenti esetek pontosan szemléltetik a pénz feletti rendelkezés egyenlőtlen nemi elosztását, amely egyfajta hatalmi pozícióba helyezi a nőt, míg a férfi védekező állást kénytelen felvenni. A védekezés motívuma elsősorban nem egyfajta beletörődő viselkedésben nyilvánul meg, inkább konfliktuskerülő, ugyanakkor kikapukat kereső magatartásról tanúskodik. Az otthon maradt férfiak nemi identitását a ház körüli munkálatok mellett a pénz kezelésének gyakorlata is erősen alakítja (ezt láthattuk Zelma férje történetében). A feleségek pedig igyekeznek kihasználni előnyös helyzetüket, tudatosan dolgozva azon, hogy alacsonyan tartsák férjük várakozását.

Néhány kivételtől eltekintve külön kasszáról többnyire a fiatalabb korosztályhoz tartozó, nem házas válaszadók számoltak be. Ők nem látták problémának, hogy mindkét fél a saját fizetéséből él, közösen csak nagyobb kiadásokat fizetnek, például nyaralásokat, és együttélés esetén háztartási dolgokra, élelmiszerekre költenek. Mindössze egy női válaszadó számolt be arról, hogy férje kezeli a háztartás pénzügyeit, mások arról tudósítottak, hogy férjüket egyáltalán nem érdekli a pénz, minden kiadással kapcsolatos döntés a női fél belátására van bízva. Ez megerősíti a korábban említett adatelemzés eredményeit is.

Összefoglalva, a női ingázó munkamigrációban érintett háztartások nagy részében jellemzően mindkét fél vagy egyedül a nő dönt pénzügyi kérdésekben. A vizsgálat látóterébe került személyek körében csupán egy esetben felelt egyedül a férfi a családi kasszáért, ezzel szemben többször volt alkalmam megfigyelni az otthon maradt férfiak elégedetlenségét a pénzügyek kezelési gyakorlatát illetően. A magukat anyagi vonatkozásban kiszolgáltatottnak érző férfiak olykor olyan praktikákat alkalmaznak, amelyek révén megkerülhetik a külföldön munkát vállaló társuk egyoldalú pénzelosztási gyakorlatát, ami azonban kellemetlen vagy megalázó helyzeteket is eredményezhet. Kereső pozíciójukból adódóan az érintett nők – jóllehet eltérő mértékben – gyakran kihasználják társuk helyzetét, egy olyan szabályrendszert kialakítva a háztartásban, amelyben a férfi szerény beleszólást kap a hétköznapi kérdésekbe. A párkapcsolatban folyamatosan alárendelt pozícióra ítélve, a nők hatalomgyakorlási praktikái eredményeképp, a férfiak maszkulin identitása fokozatosan gyengülhet.

Gondozási kötelezettségek és az otthonmaradás előnyei

Annak ellenére, hogy Magyarországról is egyre több nő vállal külföldön munkát, nem mondható elterjedt gyakorlatnak, hogy egy anya kisgyermekét hátrahagyná külföldi munkavállalás miatt (Blaskó és Szabó, 2016). Ezzel szemben a Romániában, Bulgáriában vagy Moldáviában a hátrahagyott gyermekeknek nem csak a száma jelentős, hanem a teljes népességen belüli aránya is (Blaskó, 2016). Kivételes esetekben, amikor mégis így dönt az anya, szembe kell néznie az elítélő társadalmi diskurzusokkal, valamint azzal a kihívással, hogy gyermekét valakinek a gondjaira kell bíznia távolléte alatt. A munkamigráció miatt otthonát elhagyó anyának vagy lehetősége van egy megbízható családtagra, például a párjára vagy az édesanyjára bízni a gyermekgondozást, vagy fizetett munkaerőt kell alkalmaznia. Bizonyos kutatások szerint az anya hiánya negatív hatással lehet az anya-gyermek viszonyra (Leinaweaver, 2010), mások arra hívják fel a figyelmet, hogy a transznacionális viszonyoknak köszönhetően az otthon maradt családtag, például a nagyszülő jóllétét és mentális egészségét pozitívan befolyásolja az unokákkal való kapcsolattartás intenzitása (Souralová, 2018).

Korábbi eredmények szerint a női munkamigráció következményeként az apák nem veszik fel automatikusan az anya gondoskodó szerepét, inkább a hagyományos nemi szerepek erősödése tapasztalható (Ozyegin and Hondagneu-Sotelo, 2008; Lutz and Palenga-Möllnbeck, 2012). Az interjúk segítségével¹⁵ azt igyekeztem megfigyelni, hogy a külföldön dolgozó anyák mellett az otthon maradt apák milyen tapasztalatokkal gazdagodnak a gondoskodó munka terén, miként élik meg apaságukat. Volt olyan érintett, aki lelkesen beszélt arról, hogy az óvodai anyák napi ünnepségen apaként vehetett részt, mivel felesége éppen külföldön tartózkodott. Egy másik otthon maradt apa a háztartási feladatok változatosságát emelte ki, amelyekkel azután szembesült, hogy felesége Ausztriában kezdett dolgozni. A férfi meglepve tapasztalta, hogy a gyermekgondozás, az idős szülők felügyelete és a háztartási munkák együttese meglehetősen fárasztó feladatokat rónak rá főállása mellett. Egy másik példában az idősgondozói munkát végző nő távollétét megelőzően megállapodást kötött volt férjével közös gyermekeik felügyeletéről. A férfi, aki a korábbi bírósági ítélet ellenére így újra napi kapcsolatba kerülhetett tizenéves fiaival, örömmel fogadta a lehetőséget. A példák azt szemléltetik, hogy a férfiak rövid időn belül jóval nagyobb érzékenységet

¹⁵ A kutatásba bevont otthon maradt apák alacsony száma miatt a témakör további empirikus vizsgálatot igényel.

mutathatnak a láthatatlan munka, a korábban ignorált női tevékenységek és gyermekeik iránt, ami a magukról, teherbíró képességükről, férfiszerepeikről alkotott elképzeléseiket is alakítja.

A kutatás során mindössze négyen számoltak be arról, hogy kiskorú gyermekeiket hagyták otthon, amikor elkezdték a külföldi munkát. Az önmagát úttörőként¹⁴ bemutató Diána arra világít rá, hogy az 1990-es évek derekán még nem volt elterjedt a külföldi munkavállalás, ami nem csupán a migráció magasabb költségeivel járt, hanem nőként azzal is szembesülnie kellett, hogy környezete nehezen fogadja el, hogy kilenc hónapos gyermekét férje és édesanyja gondjaira bízta. Mások a gyermekektől való távollét okozta lelki megterhelést emelték ki, amelynek eredményeképp olykor gazdaságilag előnytelen, áldozatos döntések meghozatalára kényszerültek. Tamara például svájci tartózkodásáról mondott le azzal, hogy gyermekei hiánya miatt idő előtt hazatért: *„Másfél évig kint voltam úgy, hogy kétszer tudtam hazajönni, és kétszer láttam a gyerekeimet. Ami nagyon borzasztó volt, mert arra nagyon emlékszem, hogy egyszer hazajöttem vonattal és jöttek az állomásra élém, és a kisebb fiam az olyan tíz-tizenöt centivel magasabb volt, mint amikor utoljára láttam, és ez annyira megviselt engem, hogy hiába megkaptam ugyan Svájcban az ötéves tartózkodást is, hogy ott lehetek, de megszakítottam és hazajöttem. Mert úgy gondoltam, hogy van egy határ, amíg a pénz annyira számít, hogy az ember megtesz sok mindent, de...”* (Tamara, 51).

A gyermekek számára is kihívást jelenthet a távolság; van, aki felnőttként még mindig gyakran hivatkozik anyja korábbi ingázására. Más kérdezett azonban arról számolt be, hogy tizenéves gyermekében nem okozott károsodást a rendszeres távollét, inkább az önállóságát növelte. A gyermekek (korai) önállóságáról mint a munkamigráció egyik következményéről olyan szülők is beszéltek, akiknek a gyermekei valamilyen speciális igénnyel bírtak. Luca vak lányáról, Sándor értelmi sérült fiáról mesélve emelte ki a távolléttel járó pozitív változásokat. Sándor, akinek a felesége négyhetes váltásokban dolgozik Németországban idősgondozóként, míg ő maga kétheti váltásokban Ausztriában, úgy véli, sérült fiuknak szüksége volt arra, hogy megtanulja az önállóságot és egyedül is ellássa magát. Az önállóságot helyezi előtérbe Károly is, aki az év nagy részében nevelt lányával él egy fedél alatt. A férfi élettársa, Luca külföldről gondoskodik a családról, mivel súlyos hiteleit Magyarországon végzett munkából nem lenne képes törleszteni. *„Itt azt kellett tisztázni, hogy a párom hajlandó-e otthon, ami otthon*

¹⁴ Az úttörőség narratívában beszélő válaszadók úttörőként mutatják be önmagukat a migrációs folyamatban, amely vonásuk egy adott közösségen belül, például a kibocsátó településen vagy családon belül értendő. Az úttörőség motívuma az interjúban elhangzó életút későbbi szakaszaiban is megjelenhet.

maradt – idézőjelben – gondot vinni. Mondtam, vagy pedig megyünk a híd alá lakni. Ez a két lehetőség van. Nincs más. Mondta, hogy menjek, menjek, menjek, ő mindent vállal. Csinálja is a mai napig. Jó, néha vannak problémák, de azért nem olyan” (Luca, 61).

A munkamigráció következtében kialakult, gondozással kapcsolatos új helyzetek tehát mind a nők, mind a férfiak számára kihívásokkal bírnak, azonban téves lenne azt állítani, hogy az otthon maradt feleket – legyen az gyermek vagy szülő – minden esetben hátrányosan érinti a távolság. A férfiak igyekezetet és lelkesedést mutatnak a megelőzően nők által végzett gyermeknevelési és gondozói tevékenységek iránt, miközben gyermekük fejlődését közelebről szemlélhetik. Az anyák és apák egyaránt beszámolnak otthon maradt gyermekük önállóodásáról, amelyet a munkamigráció pozitív következményeként értelmeznek. A távolban dolgozó nők azonban, amellett, hogy túrik a rosszalló tekinteteket, gyermekeik érdekében sokszor áldozatos döntések meghozatalára kényszerülnek. E döntések azonban elengedhetetlenek a stabilabb szülő-gyermek kapcsolat fenntartása érdekében.

NEMI SZEREPEK ÉLETTÖRTÉNETI PERSPEKTÍVÁBAN

A narratív biográfiai elemzés módszere (például Kohli, 1986; Fischer-Rosenthal, 2000; Rosenthal, 2018) további segítséget nyújthat a nemi szerepek alakulásának értelmezésében. Az elemzési technika¹⁵ elkülöníti a megélt életeseményeket az azokról való elbeszéléstől, amelyeket az adott társadalmi kontextusban vizsgál. A narratív biográfiai elemzés alaptétele, hogy a jelen helyzet meghatározza azt, hogy valaki milyen módon tekint vissza múltbéli eseményekre. Az elbeszélő elbeszélésében rekonstruálja a múltat, így a narráció az elbeszélő jelene mellett múltjáról, sőt jövőbeli elképzeléseiről is tanúskodik.

A narratív biográfiai elemzés a migrációkutatásban is alkalmazott módszer (Lutz, 2011; Kovács and Melegh, 2000; 2007), noha a témakörből több módszertani probléma is adódik. Lutz arra hívja fel a figyelmet, hogy a retrospektív módon elmesélt migrációs történetben együttesen van jelen a kibocsátó társadalom normatív szemlélete, valamint a befogadó társadalom perspektívája (Lutz, 2011). A migráns háztartási alkalmazottak identitását vizsgáló kutató a transz-

¹⁵ A módszer Rosenthal nyomán a következő feltételezésekből indul ki: 1. a társadalmi jelenségek megértéséhez szükséges azok eredőjét feltérképezni, 2. elengedhetetlen a cselekvő szubjektív szempontjainak megértése, azaz hogy milyen értelmezést köt megélt tapasztalataihhoz, végül 3. ahhoz, hogy megértsük az interjúalany állításait egy bizonyos tapasztalatáról, fontos a jelenlegi életéhez kapcsolódó átfogó összefüggéseket látni (Rosenthal, 2018, 159–160).

nacionális biográfiák elemzésének nehézségei közé sorolja, hogy a megélt élettörténetek rekonstrukciója korlátozott, különösen több ország bevonása esetén.

A következőkben a munkamigráció és a nemi szerepek összefüggéseit vizsgálom¹⁶ élettörténeti perspektívában. A migrációban érintett nők nemi szerepei vonatkozásában izgalmas kutatási kérdés, hogy milyen narratívát aktivizálnak migrációs történetük elbeszélése során, hogyan jelennek meg nemi szerepeikről alkotott elképzeléseik. További vizsgálatot igénylő kérdés, hogy a migráció alakít-e a nemi szerepeken, azaz megtapasztalható-e a nemi szerepek eltolódása a külföldön végzett munka hatására, vagy épp ellenkezőleg: a migráció lehet-e válasz a már meglévő nemi szerepekre. Mivel a jelen tanulmány kereteit meghaladja egy (vagy több) teljes élettörténeti elemzés, a következőkben néhány példa szemléltetésével igyekszem bemutatni a kérdéskör vizsgálatának lehetőségeit.

Hagyományos nemi szerepfelfogás és migráció

Az utóbbi évtizedekben a migrációs szakirodalom gyakran megfogalmazott kérdése, hogy a női munkamigráció valóban meghozza-e a női autonómiát és emancipációt (Castles and Miller, 2009). Lutz (2011) Pessar 2003-as tanulmányára hivatkozva állapítja meg, hogy e törekvések egészen addig nem lehetségesek, amíg a nők egy patriarchális berendezkedésű családból a befogadó ország peremén, munkaerőpiaci szempontból kiszolgáltatott helyzetben találják magukat. Turai (2018) megállapítása szerint sem a gondozók feladatainak köre, sem társadalmi-demográfiai jegyeik nem adják meg státuszértelmezésük keretét, azaz ugyanazon feladatokat végző, különböző társadalmi helyzetű nők éppúgy értelmezhetik rabszolgaként, de családtagként is munkavégzésből fakadó pozíciójukat. Számos példa igazolja, hogy a feleség munkamigrációjával egyáltalán nem vagy csak a távollétének idejére áll be változás a háztartási munka családon belüli felosztásában (Parreñas, 2001; Haidinger, 2008), a migráció előtt nemi szerepeiről hagyományosan gondolkodó nők egy része a migrációt követően is hasonlóan vélekedik (Fedyuk [2016] hivatkozva Volodko 2011-es doktori értekezését).

A válaszadók közül néhányan elbeszéléseikben meglehetősen hagyományos nemi szerepfelfogást festettek le. A külföldi munkavállalást megelőző időszakról úgy nyilatkoznak, hogy kizárólagos részt vállaltak a rászoruló családtagok gondozásában, a háztartási feladatok nagy részét ők végezték el, sokszor egyedül

---

¹⁶ A fejezetben tett megállapítások kutatásom előzetes eredményeit foglalják össze.

igyekeztek kezelni a családon belül felmerülő gazdasági és családi kríziseket, és e feladatok nemek szerinti megosztását nem kérdőjelezték meg. A hagyományos nemi szerepek hangsúlyosan jelentek meg a két legkedvezőtlenebb életúttípussal¹⁷ rendelkező nők körében. Közös jellemvonásuk volt az alacsony vagy középfokú iskolai végzettség, az átlagos vagy rossz anyagi helyzet, a mobilitás hiánya, néhány kivételtől eltekintve a munkapálya folytonosságának hiánya, korban pedig a középkorúak vagy az idősek korcsoportjába tartoztak. Noha leírásaik sok esetben nem állják meg a helyüket, hiszen a partnerinterjúkból kiderül, hogy a férfiak is dolgoztak, felelősséget vállaltak a háztartásért, nevelték és ellátták gyermekeiket a nő migrációja előtt, az empirikus anyag arra mutat rá, hogy az asszonyok egy csoportja a munkamigráció során még elfogadóbb lett a motiválatlan férjjel vagy munkanélküli felnőtt gyermekkel szemben, akiknek kiszolgálása megkérdőjelezhetetlen kötelességet jelentett számukra.

Amália az érettségit követően a Pécsi Kesztyűgyárban kezdett dolgozni mint adminisztrátor, majd 1992-től férjével közösen családi vállalkozást vezetett. Férje pszichés problémái 2004-ben, nagyjából egy időben jelentkeztek textilipari kisvállalkozásuk kényszerű felszámolásával. Utolsó biográfiai elemként anyagi nehézségeiket és eladósodásukat jegyzi meg, ehhez kapcsolódóan pedig férje sikertelen munkavállalási próbálkozását Ausztriában. Ezt a próbálkozást követi az asszony saját külföldi munkavállalása, amely a mai napig tart.

Amália elbeszélésében két narratíva dominál: a kényszerű családfenntartás, valamint a gazdasági ellehetetlenülés¹⁸ narratívája. Az adósságok törlesztésének kényszeréhez és beteg férjének eltartásához társulnak saját egészségügyi problémái is, azaz családi és gazdasági válságok szoros összefonódása rajzolóódik ki. Az asszony egy céltudatos, erős nő szerepében mutatja be magát, aki egyedül is képes kihúzni a családot a súlyos anyagi válságból. Önbemutatásának másik pillére a férjéhez való viszony. Férjét egy háziasnak nem mondható, ám fejlődőképes személynek írja le, aki felesége távollétében megtanulta befizetni a számlákat és rendszeresen locsolni a növényeket. A nő mégis egyedül találja

¹⁷ A tipológia öt csoportot különít el. 1. Sodródók: a töredezett munkapályával rendelkező, rossz anyagi helyzetű, ágenciával nem bíró középkorú vagy idős nők. 2. Sodródók néhány stabil elemmel: mobilitást nem mutat, a munkapálya folytonossága és ágencia szempontjából vegyes mintázatot mutató csoport. 3. Töredezett munkapályáról áttért vállalkozók: stabil anyagi helyzettel, a mobilitás lehetőségével, alacsony iskolai végzettséggel. 4. Diplomások: stabil anyagi helyzettel és folytonos munkapályával, cselekvőképességgel bírók. 5. Útkereső fiatalok: a mobilitás lehetőségével, töredezett munkapályával, átlagos vagy az átlagnál rosszabb anyagi helyzettel bírók.

¹⁸ Az ellehetetlenülés narratíváiban a munkamigrációban érintett személy önbemutatásában a munkaerőpiaci megpróbáltatásait hangsúlyozza, amelyek szorosan kapcsolódnak társadalomtörténeti folyamatokhoz, eseményekhez (például a rendszerváltás, a 2008-as gazdasági válság, a szektor nehézségei a piaci viszonyok miatt). A túlfogyasztásra és az egészségügyi problémákkal való küzdelemre való hivatkozás szintén megjelenik, ami családi és gazdasági válságok együttes jelenlétéről tesz tanúságot.

magát tennivalóival, míg férje mentesül a munkavégzés feladata alól, miközben egyfajta gyermekszerepet kap: „*Volt, hogy lógtak a növényeim, most már azon is túl vagyunk. [...] Ha nem vagyok itthon, akkor ő rendezi a számlákat, hál’ Istennek ezzel is eljutottunk oda, hogy problémamentesen. [...] A mosás az rám vár, meg a nagyobb jellegű. De amikor a kőműves itt volt tavaly, utána rendet csinált*” (Amália, 61).

Az elvált, hatvanas évei elején járó Katinka családi életében szintén nem hozott könnyebbséget az ausztriai migráció, amelyre elsősorban adósságai törlesztése miatt vállalkozott. Az asszonyt azonban családja férfi tagjai több módon kihasználják: felnőtt, ám a munkára nehezen rábírható fiát neki kell el-tartania, veje különböző házasságaiból származó gyermekeinek követel értékes ajándékokat tőle, miközben Katinka lányát szóban és fizikailag is bántalmazza. Ezek a körülmények alárendelt, kiszolgáltatott helyzetbe sodorják az asszonyt, olyan szituációkat teremtve, amelyek a migrációnak köszönhetően éleződtek ki. A hagyományos női szerepek megszilárdulása a migráció során, az emancipatorikus törekvésekről való lemondás a leggyakrabban azoknál a nők-nél jelent meg, akik a család kényszerű eltartásának narratívájában mesélték el migrációs történetüket. Empirikus vizsgálatom alapján a tradicionális szerepek megerősödése elsősorban olyan egyéneknél alakult ki, akik aktuális migrációs tapasztalatukra nem lehetőségként vagy kísérletként, hanem súlyos pénzügyi és gazdasági válsághelyzetből való kilábalásként tekintettek. Elbeszéléseikben a család szoros gazdasági egységként jelent meg, amelyben az egyéni érdekek háttérbe kerül a családtagok közös érdekével szemben (lásd Szelényi, 2016).

Individualista attitűdök és migráció

Az interjúkban feltűnő volt, hogy egyes nők egyáltalán nem említettek férfi szereplőket narratívájukban, néhány kulcsfontosságú élettörténeti pontot (például családi állapotra, gyermekek létrehozására vonatkozó biográfiai elemeket) pedig csak célzott rákérdezést követően mondtak el. Az önmagukat a férfiktól függetlenként bemutató nőkre jellemző volt, hogy nem érezték gondozási kötelezettséget idős, beteg szüleik irányába, gyermekeiket korábban nem vagy nem teljesen maguk nevelték, és ezt nem tartották problémának. Volt, aki önként vállalta a gyermektelenséget, a férfiak pedig mindannyiuk életében mellékszereplőként jelentek meg.

Az életutak és nemi szerepek összefüggéseinek vizsgálata rámutat arra, hogy az individualista szerepfelfogású nők többféle életutat jártak be. A stabil

háttérrel rendelkező diplomások, a stabil anyagi helyzetű, ágenciával rendelkező vállalkozók, valamint a töredezett munkapálya mellett stabil elemeket is tartalmazó csoportban szintén található olyanok, akik körében az individualista értékek a legerősebbek. Noha Magyarországon fennálló munkaviszonyuk folyamán szintén akadtak nehézségeik munkahelyi csőd vagy több párhuzamos munka elvállalása formájában, ezek jóval kisebb arányban, rövidebb ideig tartó időszakokban jelentek meg életük során. A vállalkozói attitűd és a vállalkozáshoz kapcsolódó sikerek szintén előfordultak azok körében, akiknél a függetlenséget hangsúlyozó értékek domináltak.

A munkamigráció és a nemi szerepek kapcsolatának elemzése rávilágít arra, hogy a migráció bizonyos esetben kiválthat változást és felerősítheti a nőben a férfiaktól való függetlenedésre való igényt. A felsőfokú végzettségű Natália önbecsülésén határozottan javított a migráció. A fiatalasszony úgy tartja, hogy a külföldi munkavállalása igazolta, bármilyen helyzetben képes megállni a lábán, férje vagy bárki más közbenjárása nélkül. Ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy néhány év alatt pályamódosítást hajtott végre: háztartási alkalmazotti munkakörét egy jóval nagyobb társadalmi megbecsülésnek örvendő, magasabb fizetéssel járó szakmára váltotta Ausztriában, ahol jelenleg saját vállalkozást vezet. *„Lehet, hogy ez hülyén hangzik, én sokkal erősebbnek gondolom magamat, mint őt. Mint lelkiileg, mint egyáltalán. Testileg nyilván nem, de sokkal jobban bírom az akadályokat. Őneki ez túl sok lett volna. [...] én tudok németül, én vagyok az, aki a jég hátán is megél, ő meg teljesen jól elvult avval a kis katonásdival, hogy szépen beül, 8-tól 4-ig, ő írnok volt. 8-tól 4-ig elírogat, mindenfélét elrendez az irodában, utána elmegy, kicsit edzeget, aztán kész”* (Natália, 33).

A beszámolókból szembetűnő volt továbbá, hogy némely esetben a férj vagy partner szerepet kapott ugyan a külföldön munkát vállaló nő történetében, azonban személyéhez elsősorban nőiesnek ítélt jellemvonások és tevékenységek társultak (mint a gondoskodás, gyermeknevelés, odafigyelés), miközben munkatevékenységéről alig kaptunk információt. Volt olyan válaszadó, akiből az interjú helyzet a 2017-től egyre nagyobb ösztársadalmi figyelmet kapó #metoo mozgalomhoz kapcsolódóan hívott elő emlékeket, és elmesélte szexuális bántalmazásának történetét. Egy egyedülálló vagy rossz párkapcsolatban lévő nő számára még inkább egyértelművé válhat, hogy egyedül magára számíthat a migráció során. Ezek és hasonló példák arra engednek következtetni, hogy a függetlenséget hirdető nők attitűdjeinek alakulásában fontos szerepet játszanak a párkapcsolati előzmények, az ezen a téren megélt esetleges kudarckok.

Az önmagukat individualista nemi szerepekkel felruházó személyek többségét nem súlyos gazdasági kényszerek, mint inkább jóléti motivációk indították

külföldre. Ezt az interjúk narratívái is megerősítették. Munkamigrációról szóló történeteiket a *karrier*, *kaland*, *menekülés* és *jóléti* narratívákban beszélték el az érintett nők, ami arra utal, hogy a fenti példákkal ellentétben migrációjukat egyfajta önmegvalósításként (Németh, 2018b), kísérletezésként (Melegh et al., 2018) élték meg. Az egyes esetek azt igazolják, hogy a migráció megerősítheti a női ágenciát és az emancipáció eszközévé válhat.

ÖSSZEGZÉS

A fentiekben a körkörös migrációban részt vevő nők és otthon maradt párjaik szemszögéből elemeztem a családon belüli nemi szerepek, az ezekhez kapcsolódó értékek, vélemények alakulását. A kvalitatív kutatás lehetővé tette, hogy a férfiak szempontjából három pontot, az otthonmaradással kapcsolatos érvelésüket, a munkamigrációnak köszönhetően kialakuló családi konfliktusokat, valamint az új gondozási kötelezettségeiket vizsgáljam meg. A férfiak közül néhányan rendelkeztek külföldi munkatapasztalattal az 1980-as években, amelyre többnyire szakmai lehetőségként, nem pedig gazdasági kényszer által indukált élethelyzetre tekintettek. Egykori munkájuk és feleségük jelenlegi külföldi munkatevékenysége között olykor párhuzamot vontak, azonban kevésbé reflektáltak a korábbi és a jelenlegi életszakasz és munkakörülmények különbségeire.

A tanulmány rávilágított arra, hogy a munkamigrációhoz szorosan kapcsolódva a család pénzügyei körüli feszültségek éleződnek ki leghangsúlyosabban. A párjuktól pénzügyi szempontból függő férfiak sok esetben nincsenek hatással a külföldön megkeresett összegek elköltésére, felhasználására, ami nyílt vagy lábens módon konfliktushoz vezet a háztartásban. Mind a férjek, mind a feleségek különböző praktikákat alkalmaznak, amelyeknek a pénzügyek elköltésének befolyásolásán túl tétje, hogy ki és milyen áron képes alakítani a családon belüli pozíciókat.

A munkamigrációban érintett szülők közül többen úgy tartották, hogy gyermekük korai önállósága a távollét következményének tudható be, amely mozzanatot akkor is pozitív színben tüntették fel, amikor a gyermek speciális igényekkel bírt. Az anyai távolléttel párhuzamosan az apák gyermekükkel való kapcsolata kedvezőbben alakulhat, és ellátásukat akkor is vállalják, ha plusz háztartási feladatok nehezednek rájuk. Az interjúk a külföldön dolgozó nők gyermekeik érdekében hozott áldozatos döntéseire is rámutattak.

Az utolsó részben a migráció következtében alakuló nemi szerepeket a női munkavállalók szempontjaiból mutattam be. Azoknál a nőknél, akiknél az önbemutató egyértelműen a tradicionális nemi szerepek megerősödése felé mutatott, döntően a gazdasági ellehetetlenülés és a háztartás kényszerű eltartásának narratívája volt jelen. Élettörténeteik az instabil foglalkoztatás, az eladósodás, a rossz egészségi állapot elemeit, ágenciájuk hiányát tartalmazták. Ezek a gondozói munkában érintett nők nem kérdőjelezték meg a családon belüli hagyományos nemi szerepeiket, mint ahogy eltartandó hozzátartozóik szerepeit sem. Ezzel szemben azok a nők, akiknek a narratív önbemutatójában az individualista értékek töltötték be meghatározó szerepet, több szempontból kedvezőbb életutat jártak be, migrációs motivációjuk kapcsán életszínvonal-növelésről beszéltek, a migrációt egyfajta kísérletezésként mutatták be.

IRODALOM

- Adamik, M. (1997). How Can Hungarian Women Lose What They Have Never? In M. Feischmidt, E. Magyari-Vincze and V. Zentai, (Eds.), *Women and Men in East European Transition* (pp. 42–61). Cluj-Napoca: Editura Fundației Pentru Studii Europene.
- Anderson, B. (2000). *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labor*. London, New York: Zed Books.
- Arendell, T. (1997). Reflections on the Researcher-Researched Relationship: a Woman Interviewing Men. *Qualitative Sociology*, 20(3), 341–368.
- Baxter, J. (1997). Gender Equality and Participation in Housework: A Cross – National Perspective. *Journal of Comparative Family Studies*, 28(3), 220–247.
- Bell, J. and Erdal, M. B. (2015). Limited but enduring transnational ties? Transnational family life among Polish migrants in Norway. *Polish Diaspora Review (Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny)*, 157(3), 77–98.
- Berridge, D., Penn, R. and Ganjali, M. (2009). Changing attitudes to gender roles: A longitudinal analysis of ordinal response data from the British Household Panel Study. *International Sociology*, 24(3), 346–367.
- Blaskó Zs. (2005). Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai, 1988, 1994, 2002. *Demográfia*, 48(2–3), 259–287.
- Blaskó Zs. (2016). Transznacionális családok, hátrahagyott gyerekek Dél- és Kelet-Európában. *Socio.hu*, 6(1), 71–88.
- Blaskó Zs. és Szabó L. (2016). Gyermeket hátrahagyó migráció Magyarországon. In Blaskó Zs. és Fazekas K., (szerk.), *Munkaerőpiaci Tükör 2015* (86–88. o.). Budapest: MTA KRTK.
- Boehnke, M. (2011). Gender Role Attitudes around the Globe: Egalitarian vs. Traditional Views. *Asian Journal of Social Science*, 39(1), 57–74.
- Böröcz J. (1993). Kettős függőség és a külső kötődések informálissá válása: a magyar eset. *Eszmélet*, 5(18–19), 74–88.
- Bryant, A. M. (2003). Changes in Attitudes towards Women's Roles: Predicting Gender-Role Traditionalism among College Students. *Sex Roles*, 48(3–4), 131–142.
- Carter, J. S. and Borch, C. A. (2005). Assessing the effects of urbanism and regionalism on gender-role attitudes, 1974–1998. *Sociological Inquiry*, 75(4), 548–563.
- Cassidy, M. and Warren, B. (1996). Family Employment Status and Gender Role Attitudes: A Comparison of Women and Men College Graduates. *Gender and Society*, 10(3), 312–329.
- Castles, S. and Miller, M. J. (2009). *The age of migration: international population movements in the modern world*. 4th ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Ciabattari, T. (2001). Changes in men's conservative gender ideologies – cohort and period influences. *Gender and Society*, 15(4), 574–591.
- Constable, N. (2014). *Born Out of Place – Migrant Mothers and the Politics of International Labor*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Cox, R. (2013). The complications of 'Hiring a Hubby': Gender relations and the commoditization of home maintenance in New Zealand. *Social and Cultural Geography*, 14(5), 575–590.

- Curran, S. R., Shafer, S., Donato, K. M. and Garip, F. (2006). Mapping Gender and Migration in Sociological Scholarship: Is It Segregation or Integration? *International Migration Review*, 40(1), 199–223.
- Faist, T. (2000). Transnationalization in international migration: implications for the study of citizenship and culture. *Ethnic and Racial Studies*, 23(2), 189–222.
- Fedyuk, O. (2011). *Beyond Motherhood: Ukrainian Female Labor Migration to Italy*. (Doktori értekezés, Central European University, Budapest).
- Fedyuk, O. (2016). The Gender Perspective in Ukrainian Migration. In O. Fedyuk and M. Kindler, (Eds.), *Ukrainian Migration to the European Union – Lessons from Migration Studies* (pp. 73–90). IMISCOE Research Series, Cham: Springer.
- Fischer-Rosenthal, W. (2000). Biographical work and biographical structuring in present-day societies. In P. Chamberlayne, J. Bornat and T. Wengraf, (Eds.), *The turn to biographical methods in social science* (pp. 109–125). London: Routledge & Kegan Paul.
- Frey M. (1997). Nők a munkaerőpiacon. In Lévai K. és Tóth I. Gy., (szerk.), *Szerepváltások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről* (13–34. o.). Budapest: TÁRKI, Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága.
- Gábrriel D. (2019). *A Magyarországról Ausztriába irányuló idősgondozói migráció. Egy kvalitatív kutatás eredményei a dél-baranyai térségből induló idősgondozói migráció mechanizmusáról*. (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések 101). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Gödri I. (2018). Nemzetközi vándorlás. In Monostori J., Óri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018* (237–270. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Gregor A. (2016). A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök a 2000-es években Magyarországon. *Socio.hu*, 6(1), 89–111.
- Haidinger, B. (2008). Contingencies Among Households: Gendered Division of Labour and Transnational Household Organizations – The Case of Ukrainians in Austria. In H. Lutz, *Migration and Domestic Care Work. A European Perspective on a Global Theme* (pp. 127–144). Aldershot: Ashgate.
- Kalmijn, M. (2003). Country differences in sex-role attitudes: cultural and economic explanations. In W. Arts, J. Hagenaars and L. Halman, (Eds.), *The cultural diversity of European unity* (pp. 311–337). Leiden, Boston: Brill.
- Kaposi, Z. (2006). *Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000*. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara.
- Kilkey, M., Perrons, D. and Plomien, A. (2013). *Gender, Migration and Domestic Work. Masculinities, Male Labour and Fathering in the UK and USA*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Kohli, M. (1986). Social organization and subjective construction of the life course. In A. B. Sorensen, F. E. Weiner, F. E. and L. R. Sherrod, L. R., (Eds.), *Human development and the life course* (pp. 271–292). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Kordasiewicz, A. (2014). Role-Identity Dynamics in Care and Household Work: Strategies of Polish Workers in Naples, Italy. *Qualitative Sociology Review*, 10(4), 88–113.

- Kovács É. és Melegh A. (2000). „Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is – Vándorlás történetek Erdély, Magyarország és Ausztria háromszögében. In Sik E. és Tóth J., (szerk.), *Diskurzusok a vándorlásról* (93–154. o.). MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve.
- Kovács É. and Melegh A. (2007). In a Gendered Space – Forms and Reasons of Migration and the Integration of Female Migrants. *Demográfia English Edition*, 50(5), 26–59.
- Kuti, M. (1997). A baranyai privatizáció. *Tér és Társadalom*, 11(2), 80–91.
- Lee, D. (1997). Interviewing Men: Vulnerabilities and Dilemmas. *Women's Studies International Forum*, 20(4), 553–564.
- Leinaweaver, J. B. (2010). Outsourcing Care: How Peruvian Migrants Meet Transnational Family Obligations. *Latin American Perspectives*, 37(5), 67–87.
- Lutz, H. (2011). *The New Maids – Transnational Women and the Care Economy*. London, New York: Zed Books.
- Lutz, H. and Palenga-Möllnbeck, E. (2012). Care Workers, Care Drain, and Care Chains: Reflections on Care, Migration, and Citizenship. *Social Politics*, 19(1), 15–37.
- Lutz, H. (2018). Masculinity, Care and Stay-Behind Fathers: A Postsocialist Perspective. *Critical Sociology*, 44(7–8), 1–16.
- Lynott, P. P. and McCandless, J. N. (2000). The Impact of Age vs. Life Experience on the Gender Role Attitudes of Women in Different Cohorts. *Journal of Women & Aging*, 12(1–2), 5–21.
- Melegh, A., Gábel, D., Gresits, G. and Hámos, D. (2018). Abandoned Hungarian workers and the political economy of care work in Austria. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, 28(4), 61–88.
- Murinkó L. (2014). A nemi szerepekkel és a családdal kapcsolatos attitűdök európai kitekintésben: értékek és gyermekgondozás. *Szociológiai Szemle*, 24(1), 67–101.
- Németh K. (2018a). Kiköltöző és otthon maradó gyerekek. In Várad M. M., (szerk.), *Migráció alulnézetből* (170–198. o.). Budapest: Argumentum – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.
- Németh K. (2018b). Házi idősgondozás – a házicselédesség vagy az önmegvalósítás útjain? In Várad M. M., (szerk.), *Migráció alulnézetből* (94–121. o.). Budapest: Argumentum – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.
- Ozyegin, G. and Hondagneu-Sotelo, P. (2008). Conclusion: Domestic Work, Migration and the New Gender Order in Contemporary Europe. In H. Lutz, (Ed.), *Migration and Domestic Work – A European Perspective on a Global Theme* (pp. 195–208). Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Păduraru, M. (2014). Romania – Emigration's Impact on Families and Children. *Journal of Community Positive Practices*, 14(1), 27–36.
- Parreñas, S. R. (2001). *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.
- Parreñas, S. R. (2005). *Children of Global Migration: Transnational Families and Gendered Woes*. Stanford: Stanford University Press.
- Penn, R. (1990). *Class, Power and Technology*. Cambridge: Polity Press.
- Pessar, P. (2003). Engendering Migration Studies: the Case of New Immigrants in the United States. In P. Hondagneu-Sotelo, (Ed.), *Gender and US Immigration. Contemporary Trends* (pp. 20–42). Berkeley: University of California Press.

- Pongrácz T. és Murinkó L. (2009). Háztartási munkamegosztás. Azonosságok és különbségek Európában. In Nagy I. és Pongrácz T., (szerk.), *Szerepváltozások 2009. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről* (95–116. o.). Budapest: TÁRKI, Szociális és Munkaügyi Minisztérium.
- Rosenthal, G. (1993). Reconstruction of life stories: principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews. *The narrative study of lives*, 1(1), 59–91.
- Rosenthal, G. (2018). *Interpretive Social Research – An Introduction*. Göttingen: Göttingen University Press.
- Souralová, A. and Fialová, H. (2017). Where have all the fathers gone? Remarks on feminist research on transnational fatherhood. *NORMA International Journal for Masculinity Studies*, 12(2), 159–174.
- Souralová, A. (2018). Transnational grandchildhood: negotiating intergenerational grandchild–grandparent ties across borders. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(13), 2447–2467.
- Szelényi, I. (2016). Pakistani guest workers in the United Arab Emirates. *Demográfia English Edition*, 59(5), 5–47.
- Turai, T. (2014). Időseket gondozó kelet- és közép-európai nők diskurzusa transznacionális életükről. *Ethno-Lore XXXI.*, 311–327.
- Turai, T. (2018). *Hierarchiák fogságában. Kelet- és közép-európai nők a globális idősgondozói ellátórendszerben*. Budapest: Balassi – MTA BTK.
- Urbańska, S. (2016). Transnational Motherhood and Forced Migration. Causes and Consequences of the Migration of Polish Working-Class Women 1989–2010. *Central and Eastern European Migration Review*, 5(1), 109–128.
- Valentova, M. (2013). Age and sex differences in gender role attitudes in Luxembourg between 1999 and 2008. *Work, Employment and Society*, 27(4), 639–657.
- Várad M. M. (szerk.) (2018a). *Migráció alulnézetből*. Budapest: Argumentum – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.
- Várad M. M. (2018b). Kisfalusi nők a globális gondozási piacon. In Várad M. M., (szerk.), *Migráció alulnézetből* (122–169. o.). Budapest: Argumentum – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.
- Várad M. M. (2018c). Elméleti kaleidoszkóp – a migrációs tapasztalatok értelmezési lehetőségei. In Várad M. M., (szerk.), *Migráció alulnézetből* (13–42. o.). Budapest: Argumentum – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.
- Volodko, V. (2011). Vplyv trudovoji mihratsiji na simejni roli suchasnykh ukrajins'kykh zhinok [The effect of migration on the familial roles of Ukrainian women: cases of migration to Poland and Greece]. Dissertation report. Kyjiv: Shevchenko University.
- Walter, J. G. (2018). The adequacy of measures of gender roles attitudes: a review of current measures in omnibus surveys. *Quality & Quantity*, 52(2), 829–848.
- Zimmermann, S. (2012). A gender-rezsim és -küzdelem a magyar államszocializmusban. *Eszmélet*, 24(1), 103–131.

MELLÉKLET

1. táblázat: Válaszadók néhány demográfiai jellemzője

Interjú kódja	Nem	Családi állapot	Kor	Státusz
D01	nő	házas	53	Idősgondozó
D02	nő	özvegy	56	Idősgondozó
D03	nő	házas	41	Idősgondozó
D04	férfi	házas	56	Férj
D05	nő	özvegy	74	Idősgondozó
D06	nő	elvált	61	Idősgondozó
D07	nő	házas	57	Idősgondozó
D08	nő	házas	67	Idősgondozó
D09	nő	párkapcsolatban	43	Idősgondozó
D10	férfi	házas	73	Férj
D11	nő	házas	33	Idősgondozó
D13	nő	özvegy, párkapcsolatban	31	Idősgondozó
D14	férfi	egyedülálló	21	Idősgondozó
D20	nő	házas (özvegy)	48	Idősgondozó
D21	nő	elvált, párkapcsolatban	61	Idősgondozó
D22	nő	egyedülálló	49	Idősgondozó
D23	nő	párkapcsolatban	28	Idősgondozó
D25	férfi	párkapcsolatban	59	Élettárs
D29	nő	özvegy	56	Idősgondozó
D30	nő	párkapcsolatban	58	Idősgondozó
D31	nő	párkapcsolatban	25	Idősgondozó
D32	nő	párkapcsolatban	31	Idősgondozó lánya
D33	férfi	házas	58	Férj/ idősgondozó
D34	nő	elvált	56	Idősgondozó
D35	nő	párkapcsolatban	55	Idősgondozó
D36	nő	házas	61	Idősgondozó
D37	nő	párkapcsolatban	45	Idősgondozó
D38	nő	elvált	51	Idősgondozó
D39	nő	házas	63	Idősgondozó
D40	nő	házas (a terepmunka alapján vélhetően elvált)	60	Idősgondozó
D41	nő	házas	65	Idősgondozó
D42	nő	házas	56	Idősgondozó
D43	nő	házas	46	Idősgondozó
D44	nő	házas	59	Idősgondozó

CARE WORKERS' MIGRATION AND GENDER ROLE ATTITUDES

ABSTRACT

The paper analyses the shift in gender role attitudes and values within families, from the perspective of both women involved in migrant care work and left-behind partners. The analysis containing 34 in-depth interviews puts a special emphasis on the perceptions of men in the migratory situation. The qualitative study reveals that serious tensions emerge between left-behind male family members and migrant worker women concerning the family budget. These tensions encourage men to develop different practices of adaptation, while their identity is also formed. In addition, while left-behind men experience the benefits of staying at home, women working abroad emphasize the independence of their children when talking about their transnational care obligations. The analysis points to some connections between migration and gender role attitudes, and suggests that the (lack of) emancipatory aspirations of women involved in care migration is strongly related to their life course.

SZEMLE

Johann Fuchs – Alexander Kubis – Lutz Schneider: *Zuwanderung und Digitalisierung. Wie viel Migration aus Drittstaaten benötigt der deutsche Arbeitsmarkt künftig? [Bevándorlás és digitalizáció. Mennyi harmadik országból érkező migrációra van szüksége a német munkaerőpiacnak a jövőben?]* Bertelsmann Stiftung, Gütersloh, 2019

Németországban a demográfiai kutatások növekvő gyakorisággal foglalkoznak a migráció társadalomra gyakorolt hatásaival, mivel az erős gazdasági teljesítmény és a politikai stabilitás miatt az ország az elmúlt években a bevándorlás első számú célországává vált Európában. Ez hatással van az ország társadalmi szerkezetére és annak minden további vetületére. Ezeket a hatásokat vizsgálva a munkaerőpiac is, mint a világ élvonalában teljesítő német gazdaság egyik motorja, gyakran áll a kutatások fókuszában. A Bertelsmann Alapítvány 2019 februárjában kiadott tanulmánya is a német munkaerőpiac lehetséges változásaira fókuszál. A szerzők, Johann Fuchs, Alexander Kubis és Lutz Schneider azt a központi kérdést járják körbe, milyen mértékű bevándorlásra volna szüksége az Európai Unión kívülről Németországnak a jövőben. A kérdést stratégikusan közelítik meg a társadalom- és gazdaságtudományok szakértőiként számontartott szerzők. Nyolc fejezetre tagolt tanulmányuk első részében, bevezetésként a kiindulási helyzetet mutatják be részletesen. Megismertetik az olvasót olyan tényekkel, mint a németországi népességalakulás várható mértéke (2030-ra 82,9 millió fő), a munkavállalók számának változása (2030-ra 45,9 millió fő.), és szó esik az öregedő társadalom kihívásairól (2060-ra az országban az idősko-

ri függőségi ráta 59,7%). Ezekre a kedvezőtlen folyamatokra a Németországot az elmúlt években elérő bevándorlási hullám jelenthetne megoldást, azonban a szerzők már a bevezetőben leszögezik, hogy önmagában a bevándorlás nem egyenlő a keresőkorú lakosság számának növekedésével. Németország ezenfelül meg kívánja őrizni fogyasztásorientált piaci struktúráit és vezető szerepét, mint exportnagyhatalom. Ezek a tények teszik szükségessé és minden eddig-inél aktuálisabbá a prognózisok felállítását a Németország számára szükséges bevándorlásról. Amennyiben a keresőkorú lakosság számának csökkenése bekövetkezik, hosszú távon a társadalombiztosítási rendszer túlterhelődésére, a szakképzett munkaerő hiányából adódó problémákra, a jólét csökkenésére lehet számítani, figyelmeztetnek a szerzők, valamint a lakáspiac és a fogyasztási struktúrák megváltozására, melyeket a politikai vezetés Németországban mindenképp el kíván kerülni. Így alapként és célként tekintenek a tanulmányban egy olyan eredményre, amely a keresőkorú lakosság számának fenntartható csökkenését eredményezi. Módszertani szempontból 2017-es adatokra építik kutatásukat, és ökonometriai modellek alapján kiszámított prognózist állítanak fel. Központi kérdésük mellett a növekvő munkaerőpiaci szerepvállalásból és a növekvő bevándorlásból indulnak ki, azonban a kutatást a munkaerő-kínálatra szűkítik. Emellett figyelmeztetnek arra, hogy a prognózisok egyes esetekben 2060-ig terjednek, ami szükségszerűen esetlegesen gyenge magyarázóerővel és ezzel arányosan növekvő bizonytalansággal jár.

Ezt követően a szerzők bemutatják Németországnak a mai helyzet szempontjából releváns demográfiai fejlődését, melynek középpontjában a vándorlási tendenciák állnak. Egyfelől górcső alá veszik a természetes népességfejlődést, amelyet 1970 óta a bevándorlás nélkül népességcsökkenés jellemezne. A születések száma ugyan növekedett az elmúlt években, a teljes termékenységi ráta (*total fertility rate*, TFR) mégis 1,569 gyermek volt 2017-ben a szövetségi köztársaságban, amely a stabil munkaerőpiaci növekedés biztosításához nem elegendő. Bevándorlás nélkül a szülőképes korú nők száma jelentősen csökken, mivel a most húsz évesnél fiatalabb majdani szülőgeneráció jóval kisebb létszámú, mint a jelenlegi. A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy a keresőkorú lakosság arányának növekedése még akkor sem lenne biztosított, ha a teljes termékenységi ráta 2,1-re nőne, vagyis önmagában a népességnövekedés nem jár együtt a munkavállalók számának emelkedésével. A TFR növekedésének eredményei csak évtizedek múltán lesznek valóban érzékelhetők a demográfiai struktúrákban. Mindebből következően egyértelművé válik, hogy Németország a bevándorlásra van utalva. A tanulmányban bemutatják az ország migrációtörténetét, a hatvanas évek ideiglenes munkaerőbehozatalától

az 1990-es újraegyesítés utáni vándorlási folyamatokon át egészen napjaink intenzív népességmozgási hullámaiig nyomon követve az ország demográfiai változásait a migráció szemszögéből. Világossá válik, hogy az Európai Unió bővítésének következtében, valamint a gazdasági helyzet alakulásának fényében hullámszerűen érkeztek az emberek Németországba. Emellett jelentős a harmadik országbeli személyek bevándorlása is, 2015/16-ra ez a fajta migráció vált dominánssá az országban. A bevándorlókat vizsgálva kiderül, hogy 2017-ben 61%-uk volt 18 és 39 év közötti, és csupán 36%-uk nő, vagyis többségében középkorú férfiak érkeztek az országba.

E megállapítások fényében a tanulmány következő része a nem német származású uniós állampolgárok vándorlására koncentrál. Ehhez a szerzők felállítottak egy modellt, melynek segítségével a vándorlás mértéke megadható. A modell függő változója a be- és kivándorló egyének kora és neme, a magyarázó változók pedig a célország és a kibocsátó ország bérszintje, valamint munkanélküliségi rátája közötti különbségek. Így az EU-10 országai-ból érkezők számát a tanulmányban 2,3 millióra becsülik, amely szám nagy valószínűséggel a jövőben növekedni fog. Ezenkívül kimutatható, hogy az uniós tagság ösztönzően hat a vándorlásra a közös gazdasági térség országain belül. Így 2012 óta évente több mint 300 000 ember érkezik az unió tagállamaiból Németországba, bár a gazdasági változások nagymértékben átalakíthatják ezt a trendet. A bevándorlás jövőbeni okai egyfelől továbbra is a gazdasági helyzet különbségei lesznek az unió országaiban, valamint figyelembe kell venni a Brexit várható hatásait, melynek következményeként több bevándorló érkezhethet majd Németországba.

Mindehhez fontos a keresőkorú lakosság jövőbeni arányának megállapítása. A számadat a lakosság és a munkavállalók számának egymáshoz viszonyított arányából mutatható ki, azonban a szerzők megkülönböztetnek három alapvető komponenst, amelyek mentén különböző scenáriók építhetők fel a prognózishoz. Az egyik a demográfiai komponens, amely a korosodás, a születések és a halálozások hatásait foglalja magában. A másik a viselkedési komponens, amely a munkaerőpiaci részvétel változásait tartalmazza, a harmadik pedig a vándorlási komponens, amely a migráció munkaerőpiacra gyakorolt hatásait vizsgálja. A német népesség jövőbeni alakulását a kohorszkomponens módszer segítségével igyekeznek előrevetíteni. A német nők esetében 1,46-os, a bevándorló nők esetében 2,1-es TFR értékből kiindulva, a várható élettartam növekedésével és az integrációs folyamatok sikerességével számolva építik fel előrejelzésüket. Ennek értelmében 2060-ra bevándorlás nélkül a munkaképes korú német lakosság (15–64 évesek) 19,56 millió fővel csökkenne. Évente

200 000 bevándorló mellett a csökkenés 10 millió főt tesz ki, míg évi 400 000 bevándorlóval számolva ez a szám csupán 2,84 millió. Mivel a bevándorlás önmagában nem jelent teljes megoldást, a szerzők felhívják a figyelmet a nők nagyobb arányú munkába állásának kiaknázására, valamint a nyugdíjkorhatárnak a várható élettartamhoz igazítására, amely lépések a keresőkorú lakosság arányának növekedését idézhetik elő.

Ezt követően kerül kifejtésre a tanulmány központi eleme, vagyis annak kutatása, hogy mennyi bevándorlóra van szüksége az országnak. Hipotetikus gondolat kísérleteik közül az évi 260 000 főt előirányzó bevándorlást tartják a leginkább kívánatos megoldásnak, ehhez azonban megvizsgálják a belső munkaerő-tartalékokat is. A gazdasági teljesítmény fokozódásával a munkaerőpiaci szerepvállalás is erősödik, új lehetőségeket adva a keresőkorú lakosság arányának megnövelésére. Így például a férfiak és nők munkaerőpiaci szerepvállalásának kiegyenlítése vagy a bevándorló nők keresőképességének ösztönzése, valamint a nyugdíjkorhatár emelése is időleges pozitív hatást gyakorolhat a munkaerőpiac alakulására. A felsorolt látens lehetőségek mellett a kutatók rávilágítanak a munkaidő-optimalizáció, valamint a munkanélküliek mozgósításának és a képzettségi elvárások átalakításának lehetőségeire is, mint a munkaerőpiacot segítő mobilizációs tényezők.

E megfontolások mentén levezetik a harmadik országbeli bevándorlás szükséges mértékét Németország számára. 2035-re a német gazdaság munkaerő-szükséglete 43 millió főt tesz majd ki. Ennek fedezéséhez legalább 44,6 millió kell legyen a keresőkorú lakosság száma. E szám eléréséhez évente a már említett 260 000 fős bevándorlással számolnak. Az unió területéről várhatóan 114 000 ember érkezik majd évente, tehát hozzávetőlegesen 146 000 harmadik országbeli bevándorló szükséges a német gazdasági teljesítmény fenntartáshoz. Ahhoz, hogy a teljesítmény szintje konstans maradjon, 2035 után évente 385 000 bevándorlóra lesz szüksége az országnak.

Ezt követően térnek ki a szerzők a kutatás másik fontos elemére: a digitalizáció szerepét vizsgálják a munkaerőpiacon. Rávilágítanak arra, hogy a digitális forradalom előrehaladtával a képzettségi szükségletek megváltoznak. Egyre több magasan kvalifikált egyénre lesz szükség (+ 655 000), míg a szakmunkások (- 670 000) és a segédmunkások (- 30 000) száma rohamosan csökkeni fog. Ez arra kell sarkallja Németországot, hogy a bevándorlást ne csak kvantitatív, de kvalitatív dimenzióban is értelmezze, és a munkaerőpiaci igényeknek megfelelően próbálja alakítani. Ennek sarokköve a képzettség és a munkához elengedhetetlen német nyelvtudás.

A tanulmány végén található összegzés rámutat, hogy évente legalább 260 000 bevándorló feltétlenül szükséges a német gazdasági teljesítmény fenntartásnak érdekében. Zárásként a szerzők ezzel összefüggésben hangsúlyozzák az ehhez szükséges liberális jogi keret meglétének fontosságát, amely egyértelművé teheti Németország igényeit és céljait saját munkaerőpiacát és jövőjét illetően.

Összességében elmondható, hogy a Bertelsmann Alapítvány tanulmánya előremutató módszerekkel vizsgálja a német munkaerőpiac jövőbeni igényeit. A szerzők szem előtt tartják a jelenlegi adatokra alapozható összes eshetőséget és ezekből vonják le következtetéseiket. A kutatási kérdésre adott válaszuk megalapozott és plauzibilis. Ugyanakkor a prognózisok, amelyeket a tanulmány felállít, több mint 40 évre előre tesznek kijelentéseket a gazdaság és a társadalom változásáról. Ilyen távlatokban gondolkodva megkérdőjelezhető az adatok felhasználhatósága, magyarázóereje. Ez azonban természetes olyan dinamikus területek esetében, mint a migráció és a munkaerőpiac. Ahhoz, hogy biztos és a nemzetgazdasági stratégia kialakítása számára jól operacionalizálható adatokat kapjunk, a kutatást, amilyen gyakran csak lehet, ismételni érdemes. Így nagyobb valószínűséggel biztosítható, hogy pontosabb képet kaphatnak a döntéshozók és a polgárok is arról, hogy ténylegesen mennyi bevándorlóra is lenne szüksége egy olyan gazdasági óriásnak, mint a Német Szövetségi Köztársaság.

Leitheiser Fruzsina

SZERZŐINKNEK

(1) GYORS VAGY HAGYOMÁNYOS BÍRÁLATI ELJÁRÁS?

A Demográfia folyóiratban 2019 óta két bírálati eljárásrend működik. A lenti táblázat ezek különbségeit mutatja be, hogy a szerzőt segítse a számára ideális bírálati rend kiválasztásában.

Hagyományos bírálati rend	Gyors bírálati rend
<ul style="list-style-type: none"> ▼ a cikkek átfutási ideje a megjelenetésig átlagosan 6 hónap	<ul style="list-style-type: none"> ▲ ha a szerző együttműködik és gyorsan reagál a cikk a leadást követően két hónapon belül (online formában) publikálásra kerül
<ul style="list-style-type: none"> ▲ a szerzői jogok a szerzőnél maradnak (kötetben, más nyelven publikálásnál, átdolgozáshoz, stb. nem kell engedélyt kérni) ▲ a formai kritériumoknak (pl. hivatkozási formátum) megfelelőre ráér átalakítani a kéziratot ez elfogadó döntést követően ▲ hagyományos, lassú, de részletes és támogató lektorálási folyamat, esetleges átdolgozási igény esetén, részletes támogató jellegű szaklektori megjegyzésekkel ▲ angol / német nyelvű kézirat is leadható, ekkor a bírálati folyamatot az adott nyelven folytatjuk le, és az esetleges pozitív döntést követően a kéziratot magyarra fordítatjuk ▲ a szerzőt 5 (társ szerzők esetén társ szerzőnként 3-3) nyomtatott tiszteletpéldány illeti meg	<ul style="list-style-type: none"> ▼ a szerző felhasználói szerződésben lemond a szerzői jogokról, de tiszteletdíjat kap (100 ezer forint / cikk) ▼ csak a formai előírásoknak mindenben szigorúan megfelelő kézirat esetén választható ▼ a lektorálási kör során csak elfogadás, minor revízió (kis átdolgozás), vagy elutasító döntés hozható, tehát az elutasítás esélye jóval nagyobb ▼ idegen nyelvi nyelvhelyességi ellenőrzés (pl. az absztrakt esetén) a szerző felelőssége ▼ a szerző nem kap ingyenes print (nyomtatott) tiszteletpéldányokat. (De természetesen vehet.)

(2) FORMAI ELLENŐRZŐ LISTA

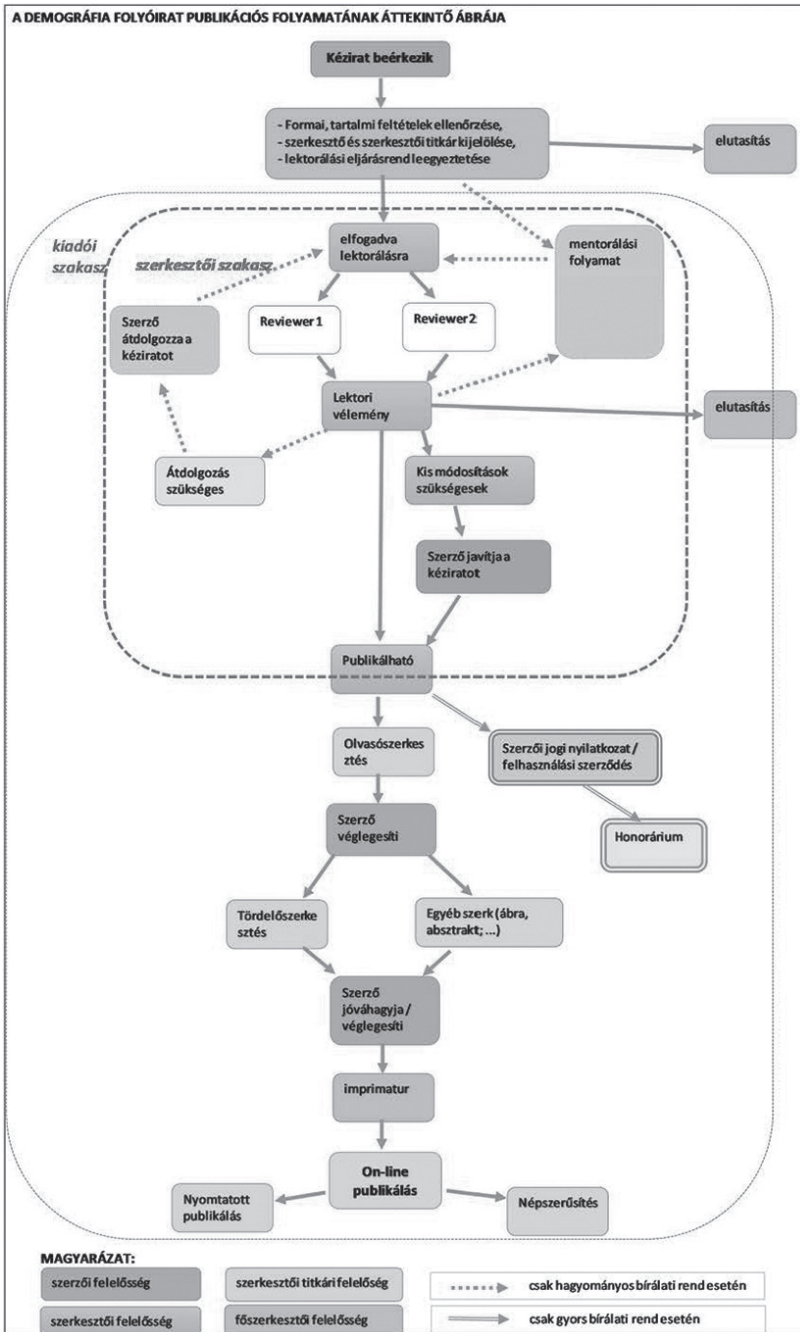
Ahhoz, hogy a kéziratot a gyors bírálati eljárás keretében be tudjuk fogadni a következő formai elvárásoknak egyértelműen meg kell felelnie:

- ✓ .docx formátumban benyújtott magyar nyelvű kézirat,
- ✓ Terjedelem: minimum 30 ezer, maximum 80 ezer karakter hosszú (szóközökkel, absztrakttal, irodalomjegyzékkel, stb. együtt)
- ✓ Kézirathoz mellékelte angol nyelvű absztrakt, amelynek terjedelme minimum 700, maximum 1500 karakter (szóközökkel)
- ✓ ábrák, táblák külön excell filében is mellékelve, munkalaponként egy ábra/tábla, a szükséges háttér-adatokkal
- ✓ Az Demográfia folyóirat (APA hivatkozási stílusra alapozó) hivatkozási stílusának pontos használata (leírása letölthető a folyóirat honlapjáról), vagy szoftveres hivatkozáskezelő (EndNote, Zotero stb.) használata esetén APA (hatodik kiadás) hivatkozási stílus pontos használata.

(3) FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR

A Demográfiai folyóiratnál minden kéziratot anonimizálunk, és két független szaklektorral bíráltatunk el. Azonban amellet folyóiratnál minden befogadott kéziratnak van egy felelős szerkesztője és a egy szerkesztőségi titkára. Ők – a bírálókkal szemben nem 'névtelenek' s szerző számára. A feladatuk a kézirat végigkísérése a publikációs folyamaton. (Id. az ábrát a következő oldalon.) A szerző velük egyeztethet, hozzájuk bármikor fordulhat gondoljaival, ötleteivel.

(4) A PUBLIKÁCIÓS FOLYAMAT ÁTTEKINTŐ ÁBRÁJA

(5) NEM KÖTELEZŐ FORMAI ELVÁRÁS, DE AZ OLVASÓ-SZERKESZTŐ MUNKÁJÁT MEGKÖNNYÍTI, HA SZERZŐKÉNT ÜGYEL A KÖVETKEZŐKRE:

- ✓ A tanulmány címe ne legyen túl hosszú, a főcím és alcím között legyen kettőspont
- ✓ A támogatók, a köszönetnyilvánítás, a tanulmány korábbi megjelenése stb. a tanulmány címének végére tett számozott lábjegyzetbe kerül (ez lesz az 1-es lábjegyzet)
- ✓ Szakaszokra tagolásakor legfeljebb 3 szintet használjunk, a szakaszokat nem számozzuk
- ✓ A szövegben használt rövidítéseket, mozaikszavakat az első előfordulásakor zárójelben fel kell oldani.
- ✓ A folyó szövegben a minimálisra csökkentjük a kurzivált kiemeléseket (pl. szakkifejezések első használata). Boldot kiemelési céllal nem használunk.
- ✓ Internetes linkek és email címek ne legyenek aláhúzva és kék betűvel (de maga a hivatkozás maradhat).
- ✓ Szövegben a táblázat, ábra stb. számára történő utalás dőlt betűs: (1. táblázat), az irodalmi hivatkozás nem.
- ✓ A mondat végére tett zárójeles hivatkozás megelőzi a mondatvégi pontot.
- ✓ A táblázatok, ábrák, térképek stb. alatt mindig szerepel a Forrás(ok) megjelölése, és kerülhet oda Megjegyzés(ek) is. Más információ csak kivételes esetben szerepel az ábrák, táblázatok alatt.
- ✓ A táblázatok, ábrák, térképek stb. forrásmegjelölése is bibliográfiai hivatkozásnak számít, tehát nem kell minden adatot kiírni, csak hivatkozni rá, és az irodalmak vagy a források között feloldani.
- ✓ A táblázatok férjenek ki egy, legfeljebb két nyomtatott oldalra, és lehetőleg kerüljük a fektetett táblákat.
- ✓ Több oldalas táblázat esetén nem kell minden oldal aljára kitenni a forrásmegjelölést és a megjegyzéseket, elég csak a táblázat végére.
- ✓ A százalékos értékek esetén nem írjuk ki, hogy „százalék”, vagyis „5,6 százalék” helyett „5,6%” szerepel, és a % tapad a számhoz.
- ✓ A számokban az ezresek elválasztása szóközzel, tizedespont helyett -vessző.
- ✓ Évszámoknál mindig kiírjuk mind a 4 számjegyet: 1980–89 helyett 1980–1989, 2000–4 helyett 2000–2004, 60-as évek helyett 1960-as évek.
- ✓ Számok, évszámok, oldalszámok stb. közé kötőjelet rakjunk (-), nem pedig elválasztójelet (-).

MEGRENDELŐLAP – DEMOGRÁFIA FOLYÓIRAT

Alulírott megrendelem a **Demográfia** című folyóirat (kiadó: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet 1024 Budapest, Buday László utca 1-3.) jelen megrendelés leadását követően megjelenő évfolyamának (3 db magyar, 1 db angol kötet) számait ..... példányban.

Kiadó: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
(1024 Budapest, Buday László utca 1-3.)
ISSN szám: 0011-8249

A folyóirat éves előfizetési díja **4000 Ft**. Az előfizetés megrendelhető a KSH Népeségtudományi Kutatóintézettől az alábbi megrendelőlap kitöltésével, postai vagy elektronikus úton (szkennelve) történő visszaküldésével.

Postacím: 1525 Budapest Pf. 51.
E-mail cím: nki@demografia.hu

A megrendelő adatai:

Név: .....

Szállítási/levelezési cím: .....

Számlázási név (ha eltér): .....

Számlázási cím (ha eltér): .....

Adószám (nem magánszemély megrendelők esetén): .....

Telefonszám: .....

E-mail cím: .....

Egyéb megjegyzés, kérés: .....

A megrendelőlap alapján kiállított számlát intézetünk postai úton juttatja el a megrendelőhöz.

A megrendelés összegét a számlán feltüntetett bankszámlaszámra kérjük majd átutalni, a megjegyzés rovatban feltüntetve: „Demográfia éves előfizetés”

Dátum:.....

Alíráás:.....

(Figyelem ! A nyomtatott változat előfizetői korábbi számainkat kedvezményesen rendelhetik meg. További terjesztési ügyekkel kapcsolatos kérdéseivel, gondjaival, ötleteivel nyugodtan keresse Törő Ágnes szerkesztőségi titkárt (toro@demografia.hu.)

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévente
Szerkesztőség: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet,
1024 Budapest, Buday László u. 1-3.
Telefon: (+36-1)-345-6573
E-mail: szerkesztoseg@demografia.hu

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet igazgatója.

Előfizethető a Szerkesztőségben.
Előfizetési díj: egész évre 4000,- Ft

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1-3.